

Er du OK, LO?

Specialet er udarbejdet af Lin Bagge Gyldenkærne
Politisk kommunikation og ledelse, CBS
Vejleder: Christa Breum Amhøj
Sider: 80, Anslag: 180.072
Dato: 15.01.18

Abstract

It is gradually an indisputable condition for the Danish Confederation of Trade Unions (LO) that their member unions are losing members and has been losing members since 1994.

Furthermore, the general level of unionization is decreasing. There has been a lot of speculation and different analyses regarding LO's loss of members. Some of the most prominent proposals include challenges on a structural level and rising individualism.

The primary goal of this dissertation has been to investigate how LO and their member unions articulate the concept of being a confederation of trade unions. To address this the thesis first examines the communication of LO and the member unions. The discourse theory of Ernesto Laclau & Chantal Mouffe provide the analytical framework and thereby highlights the essential nodal points; *welfare society, community, equality and solidarity*.

Secondly the dissertation examines how a specific statement of trade union values can have consequences for the members and their 'behavioral room'. Michel Foucaults governmentality theory and the focus on subject formation provides the framework for the second analysis.

The last analytical point will be based on interviews with selected union representatives of LO's federation. The purpose is to look into how the official discourse and strategy of the trade union movement is expressed in practice.

Finally, this thesis will investigate whether there is a correlation between the various analytical parts and the impact of the trade union movement.

The concluding remarks state that there is a variety of different ideas and meaningful expressions regarding the trade union movement. LO and its member unions articulates a strong official discourse through which they seek to control the behavior of their members to obtain specific values. In practice, it does not always apply to the mindset of the union representatives of LO's federation. As the analysis uncovers there are different views on the core values of LO and its member unions both across the representatives and across the member unions which the thesis sets as a challenge for the cohesion of the trade union movement and for its political impact as a whole.

Indhold

Problemfelt	4
Problemformulering:	7
Besvarelsesstrategi	7
Fagbevægelsen - medlemsudvikling og historisk perspektiv	8
Metodiske overvejelser	11
Analysestrategi	11
Analysestrategi som tilgang	11
Videnskabsteori	12
Uddybning af analytisk tilgang	13
Diskursteoretisk tilgang og dokumentbaseret analyse	13
Diskursens frembragte subjektpositioner og governmentality analyse	14
Interviewbaseret analyse	14
Empiri	15
Teori	16
Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori	18
Diskursbegrebet, betegnere og dislokation	20
Hegemoni	21
Antagonismer	22
Ækvivalenslogikken	22
Fokusering af diskursanalysen	23
Governmentality-tænkningen og subjektformation	24
Analysedel 1: En iagttagelse af fagbevægelsens diskurs	27
Diskursen nodalpunkter	28
Momenterne	37
Delkonklusion	49
Analysedel 2: Subjektivisering af medlemmerne	51
Delkonklusion	54
Analysedel 3: den praktiske udmøntning	56
Delkonklusion	68
Refleksioner over specialets analyser	71
Konklusion	76
Litteraturliste	81
Bilag	85

Bilag 1:	85
Bilag 2:	89

Problemfelt

Det er efterhånden et uomtvisteligt vilkår for Landsorganisationen i Danmark¹, at deres tilknyttede forbund taber medlemmer. Således beretter tal fra såvel LO som tal fra Danmarks statistik om en fagbevægelse i krise. Samtidig vidner en undersøgelse fra LO udarbejdet af FAOS² fra 2015 om, hvordan LO særligt fra 1995-2012 mister medlemmer med accelererende hast (LO I 2015:36). Siden 2012 har tallet været *moderat* faldende, om end de tilknyttede forbund stadig mister medlemmer. Alene fra 2014-2016 har ca. 50.000 medlemmer meldt deres exit (LO II, LO III)

Endvidere er den generelle faglige organisationsgrad dalende. I to analyser fra FAOS fremgår det, hvordan organisationsgraden for lønmodtagere i hhv. 2011 og i 2015 oplever tilbagegang. Senest steg medlemstallet af de faglige organisationer fra januar 2014 til januar 2015 med næsten 4000 medlemmer; alligevel er den samlede organisationsgrad i selv samme periode faldet med 1,5 procentpoint til 67,7 procent. Analysen fra 2015 peger i den forbindelse på en stigning i den generelle arbejdsstyrke, der dog ikke har givet tilsvarende stigning i organisationsgraden. Således må det forstås, hvordan flere lønmodtagere fravælger medlemskabet. (FAOS I 2011:1, FAOS II 2015:1)

Ser vi nærmere på organisationsgraden uden de ideologisk alternative³, når tallet ned på 58,2 procent, hvilket er et ikke uvæsentligt fald, set i forhold til højdepunktet på over 70 procent i 1995. (FAOS II 2015:3)

FAOS understreger endvidere, hvordan de faldende medlemstal kan anskues som en trussel mod den danske model⁴ og det overenskomstmæssige aftalesystem; underforstået, at vi køber ind på præmissen om, at en høj organisationsgrad kan anskues som en forudsætning for

¹ Landsorganisationen i Danmark vil fremadrettet forkortes til LO.

² Forskningscenter for arbejdsmarkeds- og organisationsstudier ved KU vil i specialet være forkortet FAOS.

³ Ideologisk alternative eller gule fagforbund er kendetegnet ved at stå udenfor de traditionelle hovedorganisationer, LO, FTF, AC. Samtidig bidrager de kun i lille grad til overenskomstaftaler- og forhandlinger. (FAOS III 2017)

⁴ Den danske arbejdsmarkedsmodel, der bygger på en arbejdsdeling mellem staten og arbejdsmarkedets parter, hvor parterne selv regulerer løn og arbejdsvilkår. (FAOS II 2015:3)

opretholdelsen af netop den danske model. (Ibid:3) Såfremt det danske aftalesystem skal bestå, synes det derfor helt centralt for LO og resten af fagbevægelsen at få vendt den nedadgående kurve. I et samfund, hvor den politiske indflydelse både skifter hænder og ændrer karakter, og hvor forskellige udefrakommende faktorer som EU-regulering mfl., alle har en stemme, bliver det for fagbevægelsen og den danske models overlevelse helt nødvendigt at fastholde egen legitimitet, indflydelse på beslutningsprocesserne og dermed den politiske gennemslagskraft. (LO & FTF 2013) Således kan min motivation for specialet findes i den aktuelle medlemskrise, og hermed også i fagbevægelsens mere konkrete udfordringer.

Samtidig synes det også relevant at se nærmere på medlemmerne og deres åbenlyse fravalg af den faglige organisering. I bogen "*Kollektiv handling – faglig organisering og skift af fagforening*" fremhæves bl.a. medlemmernes forskelligrettede interesser, og den svære opgave det er at formulere et fælles udgangspunkt (Ibsen mfl. 2011:257ff). Endvidere ser bogens forfattere en udtalt nødvendighed i, at de enkelte fagforeninger får kigget på egen indre struktur; herunder om fremvæksten af et fagligt og administrativt bureaukrati er dominerende faktorer, der foruden at påvirke medlemmernes engagement, også har den konsekvens at medlemmerne fravælger medlemskabet (Ibid: 258f).

Foruden udfordringer på det strukturelle plan, synes stigende individualisme og selvtilstrækkelighed også at fylde i debatten om fagbevægelsens medlemskrise og fremtidsmuligheder. Men selvom særligt den tyske sociolog Ulrich Beck fremhæver individualismen som et ufravigeligt grundvilkår, viser en analyse fra CARMA Aalborg⁵, hvordan lønmodtagerne ikke tænker i snævre økonomiske og individuelle baner, men derimod vægter værdier som fællesskab, solidaritet og fælles organisering af velfærden. (Pol 2015)

Ydermere udtaler professor Henning Jørgensen mfl. i analysen fra CARMA Aalborg ligeledes, hvordan netop lønmodtagerne er åbne overfor kollektive løsninger og kritiske over for brugen af neoliberale styringsmekanismer. Selv flertallet af unge ønsker mere solidaritet i samfundet, og er generelt kollektivistisk indstillet; dette i stærk kontrast til kritikken af den danske ungdom som værende en 'flok' individualister. Hele 60 procent af de uorganiserede ser samtidig fagforeninger som en nødvendighed i samfundet.

⁵ En empirisk undersøgelse af lønmodtagerværdier- og interesser i forandring - foretaget af CARMA, Center for arbejdsmarkedsforskning, Aalborg. (Fællesskab før forskelle 2015, Pol 2015)

Analysen udhuler således myten om, at vi bevæger os i en epoke af individualisme, hvor økonomiske incitament strukturer fylder hverdagen, og der i øvrigt ikke er plads til førømtalte solidaritet. Kollektivitet og solidaritet er værdier, der er i vækst hos lønmodtagerne; om end der kan anes et paradoks i det stadigt faldende medlemstal. (Pol 2015)

Det synes, ikke desto mere, nærliggende netop at stille spørgsmålstegn ved ømtalte solidaritet og fagbevægelsens værdier i al almindelighed. I 2003 igangsatte LO fornyelsesprojektet 'Nyt LO'⁶ under sloganet: *"Den enkelte kan selv – sammen kan vi mere"*. Et projekt der ifølge hovedbestyrelsen på mange måder afspejlede ønsket om at finde en balance mellem individualitet og kollektivitet. (Ugebrevet A4 2003)

Trods en blandet modtagelse var Nyt LO en tydelig erkendelse af de problemer fagbevægelsen mødte på det givne tidspunkt – og som de til stadighed møder. Samtidig var der et fokus på en række konkrete initiativer, som ikke alene havde til hensigt at højne medlemstallene, men også selve fagbevægelsens forankring på lokalt plan. (Ibid.) Den erkendelse og nødvendighed, der ligger i at få vendt de faldende medlemstal, synes i forlængelse heraf at være et tema, der til stadighed finder sin aktualitet i dag. I 2006 kom tidligere LO formand, Hans Jensen, med følgende udtalelse:

"Der er ingen tvivl om, at en afgørende svækkelse af fagbevægelsens medlemsgrundlag også vil svække fagbevægelsens samlede indflydelse. Og det vil aldrig kunne erstattes af FTF og AC – aldrig." (Ugebrevet A4, 2006 nr. 28)

Om end denne kommentar er over et årti gammel, har den stadig sin berettigelse. Den afspejler på mange måder den bekymring, der også ligger i nutidens diskussion om fagbevægelsens rolle anno 2017.

Dette speciale vil undersøge, hvordan LO-fagbevægelsen forholder sig til at være fagbevægelse, og hvordan de meningsudfylder den faglige organisering for hermed, at afdække den moderne fagbevægelses selvforståelse. Samtidig vil specialet se nærmere på, hvordan en specifik forståelse og italesættelse af fagbevægelsen som begreb, kan indvirke på medlemmernes egenskaber og såkaldte 'handlerum'. Konkret vil specialet tage udgangspunkt i centrale

⁶ Nyt LO blev vedtaget på en ekstraordinær kongres i 2003, og indeholdt et stærkt fokus på at 'reformere' LO; heriblandt et nyt værdigrundlag, et nyt fagpolitisk grundlag, en ny beslutningsstruktur mfl. (Ugebrevet A4 2003)

dokumenter, der repræsenterer grundlaget for LO's og de udvalgte forbunds virke. Endvidere vil specialet inddrage en række interviews med tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter fra de givne fagforeninger. Således er ønsket at sammenholde de forskellige udtalelser og forståelser af fagbevægelsen som begreb og forening med LO's og fagforbundenes selvforståelse, og i den foranledning se nærmere på de eventuelle konsekvenser, de forskellige syn afstedkommer; herunder hvorvidt en særlig italesættelse af den faglige organisering i LO og forbundene kan have betydning for medlemstallet og fagbevægelsens samlede gennemslagskraft.

Problemformulering:

Hvordan konstruerer LO og deres medlemsforbund⁷ begrebet fagbevægelse, og hvilke konstitutive konsekvenser har det for medlemmernes handlerum og den samlede fagbevægelses gennemslagskraft?

Besvarelsesstrategi

I forlængelse af ovenstående problemformulering vil Ernesto Laclau & Chantal Mouffes diskursteoretiske perspektiv bidrage til første analysedel, hvis formål er at undersøge, hvordan LO og forbund meningsudfylder begrebet fagbevægelse, herunder hvilke værdier de tilskriver den faglige organisering. Udgangspunktet bliver således at fremanalysere og iagttage, hvordan en specifik diskurs bliver tilvejebragt.

Endvidere ønsker dette speciale at se nærmere på, hvilke konsekvenser det kan have at tillægge et bestemt projekt en bestemt betydning. Således vil Michel Foucaults governmentality-studier og subjektbegreb stå centralt i den næste delanalyse. Formålet er i den foranledning at se nærmere på, hvordan den fremanalyserede diskurs kan være med til at fremkalde, skabe og tildele bestemte egenskaber til bestemte aktører. Med andre ord vil den videre analyse fokusere på, hvordan medlemmernes selvforhold bliver genstand for styring og således aktive i en bestemt subjektformation.

⁷ Medlemsforbund dækker over et udsnit af de fire forbund, jeg har udvalgt. Herunder 3F, FOA, Socialpædagogerne og HK. En begrundelse vil følge senere.

Sidste analytiske led vil tage udgangspunkt i interviews med udvalgte tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter af LO's forbund. Formålet er i den forbindelse at se nærmere på, hvordan fagbevægelsens officielle diskurs udmønter sig i praksis.

I forlængelse af analyserne vil dette speciale kommentere på de eventuelle konsekvenser for fagbevægelsens samlede gennemslagskraft, og således vende tilbage til problemfeltets udgangspunkt; nemlig en svækket fagbevægelse der til dags dato stadig mister medlemmer.

Fagbevægelsen - medlemsudvikling og historisk perspektiv

Dette afsnit har til formål at give et kort indblik i LO-fagbevægelsens historie, herunder en præsentation af de nedslagspunkter, der har særlig betydning for medlemsudviklingen.

Afsnittet har til hensigt at give læseren en baggrundsviden, der synes nødvendig i den videre forståelse af specialets udmøntning. Samtidig finder jeg afsnittet relevant, såfremt specialets konklusioner og fagbevægelsens medlemskrise skal kunne indgå i en bredere kontekst.

Afsnittet vil primært indeholde bidrag fra LO's egne databaser og fra bogen "*Kollektiv handling - faglig organisering og skift af fagforening*" (Ibsen et al. 2012)

Det må forstås, hvordan LO-fagbevægelsen har rødder helt tilbage til Karl Marx og nogle af de forklaringer, han udviklede under den tidlige industrialisering. Det er særligt med henblik på de tanker, han gjorde sig om markedets ændrede produktionsvilkår; herunder, hvordan kapitalismens indtog bevirker et opgør med feudalismen, og hvordan arbejdskraften i forlængelse heraf, bliver en handelsvare på lige fod med varer og tjenesteydelser. Samtidig forekommer der med de ændrede markedsvilkår en væsentlig forandring af arbejderklassens levevilkår; dette i forlængelse af kapitalismens iboende konkurrence. Konkurrencen eksisterer arbejdsgivere imellem, lønmodtagere imellem og endelig arbejdsgivere og lønmodtagere imellem. (Ibsen et al. 2012:32f) Karl Marx formulerer den indbyrdes konkurrencekamp således:

"Industrien fører to hærmasser i marken mod hinanden, hvoraf hver atter leverer et slag inden for egne rækker mellem sine tropper. Den hærmasse sejrer over modstanderen, som har det mindste slagsmål mellem sine egne tropper indbyrdes." (Karl Marx, her citeret fra Ibsen og Jørgensen 1979:52)

Som det fremgår af citatet, synes 'vinderen' altså at være den, der står mindst i modsætning med sine egne. Hermed fremtræder også et klart rationale for fagforeningens spæde start; nemlig hvordan et opgør med den indbyrdes konkurrence, giver arbejdstageren en fordel. Med andre ord begynder lønmodtagerne at sælge deres arbejdskraft kollektivt, og den faglige organisering synes at vinde indpas. Ved netop at monopolisere salget af arbejdskraften forbedres lønvilkårene. Der er altså tale om en individuel nyttemaksimering baseret på kollektivet. (Ibsen et al. 2012:33)

Samtidig kan der anskues et ikke uvæsentligt værdirationale i arbejderne organisering. I midten af 1860'erne blev der i dansk kontekst skabt kontakt til Marx 1. Internationale, og det kan således antages, hvordan medlemskabet også var baseret på en kamp for normer og værdier som solidaritet, fællesskab og retfærdighed. Om end forbindelsen ikke var af mere varig karakter, holdt de danske fagforeninger sig opdateret om internationalens politik; en politik der i øvrigt fungerede som inspiration, da udgangspunktet for den første dansk-socialistiske bevægelse blev grundlagt i sommeren 1871⁸. (Ibsen et al. 2012:33, Christiansen 2012:9)

Den mere etablerede danske fagbevægelse kan imidlertid spores tilbage til slutningen af det 19. århundrede, hvor det netop lykkedes at samle 36 medlemsforbund i De Samvirkendes Fagforbund; det der i dag er kendt som LO fagbevægelsen. Med Septemberforliget af 1899 ser vi en kulmination på arbejdsmarkedet, hvor De Samvirkendes Fagforbund, på baggrund af 51.000 medlemmer, indgår forlig med arbejdsgiverne. Medlemstallet var vokset i en sådan grad, at det synes umuligt for arbejdsgiverne ikke at indgå overenskomstaftaler med arbejdstagerne. (Brok, Lange & Lind, 2002: 9ff) Op igennem det 20. århundrede voksede medlemstallet yderligere. I 1910 ligger tallet på 123.000 medlemmer, mens det kun et par år efter runder 210.000 medlemmer. Fagbevægelsen synes altså at nyde en grundlæggende medlemsfremgang, der på mange måder stadfæster sig hele vejen op igennem det 20. århundrede. (LO IIII)

⁸ Det socialistiske gennembrud manifesterede sig med Louis Pio (1841-1894) i spidsen. Han ledede imidlertid kun den danske fagbevægelse i fire år, men nåede i den tid både at påvirke den organisatoriske opbygning og politisk-ideologiske bevægelse. (Christiansen 2012:9f)

Samtidig fremgår det af flere studier, hvordan det danske arbejdsfællesskab helt op til 1990'erne baserer sig på et stærkt værdifællesskab; et tilhørsforhold og en række interessebaserede grunde, der på mange måder dannede basis for tilvalget af medlemskab. (Jensen 2004:11)

I løbet af 1990'erne oplever den danske fagbevægelse imidlertid en hidtil uset tilbagegang, og, som det også fremgår af problemfeltet, mister LO's forbund en betydelig andel medlemmer. Hvad der i øvrigt gør sig gældende som den egentlige bevæggrund for de tabte medlemmer, er der flere bud på. De såkaldte gule forbund vinder indpas på markedet, og kan anskues som væsentlig konkurrence til de allerede etablerede fagforbund. De gule forbund repræsenterer en anden ideologi, hvor strejkeret og tillidsvalgte på arbejdspladserne ikke anerkendes som udgangspunkt for den faglige organisering. Samtidig gør de op med det fagbestemte medlemskab og organiserer således på tværs af branche. Det kan hermed diskuteres, om de gule forbund appellerer til en bestemt del af arbejdsstyrken, der netop ikke anser medlemskabet som forbundet med det fagbestemte udgangspunkt. (Ibsen et al. 2012:75)

Lise Lotte Hansen fra Roskilde Universitet fremhæver dansk lovgivning og EU-regulering som udfordringer for fagbevægelsen. Herunder loven om tværfaglige a-kasser, nedsættelse af skattefradraget, nedsættelse af dagpengeperioden, stigning i optjeningskravet, udliciteringer og sparekrav i det offentlige samt visse EU-direktiver; eksempelvis varernes og arbejdskraftens frie bevægelighed. Ibsen mfl. fokuserer i bogen *"Kollektiv Handling - faglig organisering og skift af fagforening"* på behovet for, at enhver fagforening stiller spørgsmålstejn ved egen indre struktur (Ibsen et al. 2012: 257f), mens en arbejdsmarkedsforsker som Harriet Bradley (1996) ser nærmere på den politiske identitet.

Dette afsnit har imidlertid ikke til formål at komme med en komplet udredning af den modstand fagbevægelsen møder. Ønsket har i stedet været at give et ultrakort indblik i fagbevægelsens historie; fra den internationale start med Marx til den danske fagbevægelse i dag. Således er det forsøgt at give få vigtige nedslagspunkter, der alle synes at være essentielle for den fagbevægelse vi i dag kan iagttage. Dette afsnit vil således ikke have dybere betydning for specialets videre udmøntning.

Metodiske overvejelser

Analysestrategi

Analysestrategien kan anskues som en epistemologisk disciplin, hvis formål er at vise, hvorledes og med hvilke metoder jeg konstruerer viden om praksis. Jeg vil i det følgende først gennemgå analysestrategien som tilgang, for herefter at se nærmere på de videnskabsteoretiske overvejelser, som mine analyser bygger på. Afslutningsvis vil jeg introducere den anvendte teori samt de kernebegreber, jeg benytter fra hhv. Laclau & Mouffe og Foucault.

Analysestrategi som tilgang

Analysestrategi skal forstås som den praksis, der skaber det videnskabelige blik, hvorigennem det sociales emergens kan iagttages. Det sociale er imidlertid ikke en fast størrelse. Der eksisterer et mangefold af strategier, som blikket kan tilrettelægges efter. Således bliver omdrejningspunktet netop, hvordan vi iagttager, og hvordan det sociales emergens synliggøres. (Esmark et. Al 2005:7) I dette speciale indtager jeg forskellige iagttagelsespositioner, hvorfor det analysestrategiske udgangspunkt med sine mange facetter giver mulighed for at reflektere over måden, hvormed jeg eksempelvis iagttager solidaritet igennem LO's og medlemmernes italesættelse. Selve iagttagelsesbegrebet henter jeg fra Niels Åkerstrøm og hermed også fra systemteoretiker Niklas Luhmann. Iagttagelse defineres som en bestemt forskelsdannende operation: *at iagttage er at mærke noget inden for rammen af en forskel*. Iagttagelsesbegrebet funderes altså i en forskel. (Åkerstrøm 1999:109f) Det skal hermed bemærkes, hvordan jeg i forlængelse af Åkerstrøms bog *Diskursive Analysestrategier (1999)*, låner de begreber, der synes kompatible med min analysestrategi og med mit speciale i al almindelighed. Således vil der i analysen ikke indgå en dybere gennemgang eller brug af Luhmanns begreber, de skal derimod anskues som et tillæg til den allerede anvendte teori.

Med selve analysestrategien oplever vi en videnskabsteoretisk forskydning fra ontologi til epistemologi; fra observationer på første orden til observationer på anden orden. Eller med Niels Åkerstrøms ord, som en overgang fra væren til tilblivelse. (Åkerstrøm, 1999:12) Hvor den ontologiske erkendelsesinteresse spørger til, *hvad* det betyder, at noget eksisterer, behandler den epistemologiske erkendelsesinteresse imidlertid et *hvordan*. Der spørges således ikke til,

hvad der erkendes, men hvordan det erkendes; centrum bliver altså at iagttage, hvordan verden bliver til for individer, organisationer og systemer, der alle erfarer deres omverden ud fra forskellige perspektiver, hvilket får verden til at fremstå på bestemte måder. (Åkerstrøm, 1999:13f)

Således kan analysestrategi ikke anskues som et sæt metoderegler men netop som en strategi, der muliggør konstruktionen af andres iagttagelser, som genstand for egne. Sagt på en anden måde, bliver det interessante, at opstille de analytiske rammer, hvorigennem blikket konditioneres, og det sociale tilbliven fremkommer som videnskabelig genstand. (Esmark et al, 2005:10) Når det sociale iagttages igennem et specifikt blik, vil det være på bekostning af et andet blik. Analysestrategi kan altså anskues som et valg med fravalg og konsekvenser, hvor det centrale er, at der altid iagttages fra et bestemt sted. Det er selve perspektivet, der konstruerer iagttager såvel som iagttagelse; iagttagelsen er altså afhængig af iagttagelsespositionen, og der findes på den måde heller ikke noget privilegeret sted at iagttage fra. (Esmark et al, 2005:7-11, Åkerstrøm, 1999: 13f)

Det er altså helt fundamentalt, at der for disse iagttagelser altid vil forekomme såkaldte 'blinde pletter' for iagttageren. En blind plet i et diskursteoretisk øjemed kunne være min manglende evne til at hæve mig over egen diskursivitet, hvorfor jeg nødvendigvis vil være påvirket af den sociokulturelle kontekst, jeg befinder mig i. (Dyrberg et al, 2000:324) Det er altså ikke muligt at indtage en neutral position, men jeg kan være bevidst om min manglende neutralitet og således bevidst om, hvordan mit teoretiske udgangspunkt samt min begrebsanvendelse er med til at konstruere mit genstandsfelt og dermed det, jeg iagttager.

En andenordens iagttagelse giver mig således mulighed for at se nærmere på, hvad den iagttagede iagttager kan se og ikke kan se, men afskærer mig samtidig muligheden for at iagttage mig selv som iagttager. Hermed opstår omtalte blinde plet. (Åkerstrøm 1999:114)

Videnskabsteori

Analyserne i dette speciale vil tage udgangspunkt i Ernesto Laclau & Chantal Mouffes diskursteoretiske begrebsapparat samt hente inspiration i Michel Foucaults teoretiske perspektiv vedrørende styringsteknologier. Dette afsnit har til formål at give et indblik i specialets videnskabsteoretiske udgangspunkt.

Særligt Foucaults arbejde, er blevet tilskrevet mange forskellige teoretiske retninger. Niels Åkerstrøm Andersen kategoriserer ham dog som værende af fænomenologisk ophav. (Åkerstrøm, 1999: 30) Da Laclau og Mouffe imidlertid spiller en mere central rolle i specialets analyser, indskrives jeg mig i forlængelse af Esmark et. Al, her i en poststrukturalistisk rammeforståelse.

Poststrukturalismens væsentligste påstand er, at strukturen er decentreret, åben og foranderlig, hvilket er med til at fremhæve kontrasten til den klassiske strukturalisme, og således distinktionen mellem en struktur uden et centrum og en med. (Esmark et al, 2005: 25ff, 179f)

Den decentraliserede og åbne struktur slægtes i poststrukturalismen med diskursbegrebet, og det er også i diskursbegrebet, at Laclau og Mouffe sammenfatter de poststrukturalistiske pointer. Med fraværet af et centrum, er vi overgivet til den konstante søgen efter meningsudfyldelse; i poststrukturalismen forstået som centreringen af en diskurs, der imidlertid altid vil slå fejl. Det betyder dog ikke, at der ikke *gøres et forsøg; ingen strukturer uden forsøg på 'centrering'*. Den tomme betegner kan i den henseende forstås som strukturens umulige centrum. (Esmark et al, 2005: 27f) Min videnskabsteoretiske positionering samt mit analysestrategiske udgangspunkt vil i specialet fungere som rettesnor. I forlængelse af ovenstående vil specialets anvendte teorier blive præsenteret i teorikapitlet.

Uddybning af analytisk tilgang

Diskursteoretisk tilgang og dokumentbaseret analyse

I første analysedel behandler jeg fagbevægelsens italesættelse af den faglige organisering. Baseret på Laclau og Mouffes diskursteoretiske perspektiv vil jeg undersøge de begreber, der med en diskursanalytisk sontring kan anskues som forankrende eller meningsbærende nodalpunkter i diskursen; altså vil jeg i læsningen af empirien fokusere på, hvordan teoriens ækvivalenskæder, nodalpunkter, mv. emergerer i fagbevægelsens kommunikation. Her vil mine empiriske nedslag ske i dokumenter alene. Jeg har primært taget udgangspunkt i en række forskellige værdigrundlag, målprogrammer og fagpolitiske grundlag; alle fra LO og de udvalgte forbund. Videre uddybning af dokumenterne er at finde under empiriafsnittet nedenfor.

Det er med den diskursteoretiske tilgang en del af min metode, at jeg fokuserer på de forskellige italesættelser af det at være fagligt organiseret. Således leder jeg efter en form regularitet i fagbevægelsens skriftlige udtalelser; hvilke begreber og udsagn synes meningsbærende eller dominerende og som i den foranledning danner rammen for diskursen.

I forlængelse af empirien vil der i den første analysedel kun indgå materiale, hvor LO og medlemsforbund er de reelle afsendere. Udgangspunktet for det udvalgte materiale er således, hvordan fagbevægelsen iagttager sig selv, den generelle faglige organisering og deres medlemmer; med andre ord deres samlede officielle fremstilling af LO-fagbevægelsens værdier.

Diskursens frembragte subjektpositioner og governmentality analyse

Med fagbevægelsens fremanalyserede diskurs in mente, vil jeg her bevæge mig over i en videre analyse af de resultater og fremhævede italesættelser, der netop fremgik af diskursanalysen.

Det er således også i tidligere analyses dokumenter og udsagn, at mit empiriske nedslag ligger.

Formålet er i den forbindelse at undersøge, hvordan bestemte teknikker, teknologier eller metoder synes at konstituere mening ved at opsætte et såkaldt 'handlerum' for interaktionen imellem de enkelte medlemmer og fagbevægelsen selv; med andre ord ønsker jeg at iagttage, hvordan medlemmet konstitueres som subjekt, herunder hvordan specifikke italesættelser er med til at skabe og tildele bestemte egenskaber til medlemmerne. Således bliver fagbevægelsens specifikke italesættelser udgangspunktet for de subjektpositioner, medlemmerne tildeles.

Interviewbaseret analyse

Denne analysedel vil i forlængelse af diskurs- og governmentalityanalysen se nærmere på praksis i form af interviewbaseret analyse. Det empiriske grundlag er baseret på kvalitative interviews fra tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter fra de udvalgte forbund; 3F, FOA, SL og HK. Formålet med de indsamlede interviews og hermed også denne analyse, er at opnå en mere helhedsorienteret forståelse af nutidens fagbevægelse; herunder at se nærmere på, hvordan de forskellige tillidsrepræsentanter, og således også deres medlemmer anskuer den faglige organisering, og hvilke værdier der synes at fremtræde som de væsentligste.

Endeligt er formålet at kunne sammenholde og reflektere over de tre analysedele og fagbevægelsens gennemslagskraft.

Empiri

I det følgende afsnit vil jeg indledningsvis berøre baggrunden for specialets udvalgte fagforbund som repræsentanter for medlemsforbundene under LO. Endvidere vil jeg redegøre for de overvejelser, der knytter sig til metodikken bag indsamlingen af det empiriske grundlag.

Afsnittet vil således sætte anvendelsen af dokumentanalyse og identifikationen af de relevante dokumenter ind i en diskursteoretisk kontekst, der vil danne grundlag for specialets første analysedel; og som efterfølgende vil blive underlagt en analyse baseret på Foucaults governmentality-tænkning. Endeligt vil afsnittet indeholde et par kommentarer til valget af interview som metode samt mine refleksioner over specialets anvendte interviewpersoner; begge elementer i perspektiv til tredje analysedel og medlemmernes forståelse af fagbevægelsens rolle i praksis.

Specialet inddrager de mest fremtrædende medlemsforbund af LO, henholdsvis 3F, HK, FOA, og SL. Valget er baseret på en balanceret vægtning mellem fagforbundenes medlemstal og brede faglige repræsentation. LO's samlede medlemstal lå på nedslagsdatoen på 999.656, og heraf udgjorde de udvalgte forbund 75 procent heraf. Det er endvidere relevant at bemærke, hvordan Dansk Metal også var tænkt ind i empirigrundlaget; dette for at få en yderligere bredde i den faglige repræsentation samt på baggrund af deres relativt høje medlemstal på 103.772. Da jeg imidlertid ikke har oplevet respons på mine henvendelser, har de måtte udgå af specialets empirimateriale. (LO III)

Specialet anvender som tidligere omtalt dokumentanalysen som metodisk ramme og hermed som udgangspunkt for at nå nærmere en forståelse af LO's og fagforbundenes italesættelse af den faglige organisering. Således kan dokumentanalysen også anskues som redskab til at fremanalysere de meningskonstituerende begreber, der i forlængelse af diskursen kan iagttages. Udgangspunktet har i forlængelse heraf været, at de udsagn, der i specialet er brugt, er udsagt fra LO og fagforbundene selv. Det er således deres iagttagelse af sig selv og fagbevægelsen, der bliver omdrejningspunkt for den videre bearbejdning.

I identifikationen af de vedrørende dokumenter i specialet er der lagt vægt på deres relevans som centrale dokumenter, der reflekterer det idémæssige grundlag for LO og fagforbundene. Bredden i de udvalgte dokumenter skal afspejle og nuancere den diskursive forståelse af fagbevægelsen som helhed. (Lynggaard 2010:223ff)⁹

Specialets tredje analysedel vil indeholde citater fra interviews med tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter fra de udvalgte forbund; 3F, FOA, SL og HK. Interviewformen benyttet over for de udvalgte interviewpersoner hviler på en semistruktureret tilgang. Denne dynamiske tilgang med en smidig struktur giver mulighed og rum for, at den interviewede kan bringe nye temaer på bordet, og gennem inddragelse både udfolde og indramme sin egen forståelse af fagbevægelsens grundlæggende værdier og af hvad det vil sige at være faglig organiseret. (Kristensen 2009:282)

Interviewguiden er vedlagt som bilag 1, hvor interviewets tematisk opbyggede og semistrukturerede tilgang fremgår. Interviewene yderligere vedlagt som lydfiler, navngivet efter hvilket fagforbund de er medlemmer af. Alle interviewpersoner er anonymiseret og fremstår i analyserne kun med initialerne fra det fagforbund, de repræsenterer, og til tider med funktionsbetegnelse som henholdsvis tillidsrepræsentant eller fællestillidsrepræsentant.

Udvælgelsen af interviewpersoner har fundet sted dels på baggrund af de ovennævnte overvejelser om repræsentation blandt LO's fagforbund, og dels på baggrund af deres funktion som henholdsvis tillids- eller fællestillidsrepræsentanter, da de qua deres funktion må forventes at have en indsigt i og repræsentere medlemmernes forståelse af de grundlæggende værdier i den faglige organisering.

Teori

Som tidligere nævnt vil Laclau & Mouffe samt Foucault inspirere dette speciales analyser. Laclau & Mouffes diskursteori vil blive benyttet i specialets første analysedel til at afdække hhv. LO's og medlemsforbundene diskursive konstruktion af begrebet fagbevægelse. Foucault vil efterfølgende blive brugt i analysen vedrørende de konsekvenser en bestemt italesættelse kan medføre; herunder hans governmentality begreb og fokus på subjektformationer. Før jeg

⁹ Link til de oplistede dokumenter fremgår af litteraturlisten under "*dokumenter og hjemmesider*"

imidlertid præsenterer de to teoretiske perspektiver, synes det relevant at uddybe, hvorfor jeg benytter netop disse teoretikere, og hvad de hver især kan bidrage med.

Laclau og Mouffe tilbyder en politisk, diskursteoretisk tilgang, hvor handlinger og objekter, gennem artikulationer og systemer af signifikante forskelle, tilskrives mening. (Laclau & Mouffe 2010:21, Howarth 2005:148f) Samtidig tilbyder Laclau og Mouffe et teoriapparat der har blik for, hvordan diskurser konstruerer den sociale verden, og hvordan denne konstruktion imidlertid altid er i konstant forandring; altså hvordan diskursen omformes i kontakten med andre diskurser. De såkaldte diskursive kampe er også min grobund for at se nærmere på, hvordan bestemte diskurser repræsenterer en bestemt måde at forstå den sociale verden. Med andre ord bliver det muligt at undersøge kampen om at fastlåse betydningen af fagbevægelsesbegrebet og hermed kampen om at opnå hegemoni. (Jørgensen & Phillips 1999:15) Således synes denne betragtningsmåde potent, da dette speciale netop fokuserer på, hvordan hhv. LO og deres medlemsforbund søger at fiksere mening til den faglige organisering eller fagbevægelsen, om man vil.

Hvorvidt Laclau og Mouffe kunne have løftet hele den analytiske opgave synes at være et relevant spørgsmål, særligt da de på mange måder tilslutter sig Foucaults subjektoplevelse. For Laclau og Mouffe kan subjektet hovedsagligt anskues som afstanden mellem dislokation og sedimentering, og kan således alene betragtes som subjektposition. (Esmark et. Al 2005:80) Foucault arbejder også med subjektpositioner, men i modsætning til Laclau og Mouffe, opererer han med produktiv magt, hvor subjektet således bliver aktiv i egen konstitution. Laclau og Mouffe arbejder med en repressiv magtforståelse, hvor subjektformationen ikke står til forhandling. Hermed er subjektet ikke et individ, der har indflydelse på egen konstitution, men må i stedet anskues som værende et politisk dannet subjekt, der alene eksisterer indenfor den benævnelse eller etikette, som diskursen har *tildelt* det. (Laclau & Mouffe 2010:66)

Anden analysedel vil se nærmere på, hvordan de fremanalyserede diskurser er med til at konstituere bestemte subjektformationer, herunder hvordan medlemmerne selv bliver aktive i konstitutionen. Endvidere vil denne analysedel også se på, hvordan bestemte begreber fremstår som særligt styrende. Foucault synes i den foranledning at tilbyde et mere foreneligt teoretisk perspektiv til denne besvarelse. Jeg vil således inddrage dele af hans governmentality teori, herunder med fokus på styringsteknologier. Det interessante bliver altså at undersøge,

hvordan mennesket på baggrund af etablerede sandheder tilbydes bestemte 'mulighedsrum'; bestemte måder at være menneske på fremfor andre måder. (Foucault 1987: 100f; Foucault 2005)

For således at opnå den bedst mulige besvarelse af min problemformulering, ønsker jeg hermed at kombinere Laclau og Mouffes diskursanalyse og Foucaults governmentality teori. Jeg vil i følgende afsnit uddybe de specifikke teorier; underforstået at jeg ikke vil udfolde hverken hele Laclau og Mouffes diskursteori eller Foucaults governmentality teori. Jeg vil derimod tage udgangspunkt i de begreber, der synes relevante for specialets analyser.

Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori

Med Laclau og Mouffes diskursteoretiske perspektiv behandler jeg LO og deres forbunds konstruktion af fagbevægelsen som begreb. Formålet er i den sammenhæng at få indblik i, hvordan den samlede fagbevægelse meningsudfylder diskursen, herunder hvilke tematikker og mønstre der igennem kommunikationen synes at være fremtrædende.

Foruden Laclau og Mouffes fælles hovedværk, *Hegemony and strategy* (1985) vil denne teoretiske gennemgang også tage udgangspunkt i deres respektive arbejde. Således vil jeg enkelte steder inddrage begreber hentet i såvel Laclaus som Mouffes senere forfatterskaber. Det synes i den anledning relevant at bemærke, hvordan de foruden ovennævnte værk, overordnet har arbejdet hver for sig. Laclau har således søgt at fortsætte sit politisk-teoretiske arbejde samt videreudviklet hegemonianalysen som diskursanalyse, mens Mouffes forfatterskab i højere grad beskrives som politisk filosofi og indebærer udarbejdelsen af en ny 'radikal' demokratiteori. (Esmark et al, 2005:177; Laclau, Mouffe, 2002:30) Foruden nævnte litteratur vil jeg søge inspiration i særligt Allan Dreyer Hansens og Niels Åkerstrøms bidrag til teorien.

Laclau og Mouffe bygger deres teoriapparat på den marxistiske tradition, men gentænker den ud fra et poststrukturalistisk udgangspunkt. Det marxistiske tankegods med økonomisk determination og bestemte klasser som omdrejningspunkt for hegemoniske projekter, erstattes hermed af en demokratisk diskursiv kamp; hvorfor den klassiske klassekamp også træder i baggrunden. Således følger kampen flere af de principper som poststrukturalismen, mener gør

sig gældende for meningsskabelse. (Laclau, 1985: 116f; Laclau & Mouffe, 2010: 11; Esmark et al, 2005:180)

I Laclau og Mouffes teoribygning står *det politiske* centralt. Åkerstrøm bemærker i den sammenhæng, hvordan Laclau og Mouffe er de eneste, der formulerer diskursanalysen som en politisk teori. (Åkerstrøm, 1999:87) Politik kan ikke begribes som et overbygningsfænomen, men må derimod forstås som grundlæggende for selve samfundet. Laclau og Mouffe beskriver politik som havende primat; at det netop er de politiske handlinger der er med til at definere og forandre de sociale ordner. Diskursteorien anskuer samfundet som værende resultat af politiske kampe om at knytte forskellige elementer til forskellige hegemoniske projekter¹⁰- forstået som diskursers forsøg på at skabe entydighed gennem divergerende meningstilskrivelser; i forlængelse af videnskabsteorien, tilknyttet den poststrukturalistiske pointe, at de hegemoniske kræfter ikke er givet på forhånd. Ved således at placere hegemonibegrebet centralt i teorien bliver diskursteorien reetableret som politisk teori. (Esmark et al, 2005:179; Åkerstrøm, 1999:87; Laclau & Mouffe, 2010: 13f)

I forlængelse af teoriens fokus på meningens flydende karakter finder jeg det oplagt at udvikle min analysestrategi i samarbejde med netop diskursteorien. Da jeg analyserer på LO og de udvalgte fagforbunds konstruktion af den faglige organisering, åbner en sådan analysestrategi op for at se på, hvordan de netop knytter indhold til flydende udtryk i diskursen. Hvorvidt diskursen har opnået hegemonisk status vil imidlertid ikke indgå som en særlig del af dette speciale; om end jeg vil berøre begrebet i min konklusion.

Laclau og Mouffe har imidlertid, kun i meget ringe grad, operationaliseret teorien. Dette kommer også til udtryk i deres manglende fokus på at konditionere iagttagelsesapparatet og udvikle analytiske værktøjer. Hermed kan jeg som forsker ikke trække på deres konkrete erfaringer eller gribe ind i udførte empiriske arbejder, hvorfor jeg som tidligere bemærket må udvikle min egen analysestrategi. (Åkerstrøm, 1999: 88, 169) I følgende vil jeg præsentere de iagttagelsesbærende begreber, som synes væsentlige, set i perspektiv til mit analysestrategiske blik. Således vil analysen ikke fremstå som værende en komplet diskursteoretisk analyse, men vil derimod være en analyse inspireret af netop diskursteorien.

¹⁰ Når en bestemt diskurs synes at dominere, er der tale om hegemoni. (Laclau & Mouffe 2001:136) Dette vil jeg imidlertid vende tilbage til.

Diskursbegrebet, betegnere og dislokation

Selve diskursbegrebet er oprindeligt hentet hos den franske formationsanalytiker¹¹ Michel Foucault, men fremstår med Laclau og Mouffe som et mere generelt og entydigt begreb, hvor diskurs defineres som en strukturel helhed af forskelle¹². (Åkerstrøm 1999: 89, Laclau og Mouffe 1985: 105-114) Diskursen kan ikke i sig selv defineres som praksis, men nærmere som resultat af en praksis, hvor handlinger og objekter tilskrives mening gennem et velordnet mønster af forskelle. Således må det også forstås, hvordan diskurs ikke kun er begrænset til at angå skrift og tale, men derimod eksisterer indenfor al social handlen. (Laclau & Mouffe 2010:21, Laclau 1985:113, Åkerstrøm 1999:89) En diskurs kan med andre ord antages som værende resultat af en artikulatorisk praksis. Artikulation betegner den proces, hvor forskellige *elementer*, uden et nødvendigt forhold til hinanden, etablerer nye relationer, hvorved deres betydning forandres. (Laclau & Mouffe 1985:105f, Esmark et al 2005: 180) Den reelle betydning træder således først frem i forlængelse af den pågældende sammenkædning. I den forbindelse vil artikulerede forskelle indenfor diskursen blive kaldt momenter, mens forskelle der ikke er diskursivt artikuleret, vil fremtræde som elementer. (Laclau & Mouffe 2010:52) Med andre ord; når den artikulatoriske praksis antager en systemisk karakter, forvandles diskursive elementer til momenter, der indgår i et relationelt forhold og således danner diskursen. (Åkerstrøm 1999:89)

I forlængelse heraf giver det mening at bemærke sondringen mellem diskurs og diskursivitet, hvor diskursivitet netop betegner det forhold, at sociale identiteter altid optræder relationelt. Samtidig karakteriserer sondringen også skellet mellem flydende og fikserede (eller delvist fikserede) relationer.

I diskursens forsøg på at skabe entydighed, søger den samtidig at udelukke andre mulige meningstilskrivninger. Denne udelukkelse er også det Laclau og Mouffe betegner som det diskursive felt; tegn som har eksisteret eller til stadighed eksisterer i andre diskurser, men som ignoreres af den pågældende diskurs. Med andre ord er det diskursive felt karakteriseret ved et overskud af mening, som ingen diskurs kan udtømme. Diskursen kan på den måde studeres

¹¹ Foucault er blevet kendetegnet som såvel diskursteoretiker, filosof og idehistoriker; formationsanalytiker er imidlertid hentet fra Åkerstrøm. (Åkerstrøm, 1999:29)

¹² Henviser til Niels Åkerstrøms ledeforskel: helhed/forskel. (Åkerstrøm 1999:89f)

som en aldrig tilendebragt fikseringsproces, der optræder gennem artikulation i et felt af diskursivitet med flydende relationer. Enhver diskurs kan således anskues som et forsøg på at dominere det diskursive felt, at stoppe forskellenes flydende karakter, og således fikser mening.

Dette leder os til selve konstruktionen af et centrum; et såkaldt *nodalpunkt*. (Åkerstrøm 1999:89f, Laclau og Mouffe 2010: 62, Jørgensen og Phillips 1999:37) Nodalpunkter må forstås som diskursens knudepunkter; et tegn der indtager en privilegeret position, og som får sin betydning igennem betydningskædens (*ækvivalenskædens*) delvise fiksering; *delvis* grundet diskursens kontingens. Nodalpunktet er med andre ord den betegner, som de andre elementer kæmper om at meningsudfylde. (Laclau og Mouffe 2010: 62ff)

Laclau og Mouffe sammenfatter forholdet mellem diskurs, diskursivitet, artikulation og nodalpunkt med følgende kommentar: *"Den artikulatoriske praksis består derfor i konstruktionen af nodalpunkter, som delvist fikserer mening; og denne fikserings delvise karakter stammer fra det sociales åbenhed, hvilket selv er et resultat af den konstante overstrømning af enhver diskurs af feltet for det diskursives uendelighed"* (Laclau & Mouffe 2010:64)

Hegemoni

Hegemonibegrebet kan anskues som en fokusering af diskursanalysens formål, hvor en afdækning af samfundets overordnede hegemoniske relationer og hegemoniernes forandringer bliver omdrejningspunktet. Hegemonibegrebet knyttes til begrebet om dislokation, og således til pointen om strukturernes ufuldstændighed og diskursens flydende eller delvist flydende relationer. Hegemoni er kun mulig i den udstrækning diskurserne ikke er endeligt fikseret, og de diskursive elementer indeholder et overskud af mening. (Åkerstrøm 1999:97) Laclau sammenfatter logikken med følgende kommentar: *"Hegemoni er i denne forstand betegnelsen for en aldrig tilendebragt operation; det vil sige forsøget på at skabe en fiksering, som altid på en eller anden måde vil være truet"* (Laclau 1985: 107).

Forsøg på at løfte den umulige opgave at repræsentere noget universelt beskrives netop i diskursteorien som forsøg på at vinde hegemoni. Hegemonisk praksis kan i den foranledning anskues som politisk praksis, der overordnet set sammenkæder politiske kræfter og forskellige

identiteter i et fælles projekt, og således skaber en ny social orden. Laclau og Mouffe fremhæver, hvordan hegemoniske praksisser ikke alene forudsætter et socialt felt med *antagonismer*, men også at alle elementernes identiteter er kontingente og kan artikuleres af modsatrettede hegemoniske projekter. (Laclau & Mouffe 2010: 161, Laclau & Mouffe 1985:134f) Hegemoniseringen består efterfølgende i at samle elementer, der ikke tidligere har været samlet. (Åkerstrøm 1999:98)

Antagonismer

Antagonismer er som nævnt en væsentlig del af den hegemoniske praksis; således må det forstås, hvordan selve konstruktionen af antagonistiske relationer er essentiel for artikulationen af nye hegemoniske projekter. (Laclau 1985:108) Antagonismer kan anskues som diskursteoriens begreb for konflikt eller et fjendtligt forhold, og kan betragtes i forlængelse af *ækvivalenslogikkens* konstruktion af to grupper elementer, der står i et indbyrdes modsætningsforhold. Med andre ord kan en antagonisme betegnes som relationen mellem to givne *ækvivalenskæder*, hvoraf de anskuer hinanden som en trussel mod egen identitet; hermed repræsenteres elementerne gennem tilknytningen til den enkelte kæde. (Laclau & Mouffe 2010:82f) Det skal forstås, hvordan al positivitet opløses, og elementerne defineres således ud fra, hvad de ikke er og opnår hermed en negativt defineret identitet. Hver *ækvivalenskæde* eksisterer på den måde som to identiteter, der gensidigt forhindrer og blokerer hinanden. Antagonismer kan i forlængelse af ovenstående anskues som en etablering af det sociale grænse, hvor identiteten ikke længere kan opretholde sig selv igennem et meningsfuldt mønster af forskelle, men bliver udfordret af nye identiteter ved diskursens grænse. (Laclau & Mouffe 2010: 82, Howarth 2005: 154)

Ækvivalenslogikken

Som det påpeges i beskrivelsen af antagonismen eksisterer *ækvivalenslogikken* som en forudsætning for etableringen af relationelle identiteter. Ved *ækvivalens* forstås hvordan elementerne i en diskurs artikuleres og sammenkædes, og således opnår en enslighed. Den forskel der før eksisterede mellem elementerne ophæves altså gennem den *ækvivalente* relation; altså vil en *ækvivalenskæde* være kendetegnet ved momenter, hvis forskellighed ikke er relevant i sammenhængen med hinanden. (Åkerstrøm 1999:95) *Ækvivalenslogikken* kan ses

som en del af en grundlæggende forskelstænkning, hvor momenternes sammenkædning er betinget af negeringen af en 'andethed'; den fælles fjende. Kæden opnår således en positiv identitet, der står i modsætning til den førmtalte antagonisme. (Laclau & Mouffe 1985:126f) Det må altså forstås, hvordan den hegemoniske praksis afhænger af ækvivalenslogikkens evne til at indstifte et modsætningsforhold til noget uden for diskursen; at blive udfordret af nye identiteter ved diskursens grænse, som også tidligere er blevet berørt. Således er vi tilbage ved antagonismen.

Fokusering af diskursanalysen

Jeg har i ovenstående søgt at præsentere de iagttagelsesbærende begreber, der er med til at forme mit analysestrategiske blik. Følgende afsnit vil uddybe samspillet mellem diskursanalysen og empirien, og således også fremhæve, hvordan problemformuleringen ønskes besvaret.

Diskursanalyse¹³ er som beskrevet en analyse af måden, hvormed diskursive elementer spredes og placeres i forhold til hinanden; altså studiet af diskursers tilblivelse. Med andre ord er udgangspunktet en analyse af et hegemonisk projekts midlertidige stabilisering omkring nodalpunkter. For en stund vil dislokationen således være en undertrykt faktor, men stabiliseringen vil på sigt bryde sammen og give plads til nye hegemoniske projekter. (Åkerstrøm 1999:99, Esmark et al. 2005:29) På trods af den indbyggede politiske logik der ligger i begrebet hegemoni, må det forstås, hvordan 'ægte' hegemoni først er opnået, når det hegemoniske projekt formår at udviske afstanden mellem det universelle og partikulære; altså når den politiske institueringsproces bliver glemt. (Esmark et al. 2005:190) Således skal den hegemoniske praksis etablere sig som norm; praksis skal så at sige tages for givet.

Formålet med diskursanalysen er i dette speciale at undersøge, hvordan LO og de tilknyttede fagforbund meningsudfylder fagbevægelsesbegrebet.

Analysen indledes med en redegørelse for, hvilke betegnere, der med en diskursanalytisk sontring, kan anskues som forankrende i fagbevægelsens diskurs. Således må det også forstås, hvordan bestemte betegnere på mange måder og med en stor grad af selvfølgelighed vil eksistere som meningsbærende for hele diskursen. Rent praktisk vil første del af analysen fokusere på de forankrende punkter, eller med andre ord nodalpunkter, og hvordan de synes at

¹³ Herefter benævnt hegemonianalyse.

konstituere sig i diskursen. I anden del af den første analyse vil jeg grave dybere i empirien og således iagttage de elementer, der knytter sig til de fremanalyserede nodalpunkter; herunder hvordan diskursens momenter artikuleres ækvivalent.

Governmentality-tænkningen og subjektformation

Følgende afsnit vil tage udgangspunkt i governmentality-tænkningen, der er baseret på en videreudvikling af Michel Foucaults grundtanker. Overordnet set vil Foucaults begreb om governmentality¹⁴ stå centralt for dette afsnit, om end jeg også benytte mig af Nikolas Rose, Mitchell Dean og Lene Ottos analytiske sondringer, da de ikke alene tilbyder en ramme, men også et perspektiv for, hvordan governmentality studierne kan anvendes på et mere analytisk plan. Med andre ord kan de nævnte studier anskues som en operationalisering af Foucaults indsigter; en praksisrettet analytik, der tilbyder et blik for 'moderne' magt, styring og subjektivering. Jeg vil i dette speciale hovedsagligt fokusere på governmentality-analysens anvendelighed i forståelsen af, hvordan mennesker formes, skabes og påvirkes som subjekter. Jeg tillader mig endvidere at tage udgangspunkt i de teoretiske elementer, der synes forenelige med dette speciales afsæt, hvorfor governmentality studierne også skal forstås som en inspiration til analyse fremfor en rettesnor, der slavisk følges.

Begrebet government defineres af Foucault ved hjælp af udtrykket *conduct of conduct*, hvoraf begrebet *conduct* i sig selv kan defineres som det at føre, dirigere eller guide. I en substantiv form henviser *conduct* dog til vores adfærd, handlinger og den artikulerede del af vores opførsel. Den flertydighed, der her kan anskues igennem verbum og substantiv, går igen i selve definitionen, hvor *conduct of conduct* ikke henviser til en direkte kontrol, men at det der styres, er subjekters egenskaber og muligheder for handling. Med andre ord en styring, der fremkommer som en dannelse af menneskets selvopfattelse og trang til at opføre sig på en bestemt eller fornuftmæssig måde. Det er også herigennem, at vi kan iagttage styringen som en form for påvirkning af moralen og etikken. (Foucault 1982:220f, Dean 1999:43, Rose 1999:20ff)

¹⁴ Efter 1978 ændrer Foucault dele af sit magtbegreb, og bruger herefter termen styring [gouvernement, o.a.], der erstatter tidligere magtmodeller hentet fra krigsterminologien og juridisk teori om suverænitæt. Dette nye begreb for styring forudsætter samtidig frihed som en del af magtens virke. Dog skal det bemærkes, hvordan magt stadig anskues som relationel, produktiv og strategisk. (Dean 1999:169)

Det må altså forstås, hvordan det er menneskets indre styringsmekanismer, der styres, og hvordan mennesket i den foranledning skal ledes til at kontrollere egne instinkter; en såkaldt selvstyring, selvregulering eller *to conduct oneself*. Det synes i den forbindelse relevant at bemærke, hvordan selve styringen forudsætter, at de styrede er frie i den forstand, at de formår at tænke og handle anderledes; friheden er med andre ord en forudsætning for at mennesket kan styres. Evnen til at være selvstændig i tanke og handling, gør sig i øvrigt også gældende for de, der styrer. Styringen forudsætter således den samme frihed hos begge aktører. Denne form for styring defineres som en liberal styreform, hvor de styredes frihed¹⁵ anskues som middel til at indfri styringens forventninger. (Dean 1999:49ff)

Friheden eller frivilligheden kan i forlængelse af ovenstående anskues som en form for praksis, der skal styres eller reguleres. Det er også i den forbindelse, at der sniger sig et normativt udgangspunkt ind; de såkaldte styringsteknologier, og herunder selvstyringen, synes nemlig at lægge sig op ad et sæt standarder for opførsel, forstået som en slags ideal, både individer og grupper kan og bør navigere og stræbe efter. Det må altså antages, hvordan det i tilknytning til ovenstående, i et vist omfang, er muligt at regulere adfærd rationalt. Hermed må der nødvendigvis eksistere aktører, der varetager og sikrer selve styringen eller reguleringen. Et eksempel herpå kunne være lærere eller andre professionelle organer. Med andre ord kommer styring til *at betegne ethvert forsøg på – med et vist overlæg – at forme aspekter ved vores adfærd i overensstemmelse med bestemte normsæt og med bestemte mål for øje*. (Dean 1999: 43)

Det synes i forlængelse af ovenstående relevant at bemærke Foucaults magtbegreb, der på mange måder danner grundlag for de fremhævede pointer. Det interessante er i den foranledning, hvordan Foucault karakteriserer magten som produktiv; hermed fraskriver han sig også det mere traditionelle og repressive magtbegreb, hvor magten kan besiddes af en specifik aktør og forhindre menneskets udfoldelse. Magten er produktiv i den forstand, at det

¹⁵ Det giver her mening at bemærke, hvordan liberale styringsmentaliteter kan variere i deres forståelse af frihed, og anskues. Jeg vil imidlertid ikke gå dybere ind i selve diskussionen omhandlende den specifikke frihedsforståelse, men derimod læne mig op ad den frihed hhv. Foucault og Dean beskriver: *"Styring defineret som conduct of conduct forudsætter, at de styrede besidder en grundlæggende frihed i kraft af deres kapacitet til at tænke og handle."* (Dean 1999:50f)

individuelle selvforhold gøres til genstand for styring; med andre ord skaber den individer ved at gøre dem aktive i en bestemt subjektformation. (Dean 1999:46, Foucault 1994: 98ff)

Med det produktive magtbegreb kan der yderligere anskues en udvidelse i styringsbegrebet – fra styring til selvstyring; en etisk praksis, hvor individets egen selvforståelse og selvledelse bliver taget i betragtning, når netop individet skal styres. Hermed kommer begrebet styring også til at indbefatte den måde, individet sætter spørgsmålstegn ved egen adfærd; altså kan styring også anskues som værende mere end den autoritet, der er forbundet med statsmagts regulering af befolkningen. (Dean 1999:45f) Magten er med andre ord ikke en praksis, der forudsætter en stat, men kan netop anskues som allestedsnærværende; magten kan altså betragtes som form for neutral kraft, der indgår som en obligatorisk del i alle sociale relationer og meningsdannende processer. (Hjelmar 1998:140, Foucault 1994:99)

I forbindelse med styringen af subjektets etiske praksis anvender Foucault et sæt af teknologier, hvorigennem individer formes; dette som led i en styring af subjektivitet og adfærd. Begrebet teknologi kan betragtes ud fra forestillingen om, hvordan individet frivilligt påtager sig forskellige operationer; vi tilegner os viden, vi står op om morgenen, vi tager et samfundsansvar mfl. Teknologier kan således anskues som en række sociale, materielle og selvrefleksive måder, hvorigennem mennesket formes og forandres. (Otto 2006:3) Foucault definerer samtidig teknologier som konkrete sociale funktioner eller styringspraksisser, der har bestemte mål eller midler for øje. (Foucault 1991:75) Det er i den sammenhæng væsentligt, hvordan Foucault differentierer imellem magt- og selvteknologier, hvoraf magtteknologier kan anskues som en samlebetegnelse for de teknologier, der, i kontekst til dette speciale, rettes mod medlemmerne 'udefra', og som søger at styre på deres adfærd. (Foucault 1988:16)

Begrebet magtteknologi vil løbende blive brugt til at identificere forskellige former for intervention; her forstået som fagbevægelsens italesættelse af krav til deres medlemmer eller eventuelt kommende medlemmer. Formålet er i den sammenhæng at anskue, hvordan teknologierne er medvirkende til, at medlemmernes etiske praksis enten aktiveres eller sættes ud af spil. Med andre ord vil magtteknologien være forbundet med konstitueringen af de subjektpositioner, der i forlængelse af analysedel 1 stilles til rådighed; altså en undersøgelse af 'subjektiveringen'. (Foucault 1982:212)

Selvteknologierne skal forstås som redskaber, hvormed individet, enten ved egen hjælp eller hjælp udefra, kan forme og reforme sig selv. For at opnå en bestemt tilstand af lykke, visdom og perfektion udføres en række operationer på egen krop, sjæl, tanker, adfærd og eksistens, og individet bliver således i stand til at opnå en transformation, der skal give omtalte lykke mv. (Foucault 1988:18) I den konkrete analyse anvender jeg selvteknologien i samspil med begrebet magtteknologi. Det er således udgangspunktet at undersøge, hvorvidt fagbevægelsen også søger at påvirke eller lede medlemmerne til at udøve aktive selvforhold.

Som en sammenfatning, indeholder styringsteknologierne altså en påvirkning af den sociale praksis, der udmøntes ved at forme og danne menneskers *handlerum* og subjektets etiske *selvforhold*. Styringsteknologierne former, med andre ord, bestemte subjektpositioner, vi som frie individer kan anerkende, tage på os og agere efter.

Governmentality perspektivet kan altså anskues som et analytisk udgangspunkt, hvorfra jeg kan begribe den magtudøvelse, der søger at producere bestemte identiteter; identiteter som mennesket, eller i det givne tilfælde medlemmet, kan iagttage og forstå sig selv igennem. (Rose 2003:186f)

Jeg ønsker i den forbindelse at undersøge, hvordan teknologierne tilbyder eller fremmer specifikke kvaliteter eller kapaciteter, som fagbevægelsens medlemmer netop kan opleve sig selv igennem; eksempelvis som ansvarlige borgere, rummelige medlemmer, frie mennesker mv. (Otto 2006:3) Formålet er i den forbindelse at se nærmere på, hvordan den fremanalyserede diskurs er med til at fremkalde, skabe og tildele bestemte egenskaber til fagbevægelsens medlemmer, og hvilke konsekvenser og affekter det afstedkommer.

Analysedel 1: En iagttagelse af fagbevægelsens diskurs

I denne analysedel vil jeg besvare første del af problemformuleringen: "Hvordan konstruerer hhv. LO og deres medlemsforbund begrebet fagbevægelse?" med afsæt i en diskursiv iagttagelse af netop LO og forbundenes kommunikation. Formålet med undersøgelsen er hermed at se nærmere på, hvordan de respektives meningsunivers centrerer omkring

bestemte nodalpunkter, og hvorvidt artikuleringen af netop disse nodalpunkter konstruerer én bestemt diskurs; en samstemmende diskurs, der italesætter det at være fagbevægelse.

Det er i den forbindelse vigtigt at bemærke sig, hvordan hhv. LO samt forbund til tider har forskellige kommunikative tilgange; herunder hvor uddybende de er i deres officielle udtalelser om sociale og fagpolitiske værdier. I forbindelse med LO's rolle som paraplyorganisation har de eksempelvis en bred vifte af dokumenter og kommunikation vedrørende alt fra lønmodtagerværdier til fagpolitisk grundlag og udfordringer for fagbevægelsen. Forbundene har imidlertid et varierende fokus på den samlede fagbevægelse; hvor 3F lægger sig op ad LO i en italesættelse af fagbevægelsen som enhed, har eksempelvis SL et langt større fokus på egne medlemmer og fremtiden for socialpædagoger.

Denne analyse sigter imidlertid mod at synliggøre de gennemgående temaer samt fremhæve specifikke mønstre i kommunikationen; begge dele som led i at opnå en forståelse for fagbevægelsens samlede diskurs. Således vil LO samt forbund, på trods af små variationer i deres italesættelse af forskellige begreber, blive iagttaget som helhed. Endvidere er det væsentligt at bemærke, hvordan jeg opererer ud fra en generel antagelse om, at forbundene støtter LO's brede linje og italesættelse af den faglige organisering; dette i forlængelse af LO's rolle som paraplyorganisation. Denne formodning vil rent praktisk give sig til udtryk ved, at LO's dokumenter og iagttagelser er de mest fremtrædende i analysen. Forbundenes citater og udtalelser vil imidlertid underbygge og understøtte de løbende pointer. Endeligt er det vigtigt at fremhæve, hvordan denne analyse ikke forholder sig til de enkelte emner, men derimod kun til selve italesættelsen af dem.

Diskursen nodalpunkter

I iagttagelsen af LO's kommunikation er et af de synlige begreber *velfærdssamfundet*. Igennem deres forskellige dokumenter fremtræder velfærdssamfundet som en grundlæggende præmis for LO og fagbevægelsen som helhed. På samme måde italesætter samtlige af forbundene velfærdssamfundet i deres visioner, værdigrundlag og som begreb i politiske mærkesager. Mens der kan iagttages en overordnet strømlining i forbundenes italesættelse af begrebet, fremkommer der alligevel små variationer i det, der fremhæves som væsentligt. Således figurerer velfærdssamfundet også som politisk begreb, der i høj grad er omdrejningspunkt for

forskellige meningstilknytninger; hertil kan nævnes hvordan begrebet fremtræder med allerstørste variation på tværs af det partipolitiske spektrum. For at foregribe analysen vil *velfærdssamfundet* i en Laclau og Mouffe optik kunne anskues som værende en egentlig *flydende betegner*. Denne iagttagelse samt andre teoretiske forståelser af begrebet vil dog ikke blive uddybet i den nærværende analyse.

Væsentligt er det, hvordan velfærdssamfundet fremtræder som centralt begreb i den samlede kommunikation. I nedenstående har jeg udvalgt fire citater fra hhv. LO, 3F, HK og SL til at eksemplificere ovenstående pointe:

"Vi vil et velfærdssamfund, der bygger på demokrati, tryghed, social retfærdighed, et rent miljø og udviklingsmuligheder for den enkelte." (LO I 2015:3)

"Vi fortsætter med at forme og udvikle vort solidariske og demokratiske velfærdssamfund. Det indebærer blandt andet et højt socialt niveau, afskaffelse af den sociale ulighed og fattigdom ved en retfærdig fordeling af goderne og en demokratisk styring af indhold, omfang og kvalitet af de offentlige velfærdsydelser." (3F I 2016:7)

"HK vil tage aktivt del i udviklingen af velfærdssamfundet. Vi vil øge vores fokus på social og økonomisk ulighed og arbejde for, at det sociale sikkerhedsnet er fintmasket nok til, at ingen falder igennem på grund af sygdom, ledighed mv." (HK målprogram 2013:7)

"VISION: Et bedre velfærdssamfund" – "Vi har et velfærdssamfund, som på mange måder tager hånd om mennesker med særlige behov, men der skal ske forbedringer." (SL 2013: 6)

Som det fremgår af citaterne, er det tydeligt, hvordan *velfærdssamfundet* synes at optræde i forskellige sammenhænge. Således italesætter eksempelvis LO, 3F og HK velfærdssamfundet som noget *vi vil*, noget *vi skal udvikle* og noget *vi skal tage aktivt del i*, mens SL fremhæver velfærdssamfundet ud fra en specifik kontekst; nemlig egen faglighed. Samtidig kan der i SL's kommunikation anskues en mere direkte kritik i form af deres italesættelse af behovet for forbedring. I nedenstående citat uddybes deres fokus på egen faglige praksis: *"Den pædagogiske kerneydelse kan bruges på mange flere områder i velfærdssamfundet, end tilfældet er i dag."* (SL 2013:6)

Det er hermed relevant at bemærke, hvordan velfærdssamfundet synes at eksistere på flere niveauer; et bredt samfundsorienteret niveau og et niveau der har det enkle forbunds egen

faglighed som omdrejningspunkt. Foruden en mere overordnet forståelse af velfærdssamfundet som en grundlæggende samfundspræmis, kan der i kommunikationen fra LO og forbund iagttages en stærk kobling mellem velfærdssamfund og det offentlige, herunder den offentlige sektor: *"En stærk offentlig sektor er en grundsten i velfærdssamfundet[...]"* (LO I 2015:5) *"Vi fortsat har en stærk offentlig sektor, som det bærende i samfundet."* (3F I 2016:8)

Som ovenstående citater søger at illustrere, fremhæves den offentlige sektor som helt central i forbindelse med velfærdssamfundet. Samtidig kan der anes en iagttagelse af den offentlige sektor som en nødvendighed og en forudsætning for opretholdelsen af netop velfærdssamfundet.

Hermed kan der allerede anes en skitsering af det, der senere skal vise sig at være et af de mere centrale udgangspunkter i fagbevægelsens diskursive etablering; forskelsdragningen mellem en stærk offentlig sektor og en markedsgørelse af den offentlige sektor. Ved at dykke dybere ned i kommunikationen kan der, på trods af forskelligheder, iagttages en enighed om at være modstandere af markedsgørelsen, der således fremtræder som fælles 'fjende'.

Det er imidlertid væsentligt, hvordan fagbevægelsen synes at anskue begrebet markedsgørelse ud fra et økonomisk rationale, hvor effektiviseringer af velfærden og den offentlige sektor gennemføres vha. privatisering, udlicitering og kontraktstyring. På mange måder kan denne grænsedragning betragtes som afgørende for, hvordan diskursen emergerer. Det vil jeg imidlertid vende tilbage til. Jeg kan for nuværende blot fremhæve, hvordan fagbevægelsen synes at modsætte sig en markedsgørelse af den offentlige sektor, og på den måde etablere en grænse imellem diskursen og diskursens konstitutive ydre.

Det bliver gennem iagttagelsen af fagbevægelsens samlede kommunikation tydeligt, hvordan flere begreber synes at være gennemgående og samtidig forbundne. Med andre ord kan der igennem kommunikationen iagttages en rød tråd, hvor et specifikt og samlende menneskesyn på mange måder eksisterer som afsæt for de fremtrædende nodalpunkter.

I forlængelse af ovenstående pointe synes *fællesskabet* at fremtræde i naturlig forlængelse af fagbevægelsens fokus på velfærdssamfundet, og kan betragtes som endnu et centrum og nodalpunkt i min iagttagelse af LO og forbundenes italesættelse af den faglige organisering. Nedenstående fire citater uddyber den værdi, fællesskabet tillægges i kommunikationen:

"Den enkelte kan selv – sammen kan vi mere. Fagbevægelsen er et fællesskab for lønmodtagere. Vores mål er, at den enkelte får mulighed for og frihed til at handle selv – grundlaget skabes gennem solidaritet og fællesskab. Fagbevægelsen sikrer gennem kollektive aftaler den enkelte lønmodtager rettigheder og tryghed i arbejdslivet for at give alle muligheder for udfoldelse." (LO I 2015:3)

"Det er samtidig fællesskabet og en række fælles værdier, der giver organisationen samlet kollektiv styrke." (FOA 2017:5)

"HK skal skabe fællesskab for medlemmerne om deres fag og interesser på tværs af organisatoriske skel." (HK målprogram 2017:3)

"Fællesskabet giver både rettigheder og muligheder. For jo flere vi er, jo stærkere står vi som forbund, når vi skal skabe gode rammer for dig og dine kolleger." (SL faglige fordele)

Det fremgår af ovenstående, hvordan fagbevægelsens kommunikation af et begreb favner bredt, om end der eksisterer en klar overbevisning i forhold til *fællesskabet* som værende af positiv karakter. Dette giver sig til udtryk i italesættelsen af fællesskabet som noget, der giver *muligheder, frihed, kollektiv styrke, rettigheder*, og som noget vi *skal skabe*. Samtidig synes fællesskabet at kunne sikre den enkelte bedre vilkår, *'for sammen kan vi mere'* og *'jo flere vi er, jo stærkere står vi'*. Således kan fællesskabet også betragtes som værende bedste forudsætning for netop at opnå omtalte rettigheder, frihed mfl.

Foruden ovenstående fokus kan der i læsningen af de forskellige værdier iagttages en klar kobling mellem fællesskab og det kollektive; herunder en italesættelse af vigtigheden i de kollektive overenskomster og det kollektive aftalesystem. Nedenstående citater er uddybende eksempler på, hvordan netop de kollektive overenskomster og aftaler italesættes:

"Fagbevægelsen vil gennem kollektive overenskomster og politisk regulering beskytte og udbygge lønmodtagernes rettigheder og indflydelsesmuligheder på ledelsen af virksomhederne. Om nødvendigt ved brug af kollektive kampskridt." (LO I 2015:4)

"Den danske model bygger på partsindflydelse og aftaler mellem arbejdsgivere og lønmodtagere. Den viser sit værd i dialogen og samarbejdet på den enkelte arbejdsplads, i de kollektive aftaler og indflydelsen i de fora, hvor HK er repræsenteret." (HK målprogram 2013:10)

Som det fremgår af kommunikationen, står det kollektive centralt ift. at sikre *lønmodtagernes rettigheder og indflydelsesmuligheder*. Samtidig kan der anes et fokus på kollektive kampskridt, der dog generelt er mest fremtrædende i den officielle kommunikation fra LO. Endvidere kan der iagttages en ikke uvæsentlig opbakning til den danske model, der i øvrigt er tilsvarende det kollektive aftalesystem; begge elementer synes således at stå centralt i fagbevægelsens forståelse af fællesskabet.

I forlængelse af de ovenstående citater og det udvidede fokus på den danske model, synes fællesskabet at konstituere sig som et fagligt fællesskab. Alligevel kan der i særligt LO's værdigrundlag iagttages en italesættelse af fællesskabet, som foruden faglighed indeholder et grundlæggende menneskesyn:

"Vores fællesskab omfatter også udsatte grupper uden for medlemskredsen, der har vanskeligt ved at få en plads på arbejdsmarkedet og i samfundet. Vi er særligt forpligtet til at bryde den sociale arv." (LO I 2015:3)

"Fagbevægelsen skal være et rummeligt fællesskab med plads til forskellighed og mangfoldighed [...]" (LO I 2015:4)

De to ovenstående citater understreger, hvordan fællesskabet, foruden sit fokus på de mere faglige aspekter og fordele, også forpligter sig til at have rummeligheden i centrum; at fagbevægelsen er en bevægelse og et fællesskab, der også har et ansvar over for det omkringliggende samfund. Det er også her, at det tidligere omtalte menneskesyn fremtræder; i ansvaret for at værne om *udsatte grupper* i samfundet, og i forpligtelsen til at *bryde den sociale arv*, og i øvrigt have plads til *mangfoldigheden*.

Der fremtræder i læsningen af såvel LO's som forbundenes dokumenter en generel respekt for netop forskelligheder. Denne iagttagelse understøttes yderligere i det forankrende punkt; *ligestilling*. Begrebet fremtræder som gennemgående tema i kommunikationen, og samtlige forbund gør sig særligt bemærket i forhold til deres fremstilling af ligestillingen som bærende værdi for fagbevægelsen. Nedenstående citater er et udpluk, hvis formål er at illustrere netop denne pointe:

”3F arbejder for at skabe ligestilling, ligebehandling og ligeværd mellem mennesker, uanset køn, etnisk oprindelse, alder, seksuel orientering, handicap og religion, samt modvirke enhver form for diskrimination. – Det gælder samfundsmæssigt og på arbejdsmarkedet” (3F I 2016:27)

”At arbejde for reel ligestilling mellem mænd og kvinder med hensyn til ansættelse, afskedigelse, forflyttelse, forfremmelse, løn- og arbejdsvilkår samt at sikre lige indflydelse og lige muligheder i fagbevægelsen og på alle niveauer i samfundet.” (HK’s love 2013: 1)

”Alle mennesker er forskellige, men alle har lige værdi.” (LO I 2015:3)

Citaterne fremhæver, hvordan *ligestillingen* synes at konstituere sig på to niveauer; på det arbejdsmæssige niveau og på det generelle samfundsorienterede niveau, der igen synes forankret i et bestemt menneskesyn. Det kommer særligt til udtryk i italesættelsen af ligestilling som *ligeværd mellem mennesker*, men også i en fremtrædende tilknytning til tidligere omtalte respekt for forskelligheder, og hvordan den respekt skal findes på alle samfundsmæssige niveauer; *alle har lige værdi*.

I forlængelse af det arbejdsmæssige niveau kan der generelt iagttages en italesættelse af ligeløn som en af de mest væsentlige forudsætninger for ligestilling. Med BUPL og sundhedskartellet står FOA og SL sammen om en appel til folketinget; netop omhandlende kravet om ligeløn:

”Tiden er nu inde til at afvikle uligelønnen. Det vil være i hele Danmarks interesse, at vi får lagt det kønsbestemte arbejdsmarked bag os. Lad hele 2017 være starten på den nye udvikling, hvor vi trin for trin gør lønforskellen mellem mandefag og kvindefag mindre.” (Appel 2017)

Citatet illustrerer en kraftig anmodning om at sætte punktum for et kønsbestemt løn- og arbejdsmarked; hermed knytter fagbevægelsens fokus på ligestilling også an til en debat om ligeløn kønnene imellem.

Det synes i forlængelse af ovenstående tydeligt, hvordan ligestillingen kan iagttages som en tosidet størrelse, hvor både generelle arbejdsvilkår og større samfundsmæssige rettigheder er i centrum for fagbevægelsens italesættelse af ligestilling. Samtidig bliver det understreget, hvordan niveauerne synes gensidigt afhængige af hinanden, og hvordan en reel ligestilling forudsætter at begge niveauer imødekommes.

Som jeg også påpeger tidligere i denne analyse, kan der iagttages en rød tråd imellem de forankrende punkter. Menneskesynet udgør her et afsæt for omtalte forbundethed, hvilket også kommer til udtryk i LO og forbundenes iagttagelse af begrebet solidaritet; et begreb der på mange måder viser sig at udgøre en central kerne i fagbevægelsens diskursive etablering. Solidaritet synes at være et gennemgående begreb, der også eksisterer som middel til at opnå det gode *velfærdssamfund*, det stærke *fællesskab* og den nødvendige *ligestilling*. Nedenstående citater er et eksempel på, hvordan solidaritet kobles med velfærdssamfundet:

"Finansieringen af velfærdssamfundet skal være solidarisk." (LO I 2015:5)

"Velfærdssamfundets finansiering hviler på et retfærdigt, solidarisk og progressivt skattesystem, hvor de "bredeste skuldre bærer de tungeste byrder." (3F I 2016:7)

Det fremgår, hvordan solidariteten her forbindes med et økonomisk aspekt, hvor selve finansieringen af velfærdssamfundet skal være solidarisk. Samtidig eksisterer der en tydelig værdimæssig reference, hvor de *"bredeste skuldre bærer de tungeste byrder"*; et udsagn der i øvrigt knyttes til ideen om det progressive skattesystem, hvorfor solidariteten i denne sammenhæng også fremtræder som værende af politisk karakter.

Generelt kan der igennem fagbevægelsens samlede kommunikationen anskues en italesættelse af solidaritet som værende helt grundlæggende. Foruden eksemplet med velfærdssamfundet, kan der i iagttagelsen af fællesskabet betragtes en ny kobling til solidaritetsbegrebet; nemlig fællesskabet i en international sammenhæng. LO uddyber:

"Solidariteten omfatter lønmodtagere i alle dele af verden, og vi vil bidrage til at sikre politiske, sociale og økonomiske rettigheder for alle." (LO I 2015:3)

"Fagbevægelsen har et globalt ansvar. Vores fagpolitiske fællesskab omfatter også lønmodtagere på det globale arbejdsmarked, for hvem kampen for anstændig løn og rimelige arbejdsvilkår endnu ikke eller kun lige er begyndt." (LO I 2015:6)

Som det fremgår af de to citater, er det globale ansvar i centrum for den internationale solidaritet. LO påpeger i øvrigt, hvordan vi lever i den mest velstående del af verden, hvorfor vi også har et ansvar for at *påtage os de største byrder*. (LO I 2015:6) Solidaritet synes således at indeholde en særlig form for ansvar overfor netop de mindre velstillede.

Det er imidlertid værd at fremhæve, hvordan forbundene italesætter den internationale solidaritet vidt forskelligt. Mens 3F lægger sig i kølvandet på LO, blandt andet med deres pjece *solidaritet uden grænser*, er eksempelvis FOA's italesættelse af den internationale solidaritet mere vævende. Således er det ikke et tema, de har med i deres mest fremtrædende dokumenter, men noget de i øvrigt fokuserer på til kongresserne. Her fremgår det, hvordan de sammen med bl.a. SL er en del af International børnesolidaritet (IBS) (FOA Kongres 2008:68) I forlængelse heraf eksisterer der for fagbevægelsen et naturligt fokus på behovet for mere ligestilling. Om det være sig ligestilling i international sammenhæng, national sammenhæng eller på lokalplan. Hos 3F fremhæver de bl.a. vigtigheden i at "... *skabe interkulturel forståelse, anerkendelse af forskellighed og mangfoldighed...*" (3F I 2016:27) Et udsagn der kan iagttages som havende fokus på de omtalte sammenhænge samt øje for ligestillingen og det solidariske aspekt.

Der er en generel pointe i det faktum, at forbundene og LO kommunikerer og til tider fokuserer forskelligt, om end de forholder sig til samme temaer. Det er dog særligt tydeligt i deres brug af begrebet solidaritet, hvorfor jeg også påpeger det i denne sammenhæng. HK kommunikerer eksempelvis deres støtte til den internationale solidaritet ved at fremhæve den internationale kongres: Public Services International (PSI)¹⁶ hvor de sidst deltog. Næstformand Peter Raben fra HK stat udtaler i den sammenhæng:

"Der er fortsat brug for internationalt samarbejde og solidaritet. For vi står med mange af de samme udfordringer, der i kraft af globalisering og digitalisering bliver endnu vigtigere at løse i fællesskab på tværs af fagforeninger, landegrænser og kontinenter." (HK Raben 2017)

Citatet illustrerer endnu engang, hvordan solidariteten ikke synes at indfinde sig under særlige landegrænser, men hvordan solidaritet og fællesskab på tværs af fagforeninger italesættes som en nødvendighed. Foruden solidariteten som kendetegnet ved et internationalt fællesskab og bindeled imellem de forankrede punkter, synes jeg at kunne iagttage en efterspørgsel på netop solidaritet i flere dele af fagbevægelsens kommunikation. Således er vi tilbage til udgangspunktet, hvor jeg netop beskriver solidaritet som værende kerne i fagbevægelsens

¹⁶ PSI står for public services international, og blev sidste gang afholdt d. 30.10-03.11 2017. Det er en tilbagevendende kongres, der hvert 5. år samler omkring 1000 fagforeningsrepræsentanter fra hele verden. Formålet er at skabe bedre vilkår for alle offentligt ansatte. (<http://congress.world-psi.org>)

diskursive etablering; og som det er søgt analyseret, eksisterer solidariteten side om side med velfærdssamfundet, fællesskabet og ligestillingen. Samtidig knytter begrebet an til det internationale samfund, og binder sløjfer mellem nationale og lokale niveauer.

Solidariteten vil i det videre fremstå som nodalpunkt, der dog overordnet set har en mere flydende karakter. Som tidligere bemærket knytter begrebet an til de andre fremanalyserede nodalpunkter, men har til stadighed sin egen berettigelse. Dette er eksemplificeret ved brugen af solidaritet i kommunikationen omkring finansiering, men kan også iagttages i italesættelsen af de internationale forpligtelser. Der er ingen tvivl om, hvordan hhv. velfærdssamfundet, fællesskabet, ligestillingen og solidariteten får utrolig meget plads i fagbevægelsens samlede kommunikation, og således fremstår som centrale elementer i diskursen. Hermed karakteriserer jeg de fire punkter som privilegerede tegn eller nodalpunkter, om man vil.

Som tidligere nævnt synes alle punkterne at være forbundne; dette i forlængelse af et specifikt menneskesyn og værdier, der igennem kommunikationen gentages. I forbindelse med solidaritetsbegrebet synes denne påstand at blive yderligere uddybet. I min iagttagelse af fagbevægelsens kommunikation eksisterer punkterne som gensidigt afhængige af hinanden. Det skal forstås på den måde, at de tilnærmelsesvis forudsætter hinanden, bevæger sig ind i hinanden, og alle er med til at opretholde en specifik diskurs. På trods af den varierende italesættelse, jeg i analysens spæde start knytter til LO og forbundenes kommunikation, kan jeg i min læsning iagttage tydelige mønstre og temaer, der alle er med til at skabe udgangspunktet for en samlet forståelse af fagbevægelsens diskurs.

Analysen har indtil nu, givet os et billede af det fundament, der netop udgør diskursen. Der er således fremanalyseret en række forudsætninger for fagbevægelsens samlede projekt; herunder de privilegerede tegn, som jeg vil arbejde videre med i konstruktionen af diskursen.

Velfærdssamfund, fællesskab, ligestilling og solidaritet er alle kendetegnet ved at være knudepunkter, som de andre tegn i diskursen ordnes omkring. Det er således igennem disse knudepunkter, at de andre tegn opnår mening. De omkringliggende tegn, giver mig som iagttager mulighed for at opnå en forståelse af, hvordan fagbevægelsen tilskriver tegnene i diskursen mening. Jeg vil i det følgende afsnit gå dybere i fagbevægelsens kommunikation og

iagttage de elementer, der knytter sig til de fremanalyserede nodalpunkter; herunder hvordan disse elementer placerer sig i diskursen.

Momenterne

Som det fremgår af teoriafsnittet, vil artikulerede forskelle indenfor diskursen blive kaldt momenter, mens forskelle der ikke er diskursivt artikuleret, fremtræder som elementer. Da jeg imidlertid påbegyndte min gennemlæsning og iagttagelse af kommunikationen, syntes der at eksistere utallige elementer, alle slørede og utydelige. Som visualisering kan en såkaldt *word cloud*¹⁷ udgøre et godt afsæt. I starten er skyens ord og tegn umulige at aflæse, men i min bearbejdning af det empiriske grundlag, er skyens elementer blevet iagttagelige. De ord der i processen har vist sig, eksisterer som diskursens tegn; nemlig som værende momenter og nodalpunkter.

I følgende analyseafsnit vil jeg finde de momenter, der figurer som mest fremtrædende i fagbevægelsens kommunikation. Dette gør jeg i forsøget på at afdække fagbevægelsens diskursive etablering, og samtidig nå en dybere forståelse af, hvordan LO og forbund iagttager sig selv som fagbevægelse. Momenterne udkrystalliseres omkring nodalpunktet, og det er også herigennem, at momenterne opnår sin mening og samtidig tilskriver nodalpunktet mening. Afsnittet kan med andre ord anskues som en analyse og iagttagelse af den fulde sammenhæng imellem diskursens tegn; herunder tegnenes indbyrdes forhold og det de udelukker. Analysen skulle derved kunne give en mere præcis afklaring på, hvilke meningstilskrivninger nodalpunkterne bliver centrum for.

Velfærdssamfundet

Et konkret startspørgsmål kunne være; hvad fagbevægelsen forstår ved *velfærdssamfundet*? Når dette nodalpunkt iagttages, fremstår det som centrum for en lang række tegn, der tilskriver punktet mening, og giver *velfærdssamfundet* en betydning set ud fra fagbevægelsens optik.

Det fremgår tydeligt af tidligere analyse og generelt i fagbevægelsens kommunikation, hvordan *demokratiet* iagttages som grundsten i *velfærdssamfundet*. Der kan i empirien aflæses en

¹⁷ Oxford dictionaries har følgende definition: "An image composed of words used in a particular text or subject, in which the size of each word indicates its frequency or importance."

nødvendighed i at værne om netop demokratiet, som ifølge fagbevægelsen kræver, at vi fortsætter med at forme, udvikle og forbedre velfærdssamfundet; vel at mærke vores demokratiske velfærdssamfund. Med andre ord eksisterer der i italesættelsen af velfærdssamfundet en overbevisning om demokratiet som værende central i opretholdelsen af velfærdssamfundet, og således fremtrædende moment i diskursen.

Der kan iagttages flere niveauer i fagbevægelsens italesættelse af velfærdssamfundet, og et andet tegn der synes væsentligt i kommunikationen er retfærdighed. Begrebet forekommer i forskellige sammenhænge, om end de alle har karakter af en social bevidsthed. Som vi så tidligere i analysen blev behovet for *social retfærdighed* italesat, herunder med et fokus på en *retfærdig fordeling af goderne, afskaffelse af den sociale ulighed og et øget fokus på det sociale sikkerhedsnet*. Således kan retfærdigheden anskues som socialt betinget, og bliver i led med demokratiet en forudsætning for velfærdssamfundet. Den *sociale retfærdighed* knyttes hermed til velfærdssamfundet, og kan altså iagttages som moment i diskursen og som en del af den ækvivalenskæde, der netop tilskriver mening til nodalpunktet.

Et andet centralt element i kommunikationen, er den offentlige sektor. Som det fremgår af tidligere analyse, kan en stærk offentlig sektor iagttages som fundament for velfærdssamfundet. LO uddyber yderligere i deres værdi –og fagpolitiske grundlag:

”En stærk offentlig sektor er en grundsten i velfærdssamfundet, og har stor betydning for den enkelte borgers tryghed og udviklingsmuligheder. Velfærdsydelseernes kvalitet, udførelse og omfang skal fastsættes under demokratisk og politisk kontrol. Demokratiet skal styrkes og den enkelte borgers mulighed for indflydelse på de offentlige ydelser skal forbedres.” (LO I 2015:5)

Den offentlige sektor omtales både som en grundsten, og som havende afgørende betydning for borgernes *tryghed og udviklingsmuligheder*. Det fremgår således, hvordan der eksisterer flere lag indenfor iagttagelsen af den offentlige sektor. Herunder både muligheder og indflydelse for den enkelte borger, og momentet kan i den forbindelse siges at indeholde en form for inddragelse som fokuspunkt. I den forbindelse italesættes ønsket om en forbedring af borgerens indflydelse på de offentlige ydelser, og således fremgår der en kobling mellem den offentlige sektor og de offentlige ydelser. Hermed indgår der også et politisk-økonomisk aspekt

i italesættelsen af momentet; velfærdsydelser er med andre ord, noget fagbevægelsen forholder sig til og som indgår i de overvejelser der eksisterer omkring moment og nodalpunkt. Endeligt kan der anskues en relation imellem de forskellige momenter, der i meningstilskrivelsen af velfærdssamfundet, er enige om at modarbejde markedsgørelsen af den offentlige sektor. Det giver sig til udtryk i bekymringer omkring konkurrenceudsættelse, privatisering og udlicitering. Nedenstående er eksempler på den italesættelse, der langt hen ad vejen gør sig gældende:

"Fagbevægelsen vil modvirke ideologisk betinget privatisering og udlicitering." (LO I 2015:5)

"[..] Der bliver sat en stopper for udliciteringer og privatiseringer, samt markedsgørelse af den offentlige sektors ydelser." (3F I 2016:8)

"[..] At reducere antallet af udliciteringer og privatiseringer på FOAs område." (FOA 2016:15)

Der fremkommer et tydeligt mønster i kommunikationen, hvor netop privatiseringen og udliciteringen, synes at udgøre en risiko for fagbevægelsen; dette i forlængelse af det modsætningsforhold, der tidligere er fremhævet i forbindelse med den offentlige sektor og markedsgørelsen af selv samme. Samtidig eksisterer der en forståelse af den risiko, som gældende for hele velfærdssamfundet; herunder en bekymring, der også knytter sig til de demokratiske og sociale rettigheder. Med andre ord: hvilke samfundskonsekvenser kan en øget privatisering af velfærdsområdet have? I den forbindelse eksisterer der en efterspørgsel på mere viden omkring netop de effekter en øget privatisering og udlicitering kan afstedkomme:

"Der skal gennemføres grundige undersøgelser af de samlede samfundsmæssige konsekvenser for økonomi, kvalitet, organisation og personale ved udlicitering, privatisering, offentligt privat samarbejde m.m." (LO 2016:29f)

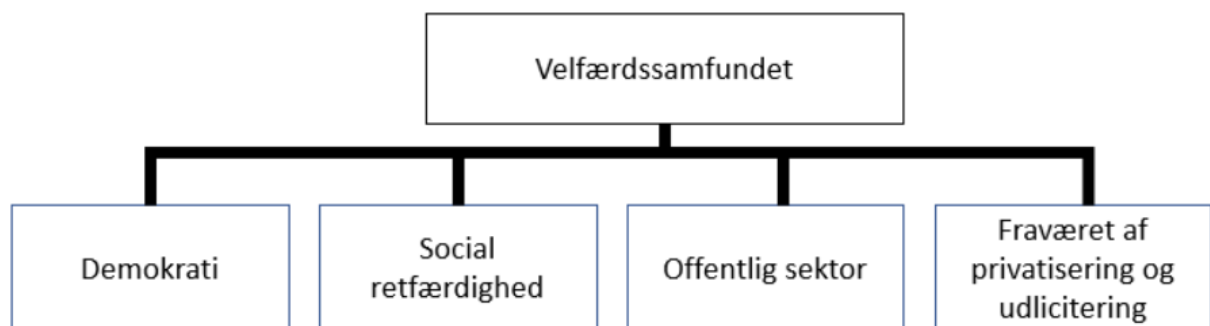
"[..]at synliggøre konsekvenser af EU's beslutninger om frihandelsaftaler og andre initiativer, der kan åbne for og øge privatisering og true vores velfærdsstat." (FOA 2016:15)

Der kan iagttages et behov for at undersøge og synliggøre eventuelle samfundsmæssige konsekvenser af udlicitering, privatisering og offentligt-privat samarbejde. Samtidig understøtter citaterne tidligere omtalte risiko, som gældende for hele velfærdssamfundet; med andre ord, en bekymring for de mere generelle samfundsmæssige effekter ved en øget

markedsførelse. Således synes fraværet af netop ideologisk *betinget privatisering og udlicitering*, at etablere sig som endnu et moment i tilknytning til *velfærdssamfundet*, mens markedsførelsen af det offentlige, derimod synes at konstituere sig som diskursens ydre. Som det også er bemærket tidligere, eksisterer der en enighed omkring det, at modvirke netop markedsførelsen og de effekter den afstedkommer. Denne enighed synes at gøre sig yderligere gældende i forlængelse af ovenstående analyse, hvor forskelsdragningen imellem velfærdssamfund og markedsførelsens konsekvenser, synes endnu mere fremtrædende. Dette også i forlængelse af markedsførelsens tilknytning til velfærdssamfundets momenter.

Det er i ovenstående søgt fremhævet, hvordan der synes at eksistere en sammenhæng mellem momenterne, og hvordan de således placerer sig ækvivalent i forhold til hinanden. Hermed er det interessante også, hvordan diskursive elementer ikke kun forvandler sig til momenter der udkrystalliseres omkring nodalpunktet, men også hvordan de igennem italesættelsen tilskriver hinanden mening. De mest fremtrædende momenter i ækvivalenskæden er således:

Demokrati, Social retfærdighed, Den offentlige sektor og fraværet af privatisering og udlicitering. Sammenhæng er søgt illustreret i nedenstående skema:

Fællesskabet

På samme måde som vi så det med velfærdssamfundet i ovenstående analyseafsnit, fremkom også *Fællesskabet*, som et særligt privilegeret tegn i fagbevægelsens diskurs.

Et element der forekommer helt centralt i fagbevægelsens kommunikation, er *muligheder*.

Muligheder synes at være et væsentligt begreb, vurderet på baggrund af det samlede empiriske grundlag. Der er en tydelig tendens til at italesætte fællesskabet i tilknytning til muligheder; herunder hvordan fællesskabet skaber muligheder for den enkelte. Som det tidligere

fremhævede citat fra SL fremhæver: *jo flere vi er, jo stærkere står vi*. Således synes mulighederne næsten grænseløse, så længe vi står sammen; og omvendt lader mulighederne sig måske begrænse af et manglende fællesskab. Som jeg tidligere påviste i analysen, var der flere begreber, der eksisterede og tilnærmelsesvis sameksisterende med fællesskabet. Med andre ord, synes jeg at kunne iagttage, hvordan eksempelvis både muligheder, rettigheder, frihed, handlekraft og indflydelse forudsættes eller forbedres af fællesskabet, og en opbakning til fællesskabet. I den forbindelse kan muligheder identificeres som muligheden for flere rettigheder og mere indflydelse, muligheden for større frihed og muligheden for bedre handlekraft. Således konstituerer *muligheder* sig som moment til nodalpunktet fællesskab, og indgår hermed som en del af fagbevægelsens diskurs.

En anden vedkommende iagttagelse er, hvordan muligheder og *det kollektive* ofte synes at optræde sammen i kommunikationen. Begge begreber er meget synlige i diskursen, og det kunne også argumenteres, hvordan de ligger tæt op ad hinanden. Det er dog her vigtigt at fremhæve, hvordan ækvivalensen mellem momenterne ofte er så markant, at der kan være tale om en form for begrebspar. Som det eksempelvis er fremhævet i det tidligere brugte citat fra LO "... *Fagbevægelsen sikrer gennem kollektive aftaler den enkelte lønmodtager rettigheder og tryghed i arbejdslivet for at give alle muligheder for udfoldelse*" (LO I 2015:3). Således synes momenterne ikke blot at forudsætte og betinge hinanden, men muligheder kan i forlængelse af ovenstående, ligefrem anskues som et resultat af det kollektive; her i form at de kollektive aftaler. Det er i den forbindelse væsentligt at bemærke, hvordan det kollektive på mange måder synes forbundet med netop aftaler og aftalesystem. Med andre ord kan det *kollektive aftalesystem* iagttages som værende særligt fremtrædende i kommunikationen og hermed som meningskonstituerende moment i diskursen.

Et andet fremtrædende element i diskursen, er det menneskesyn, der i øvrigt synes at gøre sig gældende igennem hele fagbevægelsens diskurs; et værdisæt der i min læsning konstitueres som et ufravigeligt grundvilkår. Ved at dykke ned i den empiri der omkranser fællesskabet, fremstår begrebet *rummelighed* som en ramme for det tidligere omtalte værdisæt. Det fremgår bl.a. i analysen af fællesskabet, hvordan især LO italesætter behovet for et "... *rummeligt fællesskab med plads til forskellighed og mangfoldighed...*" (LO I 2015:4) Således knyttes det rummelige med værdier som forskellighed og mangfoldighed; fagbevægelsen værner, med

andre ord, om retten til at være anderledes. På mange måder synes rummeligheden at eksistere på flere niveauer, både i forhold til en generel samfundsorienteret rummelighed og en rummelighed, der knytter sig til arbejdslivet –og markedet. Nedenstående citat er endnu et eksempel på fagbevægelsens iagttagelse af rummeligheden: *”Arbejdsmarkedet skal være åbent og rummeligt med plads til alle, ligesom den enkelte efter evne skal deltage i arbejdslivet og bidrage til samfundets velfærd”* (LO I 2015:4)

Her skal fællesskabet anskues i forhold til arbejdsmarkedet, der netop skal være *åbent og rummeligt med plads til alle*; igen fremhæves den værdi, der for fagbevægelsen ligger i at favne bredt. Samtidig eksisterer der i citatet en tillid og en opfordring til den enkelte om at deltage og bidrage efter evne; en sætning der på mange måder giver associationer til socialismens Karl Marx og hans berømte aforisme: *”enhver yder efter evne og nyder efter behov”* (Marx 1875) I den forbindelse, kan der måske anes et politisk islæt i fagbevægelsens kommunikation. Dette vil jeg imidlertid ikke uddybe yderligere.

Endeligt kan rummeligheden altså anskues som en samlebetegnelse for flere forskellige værdier. I fagbevægelsens kommunikation, kan rummeligheden med andre ord, iagttages som pladsen til forskellighed, mangfoldighed, og tilliden til at den enkelte vil og kan bidrage; en tillid der måske igen kan iagttages som en form for frihed. Det tidligere omtalte menneskesyn, synes tydeligt forankret i et værdisæt og i den rummelighed, der udkrystalliseres omkring fællesskabet. Hermed indgår *rummelighed* som moment i den ækvialenskæde, der meningsudfylder nodalpunktet.

Et andet element, der synes at fremtræde tydeligt i fagbevægelsens kommunikation omkring fællesskabet, er det *ansvar*, der på mange måder knytter an til de allerede fremanalyserede momenter. For at opnå fællesskabet med dets muligheder, kollektive aftalesystem og rummeligheden overfor hverandre, kan der iagttages et ansvar, der ofte forbindes med et individuelt ansvar.

Ansaret italesættes som en form for forpligtelse; at vi som en del af fagbevægelsen er forpligtede til også at favne dem, der falder udenfor arbejdsmarkedet og uden for fagbevægelsen. Samtidig kan der i kommunikationen iagttages et ansvar overfor udsatte grupper og en forpligtelse til *”... at bryde den sociale arv.”* (LO I 2015:3) Foruden et fokus på de

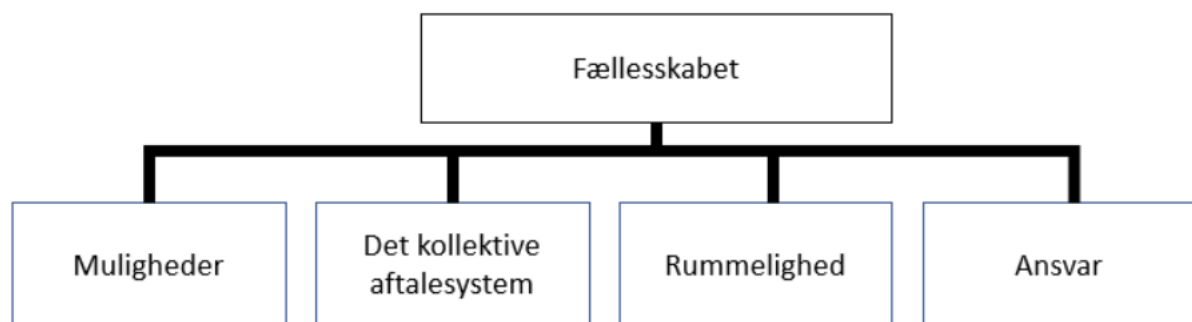
forpligtelser, der beskæftiger sig med mere udefrakommende faktorer, kan der i kommunikationen også anskues et mere direkte ansvar, der pålægger den enkelte:

"[...] At medlemmerne indgår i stærke arbejdsfællesskaber, hvor man har modet og midlerne til at tage medansvar for den faglige kvalitet og arbejdsmiljøet" (FOA 2016:8)

"Den enkelte skal have muligheder for at tage ansvar for sin egen situation og medansvar for helheden" (LO I 2015:3)

Citaterne illustrerer det ansvar, det enkelte medlem, ønskes at påtage sig; et ansvar, hvor muligheden, modet og midlerne imidlertid først skal bane vejen. Ansaret italesættes altså ikke som et direkte krav, men derimod som et positivt udgangspunkt, hvor muligheden først og fremmest skal være os givet. Sat på spidsen kan det måske argumenteres, hvordan muligheden for ansvar og medansvar tilnærmelsesvis italesættes som et privilegium eller en rettighed, fagbevægelsen understøtter og kæmper for.

Ved at indgå i fællesskabet, kan der altså iagttages et krav eller ønske om, at det enkelte medlem påtager sig et ansvar; både overfor sig selv, men i særdeleshed over for andre og helheden. Fællesskabet synes på den måde, at være betinget af det enkelte medlems ansvarsbevidsthed og forpligtelsen til at bidrage til fællesskabet. Vi er hermed tilbage ved udgangspunktet: *"Den enkelte kan selv – sammen kan vi mere"* (LO I 2015: 3); individets forpligtelser, har med andre ord, alle muligheder for at bevirke et stærkere fællesskab. *Ansaret* fremstår herved som sidste moment i ækvivalenskæden omkring nodalpunktet fællesskab. Sammensætningen lyder således: *Muligheder, Det kollektive aftalesystem, Rummelighed og Ansvar*. Sammenhængen er søgt illustreret nedenfor.

Ligestilling

I læsningen af mit empirigrundlag, har nodalpunktet ligestilling, været af særligt fremtrædende karakter. Hos LO såvel som hos de inddragede forbund, er der en klar linje i forhold til ligestillingen på arbejdsmarkedet og i samfundet generelt; herunder hvilke forhold der gør sig gældende, og hvilke der skal ændres eller imødekommes. Det giver således sig selv, hvordan ligestillingen nødvendigvis også må være omdrejningspunkt for mange meningstilskrivninger. Jeg vil i nedenstående analyseafsnit imidlertid fremhæve de mest væsentlige.

Et centralt element i kommunikationen omkring ligestillingen, er behovet for at *modvirke diskrimination*. Dette moment fremtræder tydeligt i de italesættelser, vi har set i tidligere analyse af ligestillingen som nodalpunkt. 3F skriver, hvordan de vil "... *modvirke enhver form for diskrimination. – det gælder samfundsmæssigt og på arbejdsmarkedet*" (3F I 2016:27). Der fremtræder her en forståelse af, hvordan et reelt opgør med diskrimination, forudsætter et opgør på to niveauer; arbejdsmarkedet og det generelle samfundsmæssige niveau. I fagbevægelsens italesættelse af diskrimination ligger der en grundlæggende forståelse af, at alle har krav på at blive behandlet lige; dette uanset "... *køn, etnisk oprindelse, alder, seksuel orientering, handicap og religion.*" (3F I 2016:27). Som 3F påpeger det, er ønsket netop at modvirke samtlige eksisterende niveauer af diskrimination. Et niveau eller element der alligevel synes mere fremtrædende, er kampen for reel ligestilling kønnene imellem; og på trods af den meget tætte tilknytning til momentet '*modvirke diskrimination*', står *opgøret med det kønnede arbejdsmarked* frem som selvstændigt moment i den ækvivalerende kæde, der omkranser ligestilling. Igen kan der tales om et såkaldt begrebspar, der ikke kun betinger hinanden, men på mange måder også eksisterer som resultat af hinanden. Således kan fagbevægelsen eksempelvis kun modvirke diskrimination ved også og måske især, forholde sig til de problemer, der knytter sig til det kønnede arbejdsmarked. Det fremgår i tidligere analyse af nodalpunktet, hvordan der eksisterer et særligt fokus på netop ligestillingen mellem mænd og kvinder på arbejdsmarkedet. Nedenstående citater understreger omtalte tilknytning mellem ligestilling, køn og arbejdsmarked:

"Vi arbejder for ligestilling mellem kønnene i arbejdslivet. Vi har særlig fokus på den skæve fordeling af barselsorloven, som betyder, at mødrene livet igennem bliver sat bagud i karriere, arbejdserfaring, løn og pension." (HK mål 2013:9)

”...at medlemmerne kan gå på arbejde uden at blive forskelsbehandlet på grund af deres køn”
(FOA 2016:15)

Det fremgår tydeligt, hvordan kønnet står centralt i kampen for ligestilling på arbejdsmarkedet; herunder med en tilknytning til barselsorloven, og de konsekvenser den kan medføre for særligt det kvindelige køn. Men som nedenstående citat fremhæver, er der også fokus på mænd og deres barsel: *”HK vil arbejde for, at fædres ret til barsel styrkes for børnenes og forældrenes skyld og for at opnå en større grad af ligestilling i familierne og på arbejdsmarkedet”* (HK mål 2013:9)

Kampen for ligestilling imellem kønnene, knytter sig således til et spørgsmål om barsel for både mænd og kvinder, og jeg synes yderligere at kunne iagttage en ligestillingskamp, der i forlængelse af kønnene og arbejdsmarkedet, også har familielivet i fokus.

Endeligt kan fagbevægelsens ønske om at *modvirke diskrimination* samt gøre op med det *kønnede arbejdsmarked*, iagttages som betingelse for at opnå reel ligestilling, og de to ’udtalelser’ defineres således som centrale momenter tilknyttet nodalpunktet.

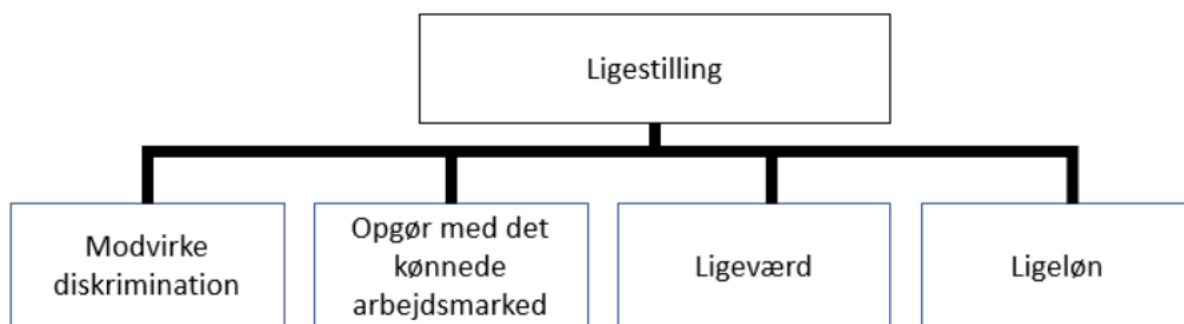
En anden interessant iagttagelse er fagbevægelsens italesættelse af *ligeværd*, og den opgave der ligger i at sikre *”... ligeværd mellem mennesker...”* (3F I 2016:27); et ligeværd der også indeholder et fokus på sikringen af *”... lige indflydelse og lige muligheder...”* (HK’s love 2013:1). Det fremgår hermed, hvordan fagbevægelsen, i deres italesættelse af ligestilling, har et særligt fokus på det at være lige og blive behandlet lige. Samtidig understreges det faktum, (at) *alle mennesker er forskellige, men alle har lige værdi.* (LO I 2015:3). Det kan altså argumenteres, hvordan det menneskesyn, vi tidligere har set og omtalt, også gør sig gældende for fagbevægelsens meningsudfyldelse af ligestillingsbegrebet.

Den lige værdi alle mennesker besidder, synes at være et gennemgående tema for både italesættelsen af ligeværd, men kan også betragtes som forudsætning for at ’modvirke diskrimination’ og ’gøre op med et kønnet arbejdsmarked’. Med andre ord, trækker fagbevægelsens italesættelse af ligeværd de gennemgåede perspektiver sammen; og ligeværdet finder således sin plads i ækvivalenskæden omkring nodalpunktet ligestilling.

Som sidste element i fagbevægelsens iagttagelse af ligestillingen, fremtræder *ligelønnen*. Som det fremgår af tidligere analyse, efterspørges der en klar stillingtagen til de problemer der

knytter sig til spørgsmålet om ligeløn. Som SL uddyber det, er tiden ”... *nu inde til at afvikle uligelønnen...*” (Appel 2017). Generelt kan der i kommunikationen iagttages en tydelig afstandstagen til uligeløn, og der fremgår flere korte, men bestemte udtalelser i debatten. Nedenstående er en illustration på den korte, men præcise italesættelse: ”... *det kønsopdelte arbejdsmarked nedbrydes og uligelønnen fjernes*” (3F I 2016:27).

Som det fremgår af citatet, kobles det kønsopdelte arbejdsmarked med uligelønnen, og det bliver tydeligt, hvordan flere italesættelser eller begreber forudsætter og betinger hinanden; og hvordan de i øvrigt fremstår som særligt ækvivalente, og på den måde glider ind og ud af hinanden. *Ligeløn* er i denne sammenhæng ingen undtagelse. Hermed kan netop ligelønnen iagttages som sidste moment tilknyttet nodalpunktet. Sammenhængen imellem momenter og nodalpunkt kan betragtes i nedenstående.

Solidaritet

Som det er fremhævet i analysen af nodalpunkterne, kan solidaritetsbegrebet anskues som en central kerne i fagbevægelsens samlede kommunikation. Således fremgår det også, hvordan solidariteten på mange måder kan kobles til de andre nodalpunkter, og samtidig fremstå som selvstændigt nodalpunkt i diskursen.

I italesættelsen af solidaritet synes finansieringen af velfærdssamfundet, at spille en ikke uvæsentlig rolle. *Det progressive skattesystem* indtræder i den forbindelse, som en del af det solidariske perspektiv; og som det også fremgår af tidligere analyse, synes solidariteten i den sammenhæng, at sætte et politisk aftryk. Den politiske tilknytning kan anskues i det tidligere fremhævede citat fra 3F: ”*Velfærdssamfundets finansiering hviler på et retfærdigt, solidarisk og progressivt skattesystem, hvor de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder*” (3F I 2016:7).

Således knyttes det progressive skattesystem ikke alene sammen med solidaritetsbegrebet, men selve det retfærdige synes også at få en central plads. Det bliver i den foranledning tydeligt, hvordan fagbevægelsen iagttager det progressive skattesystem som netop retfærdigt, og hvordan det i øvrigt er fair, hvis *de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder*; eller med andre ord, hvis dem der har mest, betaler mest. I forlængelse heraf, synes både det *retfærdige* og *det progressive skattesystem*, at konstituere sig som momenter i diskursen. Mens det progressive skattesystem, hviler på en bestemt forståelse af finansiering, knyttes retfærdigheden sammen med en mere overordnet forståelse af solidariteten. Dette i forlængelse af udtalelsen: "*de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder*", der på mange måder viser, hvordan forståelsen af retfærdighed rækker langt ud over finansieringsperspektivet.

Et andet element, der forekommer særligt fremtrædende, er den globale solidaritet og de *internationale forpligtelser*, der synes at gøre sig særligt gældende i kommunikationen. Det fremgår således, hvordan der eksisterer et ansvar over for det internationale samfund og deres lønmodtagere. I tidligere analyse er der særligt fremhævet to niveauer af den internationale solidaritet; herunder et globalt ansvar der sigter imod "*...at sikre politiske, sociale og økonomiske rettigheder for alle*" (LO I 2015:3), og et ansvar der i højere grad omhandler løsningen af fælles problemstillinger der "*... i kraft af globalisering og digitalisering bliver endnu vigtigere at løse i fællesskab...*" (HK Raben 2017).

De omtalte rettigheder, kan i forlængelse af tidligere analyseafsnit, iagttages som værende støtte til den kamp, der globalt set, kæmpes for bedre betingelser og vilkår på arbejdsmarkedet. Der er således tale om en faglig kamp, som fagbevægelsen vælger at understøtte. Med andre ord en solidaritet og forpligtelse, der bevæger sig ud i verden. Samtidig kan der iagttages en solidaritetsform, der berører de fælles problemer, der synes at have brug for fælles løsninger. Således har de *internationale forpligtelser* både en tilknytning til den solidaritet, der eksisterer som envejsform og den der kræver gensidig forståelse og forpligtelse. Solidariteten, og herunder den globale solidaritet, knytter i forlængelse af ovenstående an til de *internationale forpligtelser*, der hermed kan anskues som moment i diskursen.

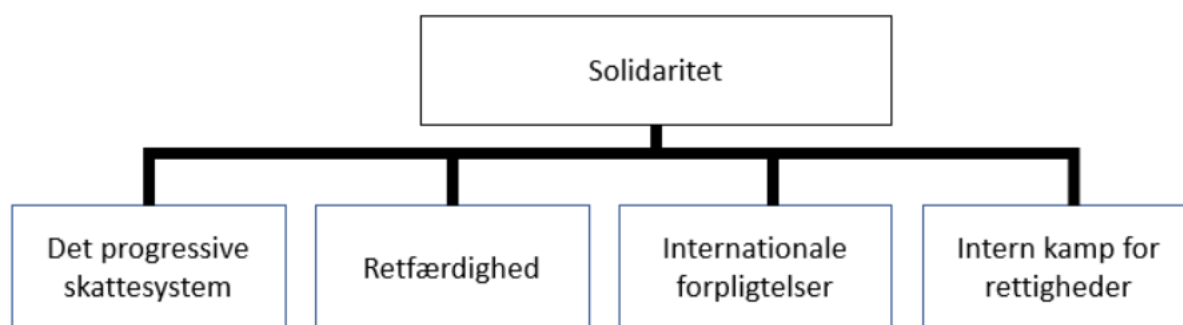
Endeligt synes jeg at kunne iagttage solidariteten på et mere fagnationalt plan. I den forbindelse italesætter 3F behovet for intern solidaritet, men påpeger også vigtigheden af solidaritet på tværs af faggrupper:

"... at støtte alle tiltag for at overenskomstdække det danske arbejdsmarked og stå solidarisk både internt mellem de forskellige grupper og med den øvrige LO fagbevægelse, om ikke at indgå overenskomster, der undergraver solidariteten." (3F I 2016:15)

Det fremgår af citatet, hvordan både den interne solidaritet og solidariteten på tværs af LO forbund, står centralt i kampen for gode overenskomster. Samtidig kan der anskues en vekselvirkning, hvor der ikke kun opfordres til solidaritet, men hvor der også ligger en opfordring i ikke at indgå overenskomster, der kan svække solidariteten. Således synes netop solidariteten at stå centralt i forbindelse med overenskomstforhandlinger og dermed også centralt på det danske arbejdsmarkedet. Det er imidlertid den interne solidaritet, der i min iagttagelse af den samlede kommunikation omkring arbejdsmarkedet, fylder mest hos de forskellige forbund. Denne iagttagelse kommer eksempelvis til udtryk i de forskellige forbunds kamp for rettigheder til egne medlemmer; dette med særligt fokus på overenskomstforhandlinger, der i modsætning til 3F's mere overordnede fokus, omhandler egen faglighed: *"Frem mod overenskomstfornyelsen 2018 skal vi arbejde målrettet på at sikre den nødvendige aftalemæssige dækning af de nye socialpædagogiske jobarenaer."* (SL 2016:2)

Citatet er en illustration af den specifikke italesættelse, der knytter sig til rettigheder for eget fag. Det er således den interne solidaritet, og kampen for bl.a. overenskomster til egne medlemmer, der fylder mest. Hermed knytter *kampen for interne rettigheder* sig til solidaritetsbegrebet, og konstituerer sig som moment i diskursen.

Foruden en tidligere analyseret tilknytning til velfærdssamfundet, fællesskabet og ligestillingen, er de mest fremtrædende momenter tydeliggjort nedenfor:

Delkonklusion

Jeg har i ovenstående analyse skabt et billede af fagbevægelsens diskurs, og hvordan LO og forbund synes at konstruere sig selv som fagbevægelse anno 2017. I min iagttagelse af deres officielle skriftlige linje, har jeg i første omgang fremanalyseret de punkter der i kommunikationen, synes at være særligt forankrede; herunder *velfærdssamfundet*, *fællesskabet*, *ligestillingen* og *solidariteten*. Disse fire temaer udgør diskursens nodalpunkter.

I min videre analyse, identificerede jeg de elementer, der igennem en specifik artikulering, fik karakter af at være momenter; og herunder hvordan de knytter sig til og meningsudfylder diskursens nodalpunkter.

I den forbindelse blev *velfærdssamfundet* artikuleret som et *demokratisk* samfund, hvor behovet for at forme og udvikle demokratiet er grundlæggende for at fastholde velfærden; som et *socialt retfærdigt* samfund, der indeholder en retfærdig fordeling af goderne, afskaffelse af den sociale ulighed og et øget fokus på det sociale sikkerhedsnet; et velfærdssamfund som værner om den *offentlige sektor*, der er garant for borgernes tryghed og udviklingsmuligheder; et samfund som i *fraværet af ideologisk privatisering* og udlicitering, ser færre bekymringer og konsekvenser for dets borgere.

Fællesskabet blev artikuleret som afsæt for den enkeltes *muligheder*, herunder muligheden for flere rettigheder og mere indflydelse, muligheden for større frihed og muligheden for bedre handlekraft; som afsæt for det *kollektive aftalesystem* med sit fokus på lønmodtagerrettigheder og tryghed i arbejdslivet; som afsæt for den *rummelighed*, der gør sig gældende på arbejdsmarkedet og samfundet generelt, og som indeholder et helt værdisæt i form af pladsen

til for forskellighed, mangfoldighed og tilliden til den enkelte; og som afsæt for det *ansvar* den enkelte har overfor sig selv og overfor helheden, og som yderligere eksisterer i form af en forpligtelse overfor de mindre velstillede og udsatte.

Ligestillingen artikuleredes som en arena for at *modvirke diskrimination*, alle former af diskrimination og på alle samfunds niveauer; en arena for *opgøret med det kønnede arbejdsmarked*, hvor ingen skal forskelsbehandles grundet køn, og hvor et fokus på den skæve fordeling af barsel er i centrum; en arena for et bredere fokus på *ligeværd* mellem mennesker, hvor alle har krav på at være lige og føle sig behandlet lige; en arena, hvor kampen for *ligeløn* skal udkæmpes nu.

Solidariteten blev som sidste nodalpunkt i diskursen, artikuleret som tilknyttet *det progressive skattesystem*, der med sit politisk-økonomiske aftryk formulerede en fair finansiering af velfærdssamfundet; som *retfærdighed*, der i forlængelse af sloganet: 'de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder', konstituerer sig som bredt begreb, og som i øvrigt understøtter den politiske karakter; som *internationale forpligtelser*, der indeholder et ansvar overfor verdenssamfundet, og de borgere og lønmodtagere, der er dårligere stillet; som en *kamp for interne rettigheder*, der knytter sig til overenskomstforhandlinger og kampen for ordentlige arbejdsvilkår internt i de forskellige forbund.

Det har i løbet af analysen vist sig, hvordan ækvivalenslogikken har stået centralt i forhold til diskursformationen. Dette i forbindelse med de tilfælde, hvor diskursens elementer ikke har haft nogen indbyrdes relation, men stadig er blevet artikuleret ækvivalent. Således blev momenternes forskelligheder undermineret igennem enigheden om at være modstandere af en fælles ydre fjende, nemlig markedsgørelsen. Dette forhold blev eksemplificeret i forbindelse med nodalpunktet *velfærdssamfundet (demokrati, social retfærdighed, den offentlige sektor, fraværet af privatisering og udlicitering)*, hvor momenterne blev italesat som elementer, der gav hinanden betydning, forudsatte hinanden, og var resultat af hinanden. Med andre ord placerede artikulationen momenterne i ækvivalenskæden; den gennemgående sammenhæng opstod i den forbindelse i grænsedragningen til diskursens ydre.

Det kunne yderligere iagttages, hvordan nodalpunkterne synes at være forbundne; dette i forlængelse af de værdier og det menneskesyn der igennem analysen bliver italesat. Det er

også her at solidaritetsbegrebet fremtræder som central kerne i diskursen. Begrebet synes nemlig at optræde igennem hele det empiriske grundlag, og i sin tilknytning til de øvrige nodalpunkter, synes det at være med til at etablere den røde tråd, der igennem analysen italesættes.

Det samlede kommunikative udtryk udgør hermed et specifikt værdisæt, hvor velfærdssamfund, fællesskab, ligestilling og solidaritet er forankret; dette udtryk konstituerer, i givne iagttagelsesøjeblik, fagbevægelsens diskurs.

Endeligt er det væsentligt at fremhæve, hvordan analysen ydermere underbygger min indledningsvise formodning om, at de forskellige forbund, i deres kommunikation ville støtte op om LO's officielle linje. Det kan konkluderes, hvordan der på trods af variation i italesættelsen af de forskellige nodalpunkter og momenter, eksisterer en samlet overbevisning i forhold til fagbevægelsens diskurs.

Som jeg tidligere beskrev, kan et godt afsæt for at iagttage diskursen, være en såkaldt word cloud. I starten kan der kun iagttages en utydelig masse af mening, men igennem diskursanalysen er skyen og dens elementer blevet gjort iagttagelige. Se vedlagte bilag 2 for en word cloud illustration af fagbevægelsens samlede diskurs.

Analysedel 2: Subjektivisering af medlemmerne

Følgende analyse vil tage udgangspunkt i fagbevægelsens fremanalyserede diskurs, og hvordan en specifik italesættelse af et begreb eller værdisæt kan være med til at konstituere bestemte meninger, ved at skabe og tildele bestemte egenskaber til fagbevægelsens medlemmer.

Governmentality-tænkningen vil i den foranledning stå centralt, om end jeg primært vil benytte mig af de teoretiske elementer, der knytter sig til en 'subjektivisering' af medlemmerne; altså en undersøgelse af de subjektpositioner, diskursen synes at frembringe.

Det fremgår af diskursanalysen, hvordan fagbevægelsens diskurs indeholder et grundlæggende menneskesyn eller værdisæt, der er italesat igennem diskursens fremtrædende tegn. Jeg vil rent praktisk, strukturere denne analyse omkring og med udgangspunkt i de omtalte tegn. Jeg tillader mig i den forbindelse at fremhæve, tidligere analyses mest væsentlige udsagn.

Fagbevægelsen og den faglige organisering karakteriseres af LO og forbund som et sted eller organisation hvor "*(...) vi vil et velfærdssamfund, der bygger på demokrati, tryghed, social retfærdighed, et rent miljø og udviklingsmuligheder for den enkelte*" (LO I 2015:3) Denne beskrivelse indeholder et valg af samfundsmodel; et tilvalg af velfærdssamfundet og dets udspecificerede værdier. I den forbindelse er medlemmernes subjektposition givet som bekendt og indforstået med et bestemt samfundssyn, der indebærer et bestemt velfærdssamfund; her uddybet ved de tilknyttede værdier. Samtidig italesætter fagbevægelsen behovet for *en stærk offentlige sektor* samt en kraftig reducere af den *ideologiske privatisering og udlicitering*. Begge udsagn tilknyttet velfærdssamfundet, hvorfor medlemmernes subjektposition også kan anskues som yderligere begrænset; altså eksisterer der også et politisk rum, hvor medlemmerne subjektiveres som tilhængere af den offentlige sektor og modstandere af privatisering og udlicitering. Den markering, der eksisterer i forhold til diskursens ydre og markedsførelsen, synes således at have en væsentlig indvirkning på de værdier, der hos medlemmerne efterspørges.

Endvidere iagttages fællesskabet af LO og forbund som grundlæggende. I den forbindelse kan der i kommunikationen anskues en italesættelse af fællesskabet som en forudsætning for styrke, rettigheder, muligheder og tryghed. Fagbevægelsen udtrykker især fællesskabets værdier igennem slogans som "*(...) jo flere vi er, jo stærkere står vi*", "*Fællesskab giver muligheder*" og "*Den enkelte kan selv – sammen kan vi mere*" (Analysedel 1) Medlemmerne tilbydes en subjektposition, der anerkender fællesskabet som det centrale udgangspunkt for at opnå samfundsmæssige goder; med andre ord kan medlemmet opnå nogle ting alene, men står stærkest i forbundet med andre (medlemmer).

Samtidig kan der i italesættelsen af fællesskabet, iagttages en tilknytning til den danske model og det kollektive aftalesystem, der igen indeholder en række aftaler arbejdsmarkedets parter imellem; herunder retten til at tage kollektive kampskridt, f.eks. strejke, blokade, sympatikonflikter, lockout og boykot. (bm.dk) Således må det også antages, at der fra fagbevægelsens side, eksisterer en formodning om opbakning til eksempelvis strejke, hvis fællesskabet presses af arbejdsgiver. Endnu engang synes fagbevægelsen at konstruere et bestemt 'handlerum', hvor medlemmerne subjektiveres til at se sig selv som et støttende, måske strejkende, boykottende medlem.

Fællesskabet kendetegnes yderligere ved en italesættelse af det rummelige, ansvarsfulde og bidragende. Fællesskabet skal have *"(...) plads til forskellighed og mangfoldighed (...)"*, medlemmet skal *"(...) bidrage til samfundets velfærd, (...) tage ansvar for sin egen situation og have (...) modet og midlerne til at tage medansvar for den faglige kvalitet og arbejdsmiljøet"*. (Analysedel 1) Fagbevægelsen opstiller en række værdier, der synes at eksistere som en form for krav eller ønsker til medlemmerne; altså gives de en subjektposition som ansvarsfulde, bidragende og tilhængere af en rummelighed, der favner forskelligheder. Der kan hermed anskues et specifikt 'handlerum', hvor individet i valg af medlemskab og fagbevægelse også tilvælger en identitet.

Således må medlemmet antages at være selvstændig i tanke og handling, hvorfor selvforholdet også her står centralt i den styring, der synes at gøre sig gældende. Med andre ord, fremtræder frihedens praksis i reguleringen af det handlerum, der er med til at konstituere specifikke identiteter; her det rummelige, ansvarsfulde og bidragende medlem.

Fagbevægelsens iagttagelse af ligestilling er endnu et felt, hvor italesættelsen beror sig på et særligt værdisæt. Dette betones i 3F's udtalelse omkring netop ligestilling:

"3F arbejder for at skabe ligestilling, ligebehandling og ligeværd mellem mennesker, uanset køn, etnisk oprindelse, alder, seksuel orientering, handicap og religion, samt modvirke enhver form for diskrimination. – Det gælder samfundsmæssigt og på arbejdsmarkedet" (3F I 2016:27)

Det fremgår af citatet, hvordan der konstitueres et bestemt syn på mennesker og ligestilling. Endvidere kan der i kommunikationen anskues et udpræget fokus på ligelønnen. Der synes altså at ligge en forventning til medlemmet om, at dele et værdisæt, eller med andre ord, at medlemmet indtager de 'ligestillingsparate' subjektpositioner, som integrationen af fagbevægelsens fællesskab foreskriver.

Foruden fagbevægelsens fokus på velfærdssamfundet, fællesskabet og ligestillingen, fremhæves også solidariteten i tidligere diskursanalyse. Det fremgår i den foranledning, hvordan solidariteten synes at eksistere som grundvilkår igennem fagbevægelsens samlede kommunikation. Følgende citat er et eksempel fra tidligere analyse: *"Velfærdssamfundets finansiering hviler på et retfærdigt, solidarisk og progressivt skattesystem, hvor de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder"*. (3F 2016:7). I citatet knyttes solidaritet til *det progressive*

skattesystem, samt til en form for nytteindsats i form af sætningen *de bredeste skuldre bærer de tungeste byrder*. Der synes således at ligge en forventning til medlemmerne om at indoptage en bestemt form for økonomisk bevidsthed, der selvsagt understøtter det progressive skattesystem, og i øvrigt anerkender deisen om, at dem der har mest skal yde mest; her pointeret ved en økonomisk sammenhæng. Solidariteten synes foruden fremtrædende eksempel at udgøre en meget væsentlig del af fagbevægelsens værdisæt; herunder et fokus på politiske, sociale og økonomiske rettigheder og et ansvar overfor de mindre velstillede, både globalt og national. (Analysedel 1)

Således synes solidariteten på mange måder også at indvirke på det handlerum, hvorigennem medlemmerne kan indtage en bestemt identitetsmæssig position i fagbevægelsen og i samfundet generelt. Det synes med andre ord tydeligt, hvordan medlemmerne subjektiveres som tilhængere af en særlig, måske grænsende til politisk-økonomisk solidaritet, hvor de der tjener mest også skal være den største finansieringskilde til velfærdssamfundet. Samtidig iagttages solidariteten af fagbevægelsen som tilknyttet kampen for rettigheder og ansvaret for udsatte. Den italesatte definition, synes altså ikke alene at have en specifik solidaritetsforståelse for øje, men også at tilbyde medlemmerne at indtage, hvad der for fagbevægelsen synes, at være meningsfulde subjektpositioner.

Delkonklusion

I forlængelse af fagbevægelsens fremanalyserede diskurs, synes der ifølge ovenstående at fremtræde en form for rettesnor, medlemmerne forventes at følge. Det fremgår af analysen, hvordan der eksisterer en lang række udsagn, der alle er grundlæggende for fagbevægelsens værdimæssige holdninger; holdninger der sigter mod arbejdsmarkedet, medlemmerne, det omkringliggende samfund og globalt set. Medlemmet tilskrives forskellige subjektpositioner ud fra det givne værdisæt; eksempelvis som værende tilhænger af den offentlige sektor, det støttende, strejkende medlem, det ansvarsfulde, bidragende medlem eller det solidariske medlem. Det bliver således tydeligt, hvordan medlemmerne subjektiveres i relation til samfundsmæssige værdier, der ikke alene indeholder et fokus på arbejdsmarkedet, men også konstituerer sig som bestemt identitet og adfærd.

Med andre ord kan det konkluderes, hvordan medlemmerne i kraft af netop deres medlemskab tilskrives subjektpositioner, der har til formål at styre, forme eller tilskynde medlemmerne til at indoptage det værdisæt og menneskesyn, der for fagbevægelsen gør sig gældende; altså kan medlemmerne iagttages som en form for objekter for en magtudøvelse, der netop søger at påvirke medlemmernes identitets –og adfærdsmæssige handlerum.

Som det fremgår af governmentality-studierne, forudsætter styringen en frihed, hos såvel den styrede som hos den der styrer; altså må det antages, hvordan medlemmet frivilligt påtager sig de omtalte operationer. Det er i den forbindelse relevant, hvordan medlemmerne indoptager de tilbudte subjektpositioner som en selvfølgelighed; vi står op morgenen, vi tager et samfundsansvar, vi følger fagbevægelsens værdisæt.

Det bliver i den forbindelse tydeligt, hvordan governmentality-tænkningens greb på rationel regulering, fremtræder. Fagbevægelsens styring synes nemlig på mange måder, at lægge sig op ad et normsæt, en hverdag eller nogle standarder for opførsel. Med andre ord, er der en klar kobling mellem fagbevægelsens mål og ønsker, og deres forsøg på at styre eller forme aspekter ved medlemmernes adfærd. Helt konkret kan der fra fagbevægelsens side anskues en meget specifik italesættelse af de værdier der for dem, gør sig gældende; værdier der i praksis kan betragtes som teknikker til at konstruere de handlerum, hvorigennem individerne i valget af medlemskabet, formes og forandres.

Det må i forlængelse af ovenstående analyse forstås, hvordan fagbevægelsen ikke alene, søger at styre medlemmernes adfærd, men også på mange måder ønsker at medlemmerne skal udøve aktive selvforhold, og således indgå som en selvfølgelig del af fagbevægelsens diskurs. For yderligere at kunne undersøge omtalte selvforhold, må medlemmerne nødvendigvis indgå som en mere aktiv del af analysen. Således kan ovenstående anskues som en analyse af de konsekvenser en specifik italesættelse kan have; med andre ord, at fagbevægelsens italesættelse af bestemte værdier bliver en indoptaget selvfølge for medlemmerne.

Indtil videre kan det blot konkluderes, hvordan teorien stiller nogle analytiske greb til rådighed. Hermed må fagbevægelsens italesættelse nødvendigvis være udtryk for et ønske om at, subjektivere medlemmerne ud fra et bestemt kodeks for adfærd og identitet.

Analysedel 3: den praktiske udmøntning

Følgende analysedel vil i forlængelse af de to tidligere analysers resultater, se nærmere på medlemmernes¹⁸ syn på den faglige organisering; herunder hvordan de iagttager den samlede fagbevægelse og forholdet imellem LO og deres respektive forbund. Formålet er i den foranledning at danne mig et mere helhedsorienteret billede af den danske fagbevægelse anno 2017. Denne analysedel kan med andre ord, anskues som en iagttagelse af den praktiske udmøntning.

Det er vigtigt at bemærke sig, hvordan denne analyse ikke trækker på et egentligt teoriapparat. Jeg vil dog bruge få begreber fra diskursteorien; dette i forlængelse af ønsket om, at sammenholde de forskellige resultater i det reflekterende afsnit. Således er udgangspunktet at sætte denne analyses resultater i perspektiv til de to tidligere analyser, og således opnå en bredere forståelse af nutidens fagbevægelse.

Det fremgår tydeligt i forlængelse af min bearbejdning af de forskellige interviews, hvordan der hos de forskellige repræsentanter, indgår både samstemmende - og afvigende holdninger til det at være fagbevægelse anno 2017. Hos SL og FOA¹⁹ kan der iagttages en enighed i forståelsen af den faglige organisering. Der eksisterer en bestemt italesættelse af fagbevægelsen som værende et fællesskab, et bagland, men også en organisation, der sørger for opretholdelsen af ordentlige løn –og arbejdsvilkår, herunder med fokus på overenskomst og arbejdstidsaftale. De to nedenstående citater uddyber ovenstående pointe:

SL udtaler: *"For mig der er fagbevægelsen jo... sådan grundlæggende der handler den jo om solidaritet; den handler om det der med at sikre den enkeltes rettigheder gennem fællesskabet. Så for mig så er fagbevægelsen det sted man skal vende sig hen, hvis man vil kæmpe sammen for at opretholde eller forbedre nogle vilkår"* (SL: 00.46)

FOA udtaler: *"Jamen øh, at det vil sige at man har et bagland. Jeg har jo været almindelig menig medarbejder i socialpsykiatrien i mange år og har altid haft FOA som mit bagland. Det vil*

¹⁸ Medlemmerne er her repræsenteret af de adspurgte tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter. Dette fremgår i øvrigt af empiriafsnittet.

¹⁹ Det er vigtigt at bemærke sig, hvordan jeg analysen igennem vil referere til fagforbundenes initialer eller til interviewpersonerne som repræsentanter for de forskellige fagforbunds medlemmer. Igen fremgår dette også af empiriafsnittet.

sige hvis man havde nogle problematikker, kunne man altid drage FOA ind i det. Det vil også sige at man er beskyttet af en overenskomst og en arbejdstidsaftale” (FOA: 01:27)

Som det fremgår af ovenstående, italesætter begge fagforbundet eller fagbevægelsen, som dem der kan sikre medlemmet rettigheder, og kan og skal stå der i tilfælde af problemer på arbejdspladsen. Både SL og FOA synes at iagttage fagbevægelsen som en meget væsentlig del af det at være på arbejdsmarkedet, og som en bevægelse og et fællesskab man kan regne med; altså kan der anes en grad af tryghed i forholdet til eller medlemskabet af et fagforbund.

3F’s repræsentant italesætter kort sin egen rolle i forhold til lønforhandlinger og lokalaftaler, men er særligt optaget af fællesskabet i forbindelse med den faglige organisering. (3F: 01:14)

Nedenstående citat er et eksempel på, hvordan medlemmets forståelse og opbakning iagttages:

”Men der er også nogle, tror jeg der har den her med... jamen det her forbund er til for mig, og det er jo klart at når det mere er sådan, så bliver det også mere personligt. Og det vil jo også sige, at de giver jo ikke op for bollemælk, altså de tænker vi skal på gaden 1. Maj og vi skal være med til pride eller hvad vi nu skal af de her ting, og hvis jeg siger at vi skal være blokadevagter et eller andet sted, jamen så kommer de. Det diskuterer vi ikke.” (3F: 09:31)

Der kan i forlængelse af citatet anskues en iagttagelse af medlemmerne som engagerede, og som havende troen på at forbundet er til for dem. Samtidig eksisterer der en bestemt italesættelse af et fællesskab, der ikke blot er af faglig karakter, men også indeholder det sociale eller politiske i form af 1. Maj og Pride. Endeligt kan der anskues en opbakning til og forståelse for strejken; altså at der skal støttes op om nødvendigt. Her eksemplificeret ved at bruge sig selv som blokadevagter²⁰.

I modsætning til særligt 3F’s repræsentant, slår HK næsten udelukkende på det faglige og afviser i langt højere grad det sociale fællesskab:

”Vi vil godt samle de her mennesker i et fagligt fællesskab. Vi vil ikke holde nogen hyggelige arrangementer eller sjove gåhjem-møder, vi vil holde faglige kurser, vi vil holde oplæg,

²⁰ Person som under en arbejdskonflikt deltager i en fysisk blokade og skal hindre at blokaden brydes. (Definition hentet fra den danske ordbog)

uddannelsesmæsser, italesætte at man uddanner sig til hele arbejdsmarkedet og ikke til arbejdspladsen..." (HK: 04:39, rep. 1)

Citatet understreger, hvordan HK's repræsentanter italesætter den faglige organisering som et fagligt fællesskab, og samtidig tager afstand til 'hyggelige arrangementer'; der her kan iagttages som arrangementer der ikke er af omtalte faglige karakter. Således eksisterer der en meget fremtrædende antagonisme imellem HK's meningsudfyldelse og i det her tilfælde 3F's meningsudfyldelse, hvor fællesskabet og den faglige organisering helt nødvendigt indeholder andet og mere end det faglige. Det må altså forstås, hvordan de to fagforbund knytter an til forskellige iagttagelser af netop den faglige organisering, hvorfor der også opstår et så tydeligt modsætningsforhold. Om end FOA og SL ikke er ligeså eksplicite i deres iagttagelse af fagbevægelsens sociale forpligtelser, forholder begge fagforbund sig positivt til eksempelvis juletræsfester og fyraftensarrangementer, der gerne må indeholde andet end en faglig dagsorden. (FOA: 29:41) Således synes omtalte modsætningsforhold også at række ud over 3F og HK indbyrdes relation eller syn på den faglige organisering.

Generelt kan jeg i mine iagttagelser af HK's udtalelser, anskue et langt større fokus på, ikke alene faglighed, men også begreber som modernisering, udvikling, forsikring og særligt kompetence, synes at fremtræde som et nøgleord i italesættelsen af fagbevægelsens kerneopgaver:

"Vi betegner os som værende den moderne klub, og grunden til at vi betegner os som den moderne klub, det er fordi at vi har så meget fokus på kompetenceudvikling, og når vi har fokus på kompetenceudvikling, jamen så har vores fagforbund det også, fordi vi gør det jo som et samarbejde." (HK: 09:57 rep. 2)

"Du forsikrer jo altid dit hjem og alle mulige andre ting, så hvorfor ikke også forsikre dig selv på din arbejdsplads." (HK: 12:31, rep. 2)

De to citater er eksempler på den meget specifikke italesættelse af den vigtighed, der ligger i at være moderne og kompetenceudvikle. Samtidig eksisterer der en forståelse af medlemskabet som værende en forsikring af sig selv, hvilket på mange måder ligger godt i forlængelse af første citat, men knytter også an til HK's tidligere udtalelse omkring fagligheden, og hvordan vi

uddanner os til hele arbejdsmarkedet og ikke kun arbejdspladsen. Hermed fremtræder medlemskabet som et køb af forsikring og således også et køb af tryghed i dit arbejdsliv.

Som det allerede fremgår af nærværende analyse, er der stor forskel på, hvilke værdier de fire forbund ser som de mest væsentlige; og mens HK måske særligt skiller sig ud i deres fokus på at være moderne og forny sig (HK, 37:00, rep. 1), ser de tre andre forbund tilbage på fortidens fagbevægelse og sætter også nutidens fagbevægelse i perspektiv hertil. FOA fokuserer i den foranledning på den måde fagbevægelsen førhen håndterede konflikter:

"De er jo dem [fagbevægelsen] der lægger linjen og retningen. Øh, hvad hedder det.. og det er jo sådan set det vi arbejder efter og ud fra. Men man kan jo godt høre, at fagbevægelsen er ikke, hvad den har været. Altså når vi er til diverse møder og vi hører f.eks. stilladsarbejdere eller.. det er jo så offentligt ansatte selvfølgelig.. før i tiden, hvis der var noget galt på arbejdspladsen, så nedlagde de arbejdet til det var i orden og alle holdt sammen. Det gør man jo ikke i dag." (FOA: 03:59)

I citatet fremhæves det sammenhold der tidligere eksisterede i forhold til strejke og nedlæggelsen af arbejdet; herunder bemærkes det, hvordan selvsamme opbakning ikke gør sig gældende i dag. Generelt efterspørger FOA's repræsentant langt mere sammenhold, og italesætter i den forbindelse også det individualiserede arbejdsmarked, hvor den enkelte langt hen ad vejen står alene: *"Og det der med, at før i tiden, hvis der var en på arbejdspladsen, der var utilfreds med et eller andet, så var det ikke den enkelte, der stod med det alene.. så var det hele arbejdsstyrken, der bakkede op. Det gør man ikke i dag."* (FOA: 33:07). Igen eksemplificeres det manglende sammenhold ved at trække på perspektiver til fortidens fagbevægelse. Som tidligere nævnt gør det sig også gældende for henholdsvis 3F og SL. 3F's iagttagelse af den faglige organisering, lægger sig på mange måder i forlængelse af FOA's udtalelser. Nedenstående citat er et eksempel på det fokus 3F's repræsentant også har på sammenhold og nødvendigheden i at kunne nedlægge arbejdet:

"Jeg tror den har ændret sig [solidariteten] til at der er nogen af os, der tænker, det der med at gå strejke og nedlægge arbejdet og gå hjem og sådan noget, det.. det vil de ikke, altså. Og der er nogen, der skal gå forrest og sige, prøv at hør engang, det skal vi for ellers får vi ikke de her ting. Det er nogle af de unge, jeg møder ude på skolen, de tror jo at den 7. Ferieuge, den er bare

kommet flyvende ned fra den blå luft, og at de dersens penge der ryger ind på pension, det er også bare noget der er.. nåh det var da fantastisk, hvor kommer det fra.. Men det gør der fordi, det er der nogen, der har sagt det skal. Og det har kostet noget.” (3F: 39:41)

Som det fremgår af ovenstående, synes der at eksistere en helt klar overbevisning i forhold til at værne om strejken, og nogle af de privilegier den tidligere fagbevægelse har opnået igennem netop strejke. Der synes altså at eksistere en respekt for og forståelse af, at de rettigheder vi nyder i dag, og fortsat gerne vil nyde, også har kostet noget. Samtidig kobles den ændrede eller manglende solidaritet til et manglende sammenhold, der i forbindelse med den faglige organisering også bør indeholde en opbakning til nedlæggelse af arbejdet, om nødvendigt.

Der kan i SL's udtalelser på mange måder iagttages en enighed i ovenstående udsagn om strejke mv. I interviewet eksisterer der et gennemgående fokus på den manglede kampgejst, som synes vigtig for SL's repræsentant og synet på fagbevægelsen:

”Men altså jeg synes at vi mangler den der kampgejst.. kamporganisationsadfærd, ikk. Altså jeg synes at vi går meget med og vi er blevet meget øhm.. løsningsorienterede, som man jo vælger at kalde det. Vi er blevet meget forhandlende og vi vil rigtig gerne have resultater, og det er selvfølgelig også godt – og langt hen ad vejen tror jeg, at det er i medlemmernes interesse, men jeg synes bare vi nogle gange har brug for at stille os lidt på bagbenene” (SL: 06:06)

Citatet understreger ønsket om en større kamporganisationsadfærd, der synes at være forhindret i forlængelse af resultatstyring og forhandlingsvejen. Uden at være mere specifik på, hvorfor behovet for kampgejsten er så presserende, synes der imidlertid at eksistere en nødvendighed i at kunne stille sig på bagbenene og yde lidt modstand.

Således kan der hos FOA, 3F og SL anskues en forståelse og behov for strejke, nedlæggelse af arbejde, og en efterspørgsel på en kampgejst, der på mange måder kan sættes i perspektiv til det omtalte. Mens de tre forbund italesætter behovet på forskellig vis, fremtræder der altså en tydelig råd tråd igennem deres udsagn. HK synes imidlertid at iagttage det faglige fællesskab ud fra andre værdimæssige standpunkter, der som tidligere fremhævet, indeholder et særligt fokus på kompetenceudvikling og faglighed.

Om end HK ikke italesætter et decideret behov for kamp og strejke, eksisterer der stadig et ønske om en stærkere fagbevægelse og hermed også en kritik af nutidens fagbevægelse:

"Det sidste vi så, det var lærerkonflikten og det var jo fandme en skændsel af formater og de endte jo også med at blive så jordet, hvor jeg tænker de havde virkelig haft brug for at fagbevægelsen havde været stærkere der. Så jeg synes det har ændret sig og til det dårligere."
(HK: 54:19, rep. 1)

Det fremgår i citatet, hvordan lærerkonflikten bliver omdrejningspunkt for kritikken af nutidens fagbevægelse, og hvordan den i høj grad har mistet terræn eller styrke. Herunder hvordan netop fagbevægelsen har ændret sig, og ikke i en positiv retning. Således må det forstås, hvordan HK også ser en svækket fagbevægelse, men hvor de andre forbund peger på mere klassiske fagforeningsværdier som behov eller løsningsforslag, peger HK i retning af modernisering og udvikling. Således synes de fire forbund at opnå en enighed omkring nogle bestemte problematikker, mens de imidlertid fokuserer kræfterne forskelligt.

Igennem de fire interviews oplever jeg en generel refleksion over fagbevægelsens dalende styrke og manglende gennemslagskraft. Der er således ikke et af de fire forbund, der ikke ønsker et bedre fællesskab, om end meningsudfyldelsen af begrebet, favner bredt.

SL's repræsentant italesætter i den forbindelse igen pædagogernes manglende kampgejst, og nogle af de bevæggrunde der måske gør sig gældende. De to nedenstående citater hiver fat i nogle af de tanker, der synes at være gennemgående:

"På den måde er vi jo blevet for etablerede på en eller anden måde, vi er jo ikke arbejdere på den måde, i hvert fald ikke dem jeg repræsenterer". (SL: 31:48)

"Der er en eller anden form for magelighed, mæthed, tilfredshed, som gør at de [pædagogerne] ikke er optaget af at kæmpe på den måde. De er jo ikke pressede på noget eksistentielt, altså det ville de blive, hvis der var nogle der gjorde noget ved deres børn.. altså det er mere eksistentielt for dem". (SL: 32:52)

I forlængelse af ovenstående, synes SL at iagttage sine egne medlemmer som værende etablerede i en sådan grad, at det kan være svært at se, hvad der i dag er at kæmpe for. Som det fremhæves, er pædagogerne *ikke pressede på noget eksistentielt*, hvilket udmunder i en magelighed og måske manglende kampgejst. Samtidig kan der iagttages en grænsedragning til arbejderne, og hvordan pædagogerne ikke kan anskues som arbejdere, og måske også i den

forstand er blevet for etablerede. Dybere i interviewet reflekteres der over, hvordan det i forlængelse af omtale magelighed, også er svært at engagere medlemmerne:

"Jeg tror, at hvis det handler om vores eget lille nære, andedammen, så kan vi godt mønstre en eller anden form for opbakning, så kan jeg godt få dem til at solidaritets et-eller-andet, jeg ved ikke om strejke ligefrem, men i hvert fald møde op, gøre noget, sige noget, skrive noget. Men hvis det er noget, der bare rækker lidt ud over deres egen lille andedam, så er det virkelig, virkelig svært, at få dem til at engagere sig i det, synes jeg." (SL: 45:09)

Citatet peger på en tendens, hvor opbakningen, også italesat som solidariteten, kun sker i det nære, i andedammen. Således synes netop solidariteten kun at eksistere indenfor en specifik ramme, hvor det at engagere medlemmerne i en bredere kontekst, bliver en næsten umulig opgave. I modsætning til denne iagttagelse, oplever 3F's repræsentant en større grad af solidaritet og opbakning på tværs af faggrupper; faggrupper der imidlertid synes at manifestere sig inden for samme driftsområde:

"Når vi kommer som en del af en driftsgruppe, så er det jo klart at så holder jeg jo mest til metal og de grupper, der er der... Men det er jo også sjovt når jeg møder dem uden for mit arbejde, ved et sammenhold, hvor de ligeså meget støtter op om vores ting, som vi støtter op om deres ting. Og det synes jeg jo er rigtig givende, at vi på den måde kan hjælpe hinanden, selvom vi ikke er i det samme forbund". (3F: 29:42)

Ovenstående citat er uddrag af den støtte 3F's repræsentant, synes at møde i sit daglige virke, og som på mange måder går begge veje og på tværs af de forbund, der er etableret under LO. Samtidig iagttager han den gensidige støtte som fundamental; også i tilfælde af, og måske især i tilfælde af behovet for at nedlægge arbejdet i sympati. Som han udtaler: *"Hvorfor skulle vi ikke støtte op, det ville da være helt dummelum.. så hjælper de jo heller ikke os"* (3F: 33:26). Der kan i forlængelse af citatet anskues en helt bestemt tilgang til det at støtte op om hinanden; at det er noget vi gør, og at andet ville være skørt. Samtidig kan der i udtalelserne også spores en generel støtte til andre arbejdsgrupper. En støtte der meget tydeligt fremtræder som koblet solidariteten: *Men selvfølgelig er der noget solidaritet, det er jo også en del af det at være i en fagforening. Altså at man er solidarisk med f.eks. rengøringen eller hvad det nu kan være, scenearbejderne inde på det kongelig, hvem der har problemerne"* (3F: 33:51). 3F's

repræsentant synes i forlængelse af ovenstående citat, at være meget tydelig på nødvendigheden af at bakke hinanden op. Det at kunne støtte andre end sig selv og egen faggruppe italesættes som værende solidarisk, men også som et udgangspunkt eller en indgroet del af det medlemskab, der hører til fagforeningen.

3F og SL synes altså at iagttage egne medlemmer ud fra to vidt forskellige synsvinkler. Hvor SL's repræsentant nok ønsker en større kampgejst, synes det imidlertid næsten umuligt at engagere sine medlemmer til at forholde sig til andet end egen andedam. 3F's repræsentant oplever på den anden side en langt bredere opbakning fra egne medlemmer, både i forhold til eventuelle problemer på egen arbejdsplads, men også i en bredere sammenhæng. Det at støtte op synes at være en selvfølge.

Mens 3F især kobler solidariteten til omtalte støtte, synes de fire forbund generelt at italesætte solidariteten som et grundvilkår, om end den har trangere kår end tidligere. FOA italesætter særligt manglen på solidaritet i forhold til ny løn:

"Ja, så tænker jeg at man stod sammen om tingene.. at man var solidarisk med hinanden.. Vi har den jo i forhold til ny løn, hvor før i tiden der steg alle jo gradvist – i dag skal man ind og forhandle med arbejdsgiveren, så kommer det jo så meget an på, hvad arbejdsgiveren mener om den enkelte.. Der er vi i hvert fald gået bort fra solidariteten" (FOA: 30:36)

FOA's repræsentant fremhæver i forlængelse af ovenstående, hvordan ny løn og individuelle forhandlinger er med til at udfordre solidariteten. I løbet af interviewet kan der generelt spores en iagttagelse af solidariteten som fraværende, hvoraf ny løn italesættes som en af de afgørende faktorer. Samtidig er der fokus på en generel tendens, hvor et individualiseret arbejdsmarked bliver omdrejningspunkt, og hvor den enkelte arbejdstager står alene; en voksende nulfejlskultur, hvor medarbejderens offentlige ytringsfrihed indskrænkes, og angsten for at miste sit arbejde bliver altoverskyggende. (FOA: 34:57) En kultur der på mange måder også er med til at indsnævre førromtalte solidaritet, særligt i forbindelse med sine kollegaer:

"Og det gør jo at man ikke har den solidaritet overfor sine kollegaer, måske fremadrettet - at nu skal vi stå sammen. Altså det er meget porøst, det der hedder solidaritet i dag, det må jeg sige." (FOA: 35:36). Ovenstående citat er med til at understrege den fremanalyserede pointe. Således omtales solidariteten som stærkt udfordret i forhold til kollegaer, og anskues generelt som et

porøst begreb. Mens FOA's repræsentant slår hårdt ned på ny løn, italesætter HK's repræsentanter imidlertid mulighederne indenfor den individuelle lønforhandling:

"Lige så snart du har fået noget, du ikke er tilfreds med eller tilfreds med, så begynder du at forventningsafstemme på den næste [lønforhandling]. Så skriver du ned, hvorfor det er at du skal have mere eller hvad er det.. eller spørger chefen en til en og følger op – hvordan går det her. Send en mail til chefen hver gang du får en ros, det er der mange af os der oplever, når man sidder med administrativt arbejde, så får man sådan en 'tak for lynhurtig tilbagemelding', og 'ih, hvor var det super gjort', så kan man jo godt sende sådan en ind torsdag morgen til sin chef, og skrive 'puh, dejlig måde at starte dagen på' (...) Altså på den måde at iscenesætte sig selv.."
(HK: 24:07, rep. 1)

Det fremgår af citatet, hvordan der særligt fokuseres på behovet for tidligt at forventningsafstemme, og i øvrigt gøre det løbende; eksempelvis ved at sende en modtaget ros videre til chefen. Det er med andre ord vigtigt at sætte scenen for sig selv, og på den måde optimere egne muligheder for bedre løn.

Der synes således at eksistere en væsensforskel i måden, hvormed FOA og HK anskuer de individuelle forhandlinger, og således synes solidariteten også at blive meningsudfyldt forskelligt. Hos FOA synes fraværet af ny løn eller kritikken heraf, netop at være at knyttet til solidaritetsbegrebet, hvorimod ny løn hos HK bliver mødt med kurser i lønftaler og en helt anden tilgang til de muligheder, der måske gør sig gældende for det enkelte medlem.

Som tidligere fremhævet synes solidariteten at gøre sig gældende hos alle de interviewede, og på trods af divergerende holdninger til ny løn, italesætter også HK behovet for mere solidaritet:

"Det er det vi mangler, og jeg mangler det hver eneste dag i hverdagen, der synes jeg bare at der er mange steder, der mangler rigtig meget solidaritet, som ville løse så mange ting, fordi folk bliver så lukkede omkring sig selv og jeg vil ha' og jeg vil ha'." (HK: 50:42, rep. 1)

Solidariteten fremtræder i forlængelse af ovenstående citat, som en mangelvare, der knytter sig til den selvoptagethed, samfundet synes at være præget af. Der efterspørges altså en åbenhed, der af HK's anden repræsentant italesættes som det *at kunne se ud over egen næse og glæde sig på andres vegne.*" (HK: 51:52, rep. 2)

Solidariteten synes altså eksistere som noget, vi hver især har ansvaret for; at den enkelte evner at se ud over egen næse, og i øvrigt dropper krævementaliteten. Der eksisterer altså en forskel i måden, hvormed de forskellige forbund anskuer solidariteten, om end de hver især har en reel interesse i at værne om og bibeholde selvsamme solidaritet.

SL italesætter, i forlængelse af ovenstående, solidariteten som et fællesskab, *"(...)hvor det handler om at stå sammen med dem, der har det sværere og dem der er dårligere stillet, altså støtte op om dem der er den kuede, undertrykte del af en eller anden setting."* (SL: 42:13)

Samtidig anskues solidariteten som en mulighed for større gennemslagskraft:

"Jeg tænker, hvis solidariteten rakte længere, så ville vi have større gennemslag i forhold til dem der kunne bestemme og udøve og handle, på sådan en lidt mere generel vis eller sådan lidt mere overordnet vis i samfundet." (SL: 46:26)

Solidariteten synes altså også at kunne anskues som et begreb, der potentielt set kunne give flere muligheder for arbejdstageren; særligt med henblik på at kunne påvirke dem, der bestemmer, udøver og handler. FOA's repræsentant italesætter på samme måde de muligheder, der ligger i en øget solidaritet:

"Det kan gøre, at for det første en leder tænker sig lidt bedre om inden at de begynder at gå på nakken af den enkelte medarbejder. Det kan jo gøre meget.. Det kan jo gøre at vores forhold bliver i den grad forbedret på alle fronter.. så kan vi jo nå ind til folketinget, ikk. Amen det vil give en helt anden gennemslagskraft. (FOA: 37:10)

Solidariteten, synes i forlængelse af citatet, at kunne skabe forbedrede forhold; ikke blot for fagbevægelsens medlemmer, men også på et mere generelt plan. Samtidig synes FOA at lægge sig op ad SL i de muligheder for øget gennemslagskraft, mere solidaritet ville kunne afstedkomme.

FOA's repræsentant italesætter foruden ovenstående, også muligheden for at nå ind til folketinget; og netop det at agere politisk, synes de fore forbund at være uenige om. Det fremgår tidligere i denne analyse, hvordan 3F's repræsentant gerne ser medlemmerne støtte op om politiske tiltag, og generelt tager del i arrangementer, der er samfundsrelaterede. SL's repræsentant italesætter på samme måde politiske tiltag, som eksempelvis velfærdsalliancen og manglende støtte til demonstrationer, som værende af positiv karakter. (SL: 13:30) Der

synes altså at eksistere en enighed omkring det politiske der, for både SL og 3F ligger i det at være medlem af en fagforening. FOA udtaler sig imidlertid også om det politiske, om end der fokuseres mere på det samfundspolitiske aspekt:

"Men det er jo selvfølgelig også pga. den politik, der bliver ført. Altså. Altså den liberalisering der har været af samfundet, og det siger jeg jo ikke er dårligt, men den gør bare at vores arbejdspladser, vores.. borgernes rettigheder bliver sat ned på et meget lille plan." (FOA: 39:48)

Som det fremgår af citatet, indgår der ikke nogen direkte kritik af omtalte liberalisering. Der forekommer i stedet en konstatering af de konsekvenser liberaliseringen har haft; herunder hvordan borgernes rettigheder er blevet indsnævret. I modsætning til både SL, 3F og FOA, er HK mere kritiske overfor det politiske aspekt, og anser det ikke som fagbevægelsens opgave at agere politisk. De to nedenstående citater er eksempler på denne pointe:

"Langt størstedelen af dem som vi kan repræsentere, de er lidt mere ovre i det blå, så vi skal nok holde politik ude. Det er i hvert fald min opfattelse." (HK: 43:41, rep. 2)

"Det at være medlem af en fagforening, det skal jo ikke være politisk". (HK: 43:57, rep 1)

Der fremgår en meget klar holdning til det politiske aspekt. Samtidig kobles formodningen om medlemmernes partipolitiske farve med fravalget af at agere og indoptage politiske diskussioner, kampe mv. i fagforeningsarbejdet. I den forbindelse synes HK's to repræsentanter også at være enige i, at lægge en distance til velfærdsalliancen og sloganet "ja til velfærd – nej til skattelettelse". (HK: 41:11, rep. 1) En kampagne der, som tidligere fremhævet, italesættes af SL som både vigtig og vedkommende. Der synes altså at eksistere et tydeligt modsætningsforhold i opfattelsen af det politiske, hvor HK på mange måder adskiller sig fra de tre andre forbund. Nedenstående citat er en uddybning af ovenstående pointe:

"(...)vi taler aldrig politik, vi taler aldrig nogensinde skattelettelse eller Christiansborg.. Vi taler arbejdsmarkedspolitik, uddannelsespolitik, alt andet det er fuldstændig strippet (...) man skal rense for det politiske og det personligt politiske." (HK: 41:51, rep. 1)

Arbejderbevægelsen og det politiske italesættes af HK som to vidt forskellige ting; om end både arbejdsmarkedspolitik og uddannelsespolitik synes at være mulige diskussionsemner.

Overordnet set understreges nødvendigheden i at rense for både det politiske og personligt

politiske. Mens HK's repræsentanter arbejder for en mindre politisk fagbevægelse, er der særligt fra 3F en anden opbakning til det politiske og fagbevægelsens politiske årvågenhed:

"Man kan sige at fagforeningen er blevet sådan mere, hvad skal man sige øh.. altså den er jo meget politisk stadigvæk. Den udtaler sig om hvad som helst, og det er jo fint nok kan man sige, at der er den her politiske årvågenhed." (3F: 25:20)

Det bliver i forlængelse af citatet tydeligt, hvordan der ikke blot er tale om et modsætningsforhold i agonistisk forstand, men hvordan uenigheden omkring det politiske er så stor, at den kan karakteriseres som antagonistisk, hvorfor det også kan være svært at repræsentere den samme diskurs eller forståelse af den danske fagbevægelse. Det vender jeg imidlertid tilbage til. Der er flere områder, hvor jeg i mine iagttagelser, kan se flere forskellige tilgange fra de fire fagforbund. Men der også områder, hvor der synes at herske en udpræget enighed. Det gør sig eksempelvis gældende i forhold til frygten for de gule forbund, og de problemer de synes at medføre de klassiske fagforbund. Nedenstående citater er et udpluk af de bekymringer, der i de forskellige interviews, bliver italesat:

"Det er jo bekymrende, altså det vi kalder de gule, at de vokser så meget." (HK: 30:20, rep. 2)

"Der er jo kommet mange billige fagforeninger på landkortet, og det gør jo sådan, at vi [fagbevægelsen] får nogle problemer ind imellem." (FOA: 17:20)

Der eksisterer en klar forståelse af de gule forbund, som en udfordring for den klassiske fagbevægelse. Således må det også forstås, hvordan ingen af de fire forbund, ser et fællesskab med netop de gule, eller i øvrigt anskuer dem som værende rigtige fagforeninger. Foruden enigheden omkring en afstandstagen til de gule forbund, kan der i forholdet til LO, iagttages en række fællesnævne; herunder italesættelsen af den distance, der synes at eksistere imellem dem, deres medlemmer og LO. SL beskriver i den sammenhæng afstanden som næsten uoverskuelig lang, og fokuserer samtidig på en meget begrænset mulighed for indflydelse. (SL: 08:20) Endvidere synes der ikke for SL's repræsentant at være særlig stor grobund for et tæt samarbejde med LO: *"Jeg tænker ikke at LO har rigtig mange gode resultater eller gode dagsordner, vi kører med samlet."* (SL: 21:55)

Det synes i forlængelse af citatet tydeligt, hvordan SL ikke ser en særlig sammenhæng imellem dem som fagforbund og LO. Samtidig kan der for SL ikke iagttages særlige eller relevante bidrag

fra LO's side. På samme måde italesætter også HK afstanden imellem deres medlemmer og den øvrige fagbevægelse, herunder både de andre forbund og LO:

De kan godt se sig selv som medlem af office-klubben²¹. De kan også godt se sig selv som medlem af HK, for det er jo en faglig, altså administrativ, faglig klub. Men de kan slet ikke se sig selv i resten af fagbevægelsen, tror jeg. Dem tror jeg vi har rigtig mange medlemmer af, her hos os. (HK: 44:56, rep. 1)

Mens både SL og HK er tydelige i deres italesættelse af distancen til LO, kan der hos 3F og FOA iagttages en generel manglende viden omkring LO's virke. Således undlader begge forbund at udtale sig i dybden. FOA's repræsentant påpeger dog en manglende rød tråd fra LO og ned igennem systemet. (FOA: 21:00)

Det synes altså at være svært for de fire forbund at se sig selv og deres medlemmer som en reel del af LO, hvilket er en ikke uvæsentlig pointe, når vi snakker den samlede fagbevægelse. Afslutningsvis, er der også forskel på forbundenes syn på den fremtidige fagbevægelse. Mens 3F primært forholder sig til den nærmeste fremtid, og den betydning OK18 får (3F: 50:14), synes eksempelvis FOA at karakterisere fremtiden som dystre og velfærden for nedadgående (FOA: 45:48). HK's repræsentanter opfordrer til at fokusere på de unge og fortælle historien videre (HK: 01:00:52), mens SL generelt er mere positiv:

"Jeg har længe syntes at der var dystre udsigter, men de bliver jo gjort til skamme faktisk. Vi kan jo se, at de unge faktisk vælger fagbevægelsen til, sjovt nok af en eller anden årsag. Og det tænker jeg er fordi vi grundlæggende, i Danmark, heldigvis stadigvæk har nogle gode værdier og har en eller anden form for solidarisk samfundsfølelse" (SL: 57:29).

Som det fremgår af citatet, tror SL's repræsentant både på ungdommens opbakning, og en generel solidarisk grundfølelse i Danmark, der kan være med til at sikre fagbevægelsens fremtid.

Delkonklusion

Det er i ovenstående analyse søgt, at fremhæve de fire forbunds mest fremtrædende pointer og værdier i forhold til den samlede fagbevægelse. Det fremgår hurtigt, hvordan de fire forbund

²¹ Officeklubben er et fagligt fællesskab på arbejdspladsen, der ofte også varetager fagforeningsinteresser.

både rummer enighed og uenighed i deres iagttagelser af den faglige organisering; herunder med særligt henblik på de opgaver deres fagforbund og fagbevægelsen generelt forventes at påtage sig. I forlængelse af diskursteoriens begrebsapparat, synes der således at eksistere forskellige modsætningsforhold, hvoraf de mest fremtrædende er af antagonistisk karakter.

Overordnet set synes der at eksistere en enighed omkring det bagland og det fællesskab, der er med til at karakterisere den faglige organisering. Herunder hvordan fagbevægelsen både er kendetegnet ved at sikre medlemmet rettigheder gennem fællesskabet, som SL's repræsentant udtrykker det, og ved at den enkelte er beskyttet af en overenskomst og arbejdstidsaftale, som FOA udtrykker det. 3F bemærker kort egen rolle i forhold til lønforhandlinger og lokalaftaler, men er særligt optaget af de arrangementer, fællesskabet er med til at understøtte; herunder arrangementer af både faglig og social karakter. HK tager imidlertid stærkt afstand fra sociale begivenheder, og ser kun sig selv understøtte faglige og kompetenceudviklende arrangementer. Mens 3F er mest eksplicit i sit forhold til sociale arrangementer, synes henholdsvis FOA og SL at støtte op om lignende begivenheder, om end de italesættes i mindre grad. Der kan altså anskues et antagonistisk forhold, hvor den faglige organisering indeholder væsensforskellige meningsudfyldelser; hvor de ækvivalerende begreber synes at adskille sig i en sådan grad, at der er tale om et modsætningsforhold der blokerer for den respektive anden. Dette forhold er imidlertid mest fremtrædende i forlængelse af 3F's og HK's udsagn; og vil yderligere blive uddybet i løbet af denne delkonklusion.

Mens der synes at eksistere et modsætningsforhold i iagttagelsen af fagbevægelsens sociale og faglige forpligtelser, synes der imidlertid at herske enighed omkring fagbevægelsen som en generelt svækket størrelse. Der kan i den forbindelse betragtes forskellige måder at anskue den udfordring, der ligger i en sådan tilbagegang; hermed italesætter 3F, FOA og SL et større behov for at lære af fortidens fagbevægelse, og sætter kampgejst og strejke på dagsordenen, mens HK igen fokuserer på udvikling og modernisering, uden dog at blive mere specifikke på, hvad det indebærer. Som det fremgår af analysen, synes de fire forbund altså at støtte op om en stærkere fagbevægelse og et stærkere fællesskab, om end der kan være uenighed om, hvad det præcist indebærer.

Solidariteten er på mange måder et gennemgående tema, der synes at knytte an til flere områder af fagbevægelsen og de fire forbunds italesættelse af den faglige organisering.

Solidaritet bliver af de fire forbund iagttaget som væsentlig og nødvendig, men også som en mangelvare hos deres medlemmer og fagforbund. 3F er her de eneste, der italesætter sine medlemmer som værende engagerede og støttende i forhold til forskellige tiltag af solidarisk karakter, mens de tre andre forbund imidlertid fokuserer mere på manglen. FOA langer i den forbindelse ud efter ny løn, og den individualisering, der har sneget sig ind i lønforhandlingerne. Det er for FOA's repræsentant en meget tydelig tilbagegang i den solidariske tænkning. HK kobler ikke lønforhandlinger og solidaritet, og italesætter derimod de muligheder der ligger i den individuelle forhandling. Det må således forstås, hvordan særligt de to nævnte forbund, meningsudfylder solidaritetsbegrebet forskelligt.

Endeligt synes en øget solidaritet at kunne medføre gevinster i form af mere indflydelse, bedre vilkår og større gennemslagskraft. For særligt FOA og SL knyttes en øget solidaritet også til et politisk perspektiv, hvor gennemslaget vil kunne påvirke både magtudøvere, samfund og folketing. Netop det politiske er i øvrigt værd at bemærke; hvor FOA italesætter det politiske i mere samfundsrelaterede termer, og forholder sig til den påvirkning liberaliseringen har haft for borgerne, efterspørger SL en mere politisk dagsorden og støtte til demonstrationer, som eksempelvis velfærdsalliancen. 3F italesætter det politiske som nærværende og nødvendigt, mens HK endeligt tager helt afstand fra fagbevægelsen som en politisk instans. Der synes hos HK at være behov for en adskillelse af det mere generelle politiske og fagforeningernes arbejde. Samtidig italesætter de deres medlemmer som partipolitisk blå, hvorfor det politiske i fagforeningsregi skal ligges på hylden. Der kan altså igen anskues et antagonistisk forhold, hvor HK frabeder sig det politiske, mens de tre andre forbund, mener at det politiske har sin berettigelse.

Det kan i forlængelse af ovenstående konkluderes, hvordan særligt HK stiller sig i et antagonistisk forhold til de tre andre forbund, og deres opfattelse af fagbevægelsen. Der synes altså at eksistere væsentlige forskelle i meningsudfyldelsen af den faglige organisering, hvorfor det også bliver svært at anskue de fire forbund som en egentlig helhed.

Der kan dog iagttages en overensstemmelse i bekymringen for de gule forbund og i de fire fagforbunds tilknytning til LO, eller nærmere i manglen på tilknytning. Det kan konkluderes, hvordan det i forlængelse af sidstnævnte, synes svært at tale om en samlet fagbevægelse, når de fire fagforbund særligt italesætter et manglende forhold imellem dem, deres medlemmer og

LO. Med andre ord, synes der at eksistere en så væsentlig distance til LO, at det for de interviewede er meget svært at se den egentlige gevinst i et LO-medlemskab.

Det kan altså konkluderes, hvordan der i forlængelse af de fire interview og nærværende analyse, synes at eksistere forskellige iagttagelser af fagbevægelsens virke; herunder hvordan tillidsrepræsentanterne iagttager deres medlemmer, og de uens behov der ligger hos den brede medlemsgruppe. Spørgsmålet bliver i den forbindelse, hvordan det er muligt at navigere og samle én fælles fagbevægelse, med et fælles udgangspunkt og værdisæt, når fagforbundene repræsenterer så forskellige holdninger til netop den faglige organisering. Dette spørgsmål vil jeg imidlertid forholde mig til i kommende refleksion.

Refleksioner over specialets analyser

Inden jeg ønsker at konkludere endeligt på problemformuleringen, vil jeg her kort reflektere over specialets analyser og dertilhørende delkonklusioner. Formålet er i den sammenhæng at sætte delkonklusionerne i relation til hinanden, for således at opnå en dybere forståelse af den samlede fagbevægelse og de eventuelle udfordringer.

Det fremgår af analysedel 1, hvordan fagbevægelsens officielle diskurs særligt konstituerer sig omkring fire forankrende punkter: *velfærdssamfund, fællesskab, ligestilling og solidaritet*. I forlængelse af momenternes tilknytning, eksisterer de fire punkter som meningsbærende for den samlede diskurs, og som udgangspunkt for fagbevægelsens iagttagelse af den faglige organisering. Det er her væsentligt at bemærke sig, hvordan der netop synes at fremtræde én diskurs med et overordnet værdisæt og menneskesyn.

Set i perspektiv til analysedel 3, kan det være svært at anskue den helt samme forståelse og italesættelse af de værdier, der netop synes at fremtræde i diskursanalysen. Det er dog relevant at fremhæve, hvordan de interviewede heller ikke i samme omfang og med samme struktur har forholdt sig til de nodalpunkter, diskursen har vist sig at indeholde. Interviewene har i stedet taget udgangspunkt i en løsere struktureret samtale om, hvilke tanker og associationer, der for de fire fagforbunds repræsentanter har gjort sig gældende.

Ovenstående refleksion ændrer dog ikke på den pointe, der ligger i repræsentanternes mest fremtrædende udsagn; nemlig at fokus på mange måder afviger fra den officielle linje, og

hvordan andre værdier i øvrigt også italesættes som de mest væsentlige omdrejningspunkter. Således kan der anskues fællesnævnerne imellem den officielle diskurs og praksis, men i særdeleshed også afvigere. Overordnet set synes eksempelvis solidaritet at eksistere som et grundvilkår, mens der imidlertid er forskellige meningsudfyldelser af begrebet. Mens den officielle diskurs italesætter nogle specifikke værdier, i form behovet for et progressivt skattesystem, retfærdighed, internationale forpligtelser og kamp for interne rettigheder, kan der i analysedel 3, i højere grad, anskues et fokus på medlemmernes opbakning og solidaritetsfølelse, eller manglen på samme. Det fremgår nemlig, hvordan de fire repræsentanter knytter meget forskellige overbevisninger til solidaritetsbegrebet. Mens tillidsmanden fra FOA eksempelvis ser en voldsom usolidarisk kurs i 'ny løn', ser de to tillidsrepræsentanter fra HK muligheder i den individuelle lønforhandling. Således synes der her at eksistere et meget klart modsætningsforhold, hvor solidariteten hos FOA nødvendigvis må indeholde et fravær af ny løn. Samtidig fremgår det, hvordan de fire repræsentanters fokus særligt omhandler medlemmernes solidaritetsforståelse og evne til at engagere sig og støtte op; også her er der væsentlige forskelle. Og mens den officielle diskurs italesætter solidaritetens idealer, kan det for medlemmerne være svært at nå til en indfrielse.

De interviewede knytter i høj grad solidaritetsbegrebet med en fællesskabsfølelse; denne kobling er dog med til yderligere at understrege de forskelle der ligger i den indbyrdes meningsudfyldelse. Det er særligt i iagttagelsen af, hvilke opgaver fagbevægelsen skal varetage, og hvilke former for fællesskab der skal være kendetegnende for den faglige organisering, at uenighederne fremtræder. Mens HK's repræsentanter særligt italesætter et fagligt fællesskab, hvor kompetence og modernisering fremstår som nøglebegreber, eksisterer der et helt andet fokus hos de tre andre fagforbund; her synes også det sociale fællesskab at have sin berettigelse. I analysedel 1, er fællesskabet italesat ved et fokus på faglige tiltag som kollektive overenskomster, men indeholder også en iagttagelse af rummeligheden som en nødvendighed på både arbejdsmarkedet og i samfundet generelt; herunder fremtræder der også et ansvar overfor de mindre velstillede. Mens den officielle diskurs ikke direkte italesætter sociale arrangementer og tiltag som omdrejningspunkt, eksisterer der heller ikke en udelukkende faglig forståelse af fællesskabet. Med ansvaret og rummeligheden in mente, kan der måske

argumenteres for, at også den officielle diskurs træder en smule ud over fællesskabets faglige linjer.

Endvidere forekommer der uenigheder i synet på fagbevægelsens politiske virke. Mens der i forlængelse af den officielle diskurs fremtræder flere politiske elementer, eksempelvis i form af en afstandstagen til privatisering og en opbakning til den offentlige sektor, kan der anskues en indbyrdes uenighed hos de interviewede i analysedel 3. Hvor HK's repræsentanter tager stærkt afstand fra alt andet end arbejdsmarkeds – og uddannelsespolitik, er de tre andre forbunds repræsentanter positive overfor den politiske årvågenhed, velfærdsalliancer, og italesætter i øvrigt liberaliseringen af samfundet, som stærkt udfordrende for deres medlemmer. Der synes altså at eksistere en vis enighed imellem FOA, 3F, SL og den officielle italesættelse af en politisk aktiv fagbevægelse, mens HK synes at repræsentere en anden holdning; der i øvrigt fremlægges i forlængelse af deres medlemmers partipolitiske tilhørsforhold. Således synes det også aktuelt at stille spørgsmålstegn ved, hvorvidt de mere brede politiske linjer har sin berettigelse i en nutidig fagbevægelse; herunder om der nødvendigvis skal tages højde for partipolitisk farve. Samtidig synes det relevant, at overveje i hvilket omfang fagbevægelsen skal forholde sig til forskellige politiske temaer; temaer der måske går ud over den fag – og uddannelsespolitiske horisont. Og endelig om det er muligt at fastholde en stærk og indflydelsesrig fagbevægelse uden en politisk dagsorden, der også rummer spørgsmål om solidaritet, velfærd, ligestilling mfl.

Mens det i forlængelse af ovenstående bliver tydeligt, hvordan der særligt eksisterer uenigheder imellem de fire fagforbunds repræsentanter, italesætter de samstemmende afstanden til LO; herunder deres egen manglende tilknytning til LO, men i særdeleshed også den brede medlemsskares. Det kan i den forbindelse overvejes om samarbejdet imellem fagforbund og LO ikke er en væsentlig forudsætning for overhovedet at snakke om én samlet fagbevægelse; herunder om samarbejdet imellem medlemmer og LO også har en betydning. Samtidig synes det relevant at reflektere over, hvilken rolle LO spiller for nuværende og hvilken rolle LO skal spille fremadrettet; særligt om synligheden er en vigtig faktor eller ej.

Endeligt synes ingen af de repræsenterede fagforbund at italesætte den ligestillingsdebat, der ellers fremkommer som meningskonstituerende i den officielle diskurs; det er hermed ikke givet, at ligestilling ikke er relevant for de interviewede, men måske nærmere et udtryk for, at det er andre temaer, bekymringer og en anden dagsorden der for dem, er mest presserende i

det daglige virke. Således synes der også at eksistere en væsensforskel i de værdier, den officielle diskurs italesætter, og de værdier der for tillidsrepræsentanter og medlemmer synes at være de mest fremtrædende.

Ovenstående refleksioner er med til at stille flere væsentlige spørgsmål; herunder hvorvidt det er muligt at nå en anerkendelse af én fælles diskurs, én fælles forståelse af den samlede fagbevægelse, hvor både den officielle diskurs og praksis er repræsenteret. Samtidig synes det relevant at stille spørgsmålstegn ved, hvorvidt og i hvilket omfang fagbevægelsen kan rumme de fremhævede væsensforskelle, eller om der behov for en større homogenisering.

I kontekst til analysedel 2, kan der i forlængelse af den officielle diskurs, anskues en værdimæssig rettesnor, medlemmerne forventes at følge. I kraft af fagbevægelsens specifikke italesættelse af et bestemt værdisæt tilskrives medlemmet altså en række subjektpositioner; herunder som det solidariske medlem, strejkende medlem, ansvarsfulde medlem mfl. Det må altså forstås, hvordan fagbevægelsen søger at producere bestemte identiteter, medlemmet kan anskue sig selv igennem. Med andre ord kan fagbevægelsens specifikke italesættelse anskues som en magtteknologi, der til dels søger at styrer medlemmernes adfærd, og til dels sigter imod en styring af medlemmernes selvforhold. Formålet er således, hvordan medlemmet ikke alene indgår i fagbevægelsens diskurs, men også indoptager det fremsatte værdisæt og menneskesyn som en selvfølge.

I perspektiv til analysedel 3, er det imidlertid interessant, hvordan de fire fagforbunds repræsentanter og deres medlemmer kun i et vist omfang, synes at indoptage de tilbudte positioner. Det bliver eksempelvis tydeligt, hvordan HK's repræsentanter ikke ønsker at italesætte eller indtage positionen som en politisk aktør; herunder hvordan deres medlemmer også afviser at være et politisk medlem, et socialt medlem. 3F's repræsentant italesætter derimod opbakningen til fællesskabet, og ligger sig på mange måder i forlængelse af den officielle diskurs. Her iagttages medlemmerne som aktive i de forskellige subjektpositioner; som eksempelvis det strejkende og støttende medlem. Hos FOA's og SL's medlemmer synes det, på trods af repræsentanternes syn på fagbevægelsens værdisæt, svært at engagere medlemmerne inden for fællesskabet, solidariteten mfl. Således kan der også stilles spørgsmålstegn ved, hvorvidt fagbevægelsen er lykkedes med at forme og forandre medlemmerne i deres

'verdensbillede'. Nok er der et ønske om, at styre på medlemmernes adfærd, men i praksis synes det at møde sine udfordringer.

I den forbindelse er det også væsentligt at overveje om de fremsatte værdier, er de rigtige værdier for fagbevægelsen og dens medlemmer; særligt taget i betragtning af medlemmernes afvisning af de subjektpositioner, der netop fremtræder i forlængelse af fagbevægelsens værdisæt og menneskesyn. Samtidig kan der stilles spørgsmålstejn ved, hvorvidt medlemmernes manglende interesse eller engagement, grundlæggende set, har noget med værdisættet at gøre. Foruden de modsætningsforhold, vi tidligere har set gøre sig gældende internt hos de fire fagforbunds repræsentanter, synes der altså både at eksistere fællesnævner og afvigere i forhold til den officielle diskurs.

Det fremgår yderligere af analysedel 2, hvordan en så specifik italesættelse nødvendigvis må have konsekvenser for medlemmerne. Det er i den forbindelse og i kontekst til analysedel 3, imidlertid interessant at se, hvordan den specifikke italesættelse måske også har haft sine konsekvenser for fagbevægelsen. Det er i hvert fald værd at overveje, hvilken værdi et bestemt værdisæt og officiel diskurs synes at have, når fagforbundenes tillidsrepræsentanter og medlemmer, kun til dels vælger at indoptage de subjektpositioner, der følger med.

Konklusion

Jeg vil her endeligt konkludere på dette speciales analyser, refleksioner og problemformulering.

Specialets hovedformål har været at afdække LO-fagbevægelsens officielle diskurs og samtidig se nærmere på de eventuelle konsekvenser, en så specifik italesættelse af værdier kan have for medlemmerne, både på et teoretisk og praktisk plan; og endeligt blive i stand til at reflektere over problemfeltet og besvare problemformuleringen.

Første del af analysen var med til at blottlægge de grundlæggende værdier og omdrejningspunkter for fagbevægelsen, og hermed besvare første del af problemformuleringen. Således har jeg igennem en diskursanalytisk iagttagelse af LO, SL, FOA, HK og 3F's kommunikation, kunne identificere den samlede diskurs. I den forbindelse fremgår det, hvordan netop diskursen er konstrueret i artikuleringen af momenterne *demokratisk, socialt retfærdigt, offentlige sektor, fraværet af ideologisk privatisering, muligheder, det kollektive aftalesystem, rummelighed, ansvar, modvirke diskrimination, opgøret med det kønnede arbejdsmarked, ligestilling, ligeløn, det progressive skattesystem, retfærdighed, internationale forpligtelser, kamp for interne rettigheder*. Disse momenter blev alle udkrystalliseret omkring, særligt fire tegn, der fremstod som forankrende i diskursen. Således blev *velfærdssamfund, fællesskab, ligestilling og solidaritet*, alle italesat som værende grundlæggende og i den forbindelse betragtet som diskursens nodalpunkter.

Det fremgår endvidere, hvordan den samlede diskurs på mange måder, kan anskues som udgangspunkt for et bestemt værdisæt og menneskesyn. Herunder kan det konkluderes det, hvordan særligt solidariteten kan betragtes som fundamental igennem diskursens konstruktion, og hvordan den i øvrigt knytter an til de andre nodalpunkter, og således skaber en sammenhængende råd tråd i fagbevægelsens samlede kommunikation.

På trods af de forskellige italesættelser, der i analysen også fremkommer, kan det altså konkluderes, hvordan der i overvejende grad, kan anskues én fælles diskurs. Således synes de fire forbunds officielle iagttagelser af den faglige organisering, altså at knytte an til LO's iagttagelse. Hermed besvares også min overordnede formodning, om en generel værdimæssig enighed i fagbevægelsens officielle diskurs.

Anden del af analysen var med til at blotlægge, hvordan fagbevægelsens fremanalyserede diskurs og den hertil specifikke italesættelse af et værdisæt, har en konsekvens for medlemmerne; og således besvare anden del af problemformuleringen.

Det fremgår, hvordan fagbevægelsen i forlængelse af deres officielle udtalelser, synes at etablere en rettesnor, medlemmerne forventes at følge. Med inddragelsen af Foucaults governmentality-tænkning fremgår det yderligere, hvordan den specifikke italesættelse er med til at tilskrive medlemmet bestemte subjektpositioner; herunder som det strejkende medlem, det solidariske medlem, det ansvarsfulde og bidragende medlem, eller eksempelvis en position som tilhænger af velfærdssamfundet og den offentlige sektor. Alle positioner er baseret på baggrund af den fremanalyserede diskurs og de meningsbærende begreber, der fremgår heraf.

Det kan altså konkluderes, hvordan fagbevægelsen opstiller en række subjektpositioner, der alle har til formål at styre eller tilskynde medlemmet til, at indoptage det værdisæt, der for fagbevægelsen synes at gøre sig gældende; et værdisæt der i øvrigt kan anskues som en række teknikker til at konstruere de handlerum, hvorigennem individerne i valget af medlemskabet, formes og forandres.

Som det også fremgår af analysen, forudsætter fagbevægelsens styring af medlemmer, en fundamental frihed hos både den der styrer og den der bliver styret. Hermed må medlemmet nødvendigvis påtage sig de omtalte operationer ud fra en frivillig horisont. Denne antagelse er imidlertid teoretisk funderet, og som det også fremgår af analysen, vil selve medlemmets optag af de tilbudte subjektpositioner, kræve medlemmernes aktive deltagelse i analysens udformning. Med andre ord kan det konkluderes, hvordan fagbevægelsen ikke kun søger at styre medlemmernes adfærd, men også ønsker at medlemmerne skal udøve aktive selvforhold, og således indoptage fagbevægelsens værdisæt og menneskesyn som en selvfølgelig operation. Det er dog væsentligt at fremhæve, hvordan det i forlængelse af afsnittet: refleksioner over specialets analyser, synes svært for fagbevægelsen at styre på det omtalte selvforhold. 3F's italesættelse af medlemmerne, synes dog som eneste fagforbund at understøtte og indoptage flere af de tilbudte positioner; herunder som eksempelvis det strejkende, støttende medlem. Der kan generelt anskues en tæt kobling imellem 3F's repræsentants udsagn og den officielle diskurs, hvorfor der også fremtræder en større selvfølgelighed i indoptagelsen af de omtalte positioner. Der kan i de tre andre interviews iagttages en støtte til eksempelvis solidariteten,

men det synes sværere at engagere medlemmerne, hvorfor det også bliver svært for den samlede fagbevægelse at subjektivere medlemmerne indenfor det solidariske aspekt. Problemet med at engagere medlemmerne synes i øvrigt at være et gennemgående problem, hvorfor flere af fagbevægelsens subjektpositioner, kun i et vist omfang bliver indoptaget. Således kan det konkluderes, hvordan fagbevægelsens specifikke italesættelse af et bestemt værdisæt, søger at styre på både handlerum og adfærd, men ikke i ligeså høj grad som ønsket, formår at aktivere medlemmerne indenfor de tilbudte positioner. Samtidig fremgår det klart, hvordan en sådan italesættelse kan siges at have konsekvenser for medlemmerne, men måske også for fagbevægelsen selv.

I sidste analysedel var formålet at se nærmere på praksis, og i den foranledning få et større kendskab til medlemmernes iagttagelse af den faglige organisering og nutidens fagbevægelse. Med de fire interviews af henholdsvis tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter var udgangspunktet netop at møde praksis i skillelinjen mellem medlem og fagbevægelse.

Det fremgår af analysen, hvordan de fire fagforbunds italesættelser både indeholder en vis enighed, men særdeles også en uenighed i deres iagttagelser af den faglige organisering; herunder hvilken rolle fagbevægelsen skal spille i dag og fremadrettet. Mens 3F, FOA og SL i langt overvejende grad formår at opnå en overensstemmelse med hinandens synspunkter og respektive meningsudfyldelser af den faglige organisering, synes HK's repræsentanter derimod, at have en væsensforskellig tilgang til nutidens fagbevægelse. Det kan konkluderes, hvordan der særligt opstår et modsætningsforhold i iagttagelsen af fagbevægelsens faglige og sociale fællesskab. Her italesætter HK et ønske om en udelukkende fagligt funderet fagbevægelse, mens de tre andre forbund også fokuserer på arrangementer af social karakter; herunder velfærdsalliance, juletræsfest, 1 maj, pride mfl. Samtidig kan det i forlængelse af solidaritetsbegrebet konkluderes, hvordan dette også synes at blive meningsudfyldt med forskellige præferencer. Det mest tydelige modsætningsforhold eksisterer i FOA's italesættelse af ny løn som værende voldsomt usolidarisk, hvorfor solidariteten også meningsudfyldes ved fraværet af netop ny løn. HK italesætter mulighederne ved ny løn og den individualiserede lønforhandling, og opfordrer i stedet medlemmerne til at gøre opmærksom på sig selv og iscenesætte sig selv for at få afkast.

Endeligt kan der i spørgsmålet om fagbevægelsens politiske virke, anskues det største modsætningsforhold; hermed italesætter HK behovet for fuldstændigt at adskille fagforbund, fagbevægelse og politik, mens de tre andre fagforbunds repræsentanter er positivt stillede overfor fagbevægelsens politiske dagsorden, også i en mere generel kontekst.

Det kan altså konkluderes, hvordan de fire forbunds repræsentanter anskuer en række væsentlige værdier ud fra meget forskellige ståsteder; herunder hvordan der synes at eksistere så modstridende italesættelser og iagttagelser af den faglige organisering, at der er tale om et antagonistisk forhold. Dette gør sig særligt gældende i HK's repræsentanternes syn på en fagbevægelse, der kun skal have karakter af et fagligt fællesskab, deres italesættelse af den individuelle lønforhandling, og deres afstandstagen til fagbevægelsens generelle politiske islæt. Det kan altså konkluderes, hvordan der ud fra en diskursteoretisk kontekst kan anskues et modsætningsfyldt forhold, der primært består af HK på den ene side og FOA, SL og 3F på den anden.

Mens der imidlertid fremgår flere uenigheder, kan der hos de interviewede iagttages en enighed i bekymringen omkring de gule forbund, og i den distance de alle synes at opleve i forhold til LO. Således kan det også konkluderes, hvordan praksis særligt i forholdet til LO, afviger fra den officielle diskurs. Der kan i hvert fald ikke anskues en forståelse for eller sammenhold med LO.

Med ovenstående konklusion in mente, synes det relevant at vende tilbage til problemfeltet, og dette speciales udgangspunkt. Det fremgår nemlig indledningsvist, hvordan fagbevægelsen synes at være under pres både i forhold til de enkelte medlemstal, men også i forhold til den samlede organisationsgrad. Dette speciale har søgt at nå nærmere en forståelse af fagbevægelsens officielle diskurs og de handlerum diskursen påvirker. Samtidig har det været udgangspunktet at opnå en forståelse for praksis, og hvordan både diskurs og styringen af adfærd, netop konstituerer sig i praksis. Jeg har konkluderet, hvordan den officielle diskurs syntes at have både en konsekvens for medlemmernes adfærd og handlerum, men i sidste ende måske også for fagbevægelsens eget handlerum. Jeg har ydermere konkluderet, hvordan de fire forbunds repræsentanter synes at være indbyrdes enige og uenige i, hvilke opgaver fagbevægelsen skal varetage nu og fremadrettet, og hvad det i øvrigt vil sige at være fagligt

organiseret. Endeligt har jeg konkluderet, hvordan der synes at eksistere enighed og uenighed imellem den officielle diskurs og praksis.

Afslutningsvis kan det altså konkluderes, hvordan der eksisterer et hav af forskellige italesættelser og meningsudfyldelser af fagbevægelsen og den faglige organisering.

Spørgsmålet bliver i den foranledning om nye diskurser er under opsejling, måske i form af indre oprør med det, der synes at have eksisteret og til stadighed eksisterer som en hegemonisk officiel diskurs. Samtidig bliver det interessant, hvorvidt det er muligt for fagbevægelsen at navigere i en så heterogen masse, og om så forskelligrettede interesser, kan have en indvirkning på både medlemstal og organisationsgrad. Hermed synes sidste del af problemformuleringen blot at blive besvaret med nye spørgsmål. Der kan måske anskues en udfordring for fagbevægelsens gennemslagskraft, i og med, at der for nuværende ikke synes at eksistere enighed omkring, hvad der netop skal udgøre fagbevægelsens endelige rolle. Men på trods af medlemmernes manglende engagement, de gule forbunds fremadmarch, uenighed og distance imellem medlemmer, fagforbund og LO, kan der i mit møde med tillidsrepræsentanter og fællestillidsrepræsentanter iagttages noget af den gennemslagskraft, der måske mangler i den samlede fagbevægelse, og det er om ikke andet en start.

Litteraturliste

Bøger:

Andersen Åkerstrøm, Niels (1999): *Diskursive analysestrategier*, Nyt fra samfundsvidenskaberne

Brok, Henning; Lange, Per & Lind, Malene (2002): *"Hvis fusioner skal lykkes. Om betydningen af tid, tillid og fælles erfaringer i skabelsen af nye faglige organisationer"* i LO dokumentation, nr. 1. Århus: Jydsk Centraltrykkeri

Dean, Mitchell (1997): *Critical and effective histories: Foucault's methods and historical sociology*, London: Routledge

Dean, Mitchell (1999): *Governmentality: Magt og styring det moderne samfund*, Frederiksberg: Samfundslitteratur

Dyrberg, Torben Bech, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing (2000): *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde Universitetsforlag

Esmark, Anders; Andersen, Niels Åkerstrøm & Laustsen, Carsten Bagge (2005): *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*, Roskilde Universitetsforlag

Foucault, Michel (1994): *Viljen til Viden* (oversat fra fransk efter *La volonté de savoir* [1976]), Det Lille Forlag, Frederiksberg

Hansen, Lise Lotte (2015): *Solidaritet mellem arbejdstagere – død eller dynamisk?* I: Greve, Bent (red.): *Grundbog i socialvidenskab – 5 perspektiver*, Nyt fra samfundsvidenskaberne

Hjelmar, Ulf (1998): *En politisk analytik – med udgangspunkt i Foucaults arbejde*. I: Staten det er - Stat og politik - historisk, politologisk og sociologisk. Red.: A. Berg-Sørensen. Roskilde Universitetsforlag

Howarth, David (2005): *Diskurs – En introduktion*, Hans Reitzels Forlag

Jensen, Carsten Strøby (2004): *"Faglig organisering under forandring – Komparative perspektiver på faglige organisationsgrader i Europa"* i Tidsskrift for Arbejdsliv, 6. årgang, nr. 3.

Kristensen, Catharina Juul (2010): *Interviews med enkeltpersoner*. I: Fuglsang, Lars; Hagedorn-Rasmussen, Peter; Olsen, Poul Bitsch (red.): *Teknikker i samfundsvidenskaberne*, Roskilde Universitetsforlag

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony and socialist strategy – Towards a Radical Democratic Politics*, Verso

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (2010): *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag

Lynggaard, Kennet (2010): *Dokumentanalyse af idéer*. I: Fuglsang, Lars; Hagedorn-Rasmussen, Peter; Olsen, Poul Bitsch (red.): *Teknikker i samfundsvidenskaberne*, Roskilde Universitetsforlag

Otto, Lene (2006): *Foucaults 'governmentalitetsteori'*. Styringsteknologi og subjektivitet, Europæisk Etnologi, Københavns universitet

Rose, Nikolas (2003): *At regere friheden: en analyse af politisk magt i avanceret liberale demokratier*, I Borch, Christian: *Perspektiv, magt og styring - Luhmann og Foucault til diskussion*. (Red) Hans Reitzel Forlag, København

Rose, Nikolas (1999): *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge University Press

Dokumenter og hjemmesider:

LO I (2015): [http://faos.ku.dk/pdf/boger-og-rapporter/2015/LO-dokumentation det mobile arbejdsmarked.pdf](http://faos.ku.dk/pdf/boger-og-rapporter/2015/LO-dokumentation%20det%20mobile%20arbejdsmarked.pdf) (hentet d. 14.01.17)

LO II: <https://lo.dk/wp-content/uploads/2017/02/losmedlemstal-2014.pdf> (hentet d. 14.01.17)

LO III: <https://lo.dk/wp-content/uploads/2017/05/medlemstal-31122016.pdf> (hentet d. 14.01.17)

FAOS I (2011): [http://faos.ku.dk/pdf/artikler/ovrig artikler/2011/Fald i organisationsgrad forts tter 260511.pdf](http://faos.ku.dk/pdf/artikler/ovrig%20artikler/2011/Fald%20i%20organisationsgrad%20forts%20t%20ter%20260511.pdf) (hentet d. 14.01.17)

FAOS II (2015): [http://faos.ku.dk/pdf/temasider/Fald i organisatinsgrad igen igen.pdf/Fald i organisatinsgrad igen igen.pdf/Fald i organisatinsgrad igen igen.pdf](http://faos.ku.dk/pdf/temasider/Fald%20i%20organisatinsgrad%20igen%20igen.pdf/Fald%20i%20organisatinsgrad%20igen%20igen.pdf/Fald%20i%20organisatinsgrad%20igen%20igen.pdf) (hentet d. 14.01.17)

FAOS III (2017): <http://faos.ku.dk/arbejdsmarkedets-begreber/de-gule/> (hentet d. 14.01.17)

LO & FTF (2013):

<http://ipaper.ipapercms.dk/FTF/Diverse/Udfordringerforfagbevægelsenfremmod2020/?page=6>
(hentet d. 14.01.17)

Fællesskab før forskelle (2015): <https://lo.dk/wp-content/uploads/2017/05/3022-apliii-august15.pdf> (hentet d. 14.01.17)

Pol (2015): <http://politiken.dk/debat/art5594369/Unge-er-altså-vilde-med-solidaritet> (hentet d. 14.01.17)

Ugebrevet A4 (2003): http://www.ugebreveta4.dk/nyt-lo-vedtaget-efter-fire-timers-debat_15310.aspx (hentet d. 14.01.17)

Ugebrevet A4 (2006): https://www.ugebreveta4.dk/lo-taber-markedsandele_17531.aspx
(hentet d. 14.01.17)

LO IIII: <https://lo.dk/om-lo/los-historie/store-begivenheder/efter-septemberforliget/> (hentet d. 14.01.17)

3F Fagligt og politisk grundlag (2016):

<https://www.3f.dk/medlemstilbud/selvbetjening/pjecer/om-3f/fagligt-og-politisk-grundlag>
(hentet d. 14.01.17)

3F Vision (2016):

<https://www.3f.dk/om-3f/fakta-om-3f/om-3f> (hentet d. 14.01.17)

FOA's love og principper (2017): <http://applikationer.foa.dk/publikationer/pjece.asp?id=345>
(hentet d. 14.01.17)

FOA's målprogram: *Sammen gør vi forskellen* (2016): <https://www.foa.dk/forbund/om-foa/maal-politik-og-love> (hentet d. 14.01.17)

HK målprogram (2013): <https://www.hk.dk/-/media/dokumenter/aktuelt/kongres/hkmlprogram.ashx?la=da&hash=BBA85587F8D7CD4303E0E3AD901F3CF717976C0D> (hentet d. 14.01.17)

HK målprogram (2017):

https://www.hk.dk/~media/dokumenter/om%20hk/kongresser/kongres_2017/forslag_til_maalprogram.ashx (hentet d. 14.01.17)

HK love (2013): <https://www.hk.dk/-/media/dokumenter/om-hk/fakta-om-hk/hks-love/love-for-forbund-sektorer-og-afdelinger-2013.ashx?la=da&hash=34CAC03E003F4D138ADFCFA767C2CC3448F5E229> (hentet d. 14.01.17)

HK Raben, Peter (2017): <https://www.hk.dk/aktuelt/blogs/peters-blog/2017/11/08/verdens-fagforeninger-staar-sammen-om-en-staerk-offentlig-sektor> (hentet d. 14.01.17)

LO Værdigrundlag, fagpolitisk grundlag og love (2015): <https://lo.dk/publikation/los-vaerdigrundlag-fagpolitisk-grundlag-samt-los-love-2015/> (hentet d. 14.01.17)

SL (2013) Magasin: Socialpædagoger i fremtiden: <http://ipaper.ipapercms.dk/Socialpdagogerne/Socialpdagogerneifremtiden/MagasinSocialpdagogerneifremtiden/> (hentet d. 14.01.17)

Socialpædagogerne i fremtiden, kongres 2016-2018 (2016)

<http://sl.dk/media/6128/beslutningspapiret-vedtaget-den-16-november-2016.pdf> (hentet d. 14.01.17)

SL faglige fordele: <http://sl.dk/nyt/5-faglige-fordele/5-dit-faglige-faellesskab-giver-styrke/> (hentet d. 14.01.17)

Appel (2017): <https://socialpaedagogen.sl.dk/arkiv/2017/09/appel-til-christiansborg-tiden-er-inde-til-ligeloen/> (hentet d. 14.01.17)

FOA kongres 2008: <https://www.foa.dk/forbund/om-foa/foas-kongresser/kongres-2008/materialer> (hentet d. 14.01.17)

LO 2016: LO's målprogram 2016-2019: <https://lo.dk/wp-content/uploads/2017/02/los-maalprogram-2016--2019.pdf> (hentet d. 14.01.17)

<http://congress.world-psi.org> (hentet d. 14.01.17)

Bilag

Bilag 1:

Briefing		
Præsentation af interviewerens og specialets formål	Hvem er jeg?	Jeg hedder Lin, og skriver speciale i politisk kommunikation og ledelse på CBS.
	Formål med interviewet	Formålet med interviewet er at blive klogere på, hvordan du på den ene side oplever den faglige organisering generelt (qua din tillidsrepræsentant rolle), og hvordan du personligt oplever det at være fagligt organiseret anno 2017. Det er vigtigt at bemærke, at jeg ikke sidder med nogen facitliste, men derimod er interesseret i din fortælling.
	Tidsramme	Interviewet vil tage ca. 45 minutter. Plus minus det løse.
	Gøre opmærksom på at interviewet optages på diktafon	Interviewet optages på diktafon til efterfølgende bearbejdning. Og vil blive vedlagt som dokumentation i det færdige speciale.
Rammerne for interviewet	Anonymisering	I den videre bearbejdning af interviewet, vil dine udsagn fremgå anonymiseret.
	Redegørelse	Du er på ethvert tidspunkt

Præsentation af informanten	Informanten præsenterer sig selv	velkommen til at stille spørgsmål under interviewet. Samtidig vil jeg gøre dig opmærksom på at du deltager frivilligt, og altid kan trække dit samtykke tilbage. Du kan også fravælge at svare på de stillede spørgsmål. Vil du præsentere dig selv? (Navn, alder, stilling, evt. motivation for at blive tillidsrepræsentant)
---	---	--

Forskningsspørgsmål	Interviewspørgsmål
Fagbevægelsen anno 2017:	Hvad vil det for dig sige at være fagligt organiseret anno 2017? Hvilke kerneopgaver ser du som de vigtigste for fagbevægelsen? Bemærker du nogen særlig utilfredshed med dit forbund? (qua din position som tillidsrepræsentant) - Uddyb gerne. Bemærker du nogen særlig tilfredshed med dit forbund? (qua din position som tillidsrepræsentant) - Uddyb gerne. Hvordan ser du medlemmernes mulighed for medindflydelse og medbestemmelse? Ser du nogle udfordringer for den samlede fagbevægelse i dag? - Hvis ja, hvilke? - Og evt. et bud på hvorfor?

	Ser du nogle udfordringer? - Hvis ja, hvilke? Har du nogle ønsker, ideer eller behov ift. fremtidens fagbevægelse?
--	--

Bilag 2:

